

ISSN 1331 - 5439

просвета

188

ОКТОБАР 2025

О ВЛАДАНУ ДЕСНИЦИ / VLADAN BAJČETA I RASTKO LONČAR
KOSTA STRAJNIĆ – ČOVJEK IZVAN SVOG VREMENA / SARA PRICA
INTERVJU S IVANOM RAMLJAKOM / BOJAN MUNJIN
О ПОЛОŽАЈУ СRНЕ ГОРЕ / SINIŠA TATALOVIĆ
О ЗАБРАНАМА ЗАБРАНИТЕЛЈА / SONJA LEOŠ

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОБНИК ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:

Чедомир Вишњић, Горан Борковић, Ђорђе Матић,
Сања Шакић, Никола Вукобратовић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Марија Бошњак

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Изложба „Коста Страјнић
– мецена, мислилац, модернист“ / 18. 9. – 29. 9. 2025.
СКЦ Загреб / Фотографија: Сандро Лендлер

ШТАМПА: Kerschoffset

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем
644. Часопис је суфинанциран од Савјета за националне мањине
Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике
Хрватске и Министарства културе и информисања Републике
Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

Dan ustanka u Hrvatskoj

Hrvatska je 22. juna 1941. godine proglasila Danom ustanka u Hrvatskoj, a sebe prvom državom u svijetu koja je otpočela borbu protiv fašizma. Istovremeno je stavljen izvan snage zakon kojim je 27. juli 1941. bio proglašen Danom ustanka, kad su Srbi u Lici kod mjesta Srb podigli ustanak i napali voz koji je prevozio ustaške jedinice. Sve do donošenja novog zakona taj dan je smatran i slavljen kao dan ustanka u Hrvatskoj protiv okupatora (Nijemaca i Talijana) i njihovih duhovnih i političkih istomišljenika ustaša koji su 10. aprila 1941., još dok je trajala borba jugoslovenske vojske protiv njemačke i talijanske vojske, proglasili svoju državu – Nezavisnu Državu Hrvatsku o čemu su hiljadu godina sanjali Hrvati. Rimski papa se odmah požurio i tu 1941. proglasio Svetom godinom Hrvata. Odmah su doneseni i rasni zakoni po kojima je ozakonjeno u Hrvatskoj ubijanje Srba, Jevreja i Roma.

Otkuda odjednom promjena mišljenja? S jedne strane ustaše i NDH i ostvarenje dugogodišnjeg sna svih Hrvata o vlastitoj državi, a s druge nastojanje Hrvata da im se prizna da su prvi u svijetu počeli antifašističku borbu protiv svojih vjernih prijatelja.

Naime, 22. juna 1941. godine nacistička Hitlerova Njemačka napala je SSSR! Prema hrvatskoj tvrdnji, veća grupa Hrvata istog dana napustila je Sisak i otišla u obližnju šumu Brezovica, formirala partizanski odred i započela borbu čime su postali prvi antifašistički borci u svijetu. Zato je Hrvatska donijela zakon o proglašenju 22. juna 1941. danom ustanka.

Negdje oko 1982–1984. godine sjedio sam na sastanku u zgradi zvanog kockica, sjedištu svih republičkih društveno-političkih organizacija, gdje se održavao sastanak predstavnika tih političkih organizacija o zauzimanju stava o problematici koju sam ja kao pravni stručnjak trebao urediti zakonom. Na stolicu kraj mene sjeo je Marijan Cvetković, tadašnji predsjednik SSRNH i član Predsjedništva CK SKH. Kako je tu bilo profesora s raznih fakulteta i političkih radnika, diskusija se razvila o svemu, pa je neko spomenuo i dan ustanka te da treba donijeti novi zakon o danu ustanka, 22. juna 1941. kada je u šumi Brezovica formiran prvi partizanski odred u Hrvatskoj. O tome se razvila diskusija i dana podrška inicijativi.

Pitao sam Cvetkovića šta on kao partizanski borac i tadašnji organizacioni sekretar Okružnog komiteta Sisak o tome misli i kako to da se poslije toliko godina od završetka rata tek sada o tome govori!? Odgovorio je: „Znam, kako ne bi znao, pa ja sam tu bio!“

Moje sledeće pitanje je bilo, možemo li se dogovoriti da dođem kod njega i da mi dade sva imena kako bi mogao o tome pisati. Šta im je bio cilj, ko ih je organizirao i koje su akcije, gdje i protiv kojih neprijateljskih jedinica povelj? Odgovorio mi je da mi odmah može reći sva imena i da ih zapišem. Evo imena svih tih ljudi:

1. Vlado Janjić-Cap, politički sekretar Okružnog komiteta KP Sisak
2. Marijan Cvetković, organizacioni sekretar tog istog Komiteta.

Stao je. Molim nastavite.

– Nema drugih – rekao je. Prema njegovom pričanju njih dvojica su 22. juna 1941., čim su čuli sa radio-stanice da je Njemačka napala SSSR, napustili Sisak i sklonili se u šumu Brezovica bojeći se da bi ih ustaše mogle uhapsiti. Naime, ustaše su znale ko su oni i gdje stanuju, jer je u toku Aprilskog rata njemačka vojska bombardovala jugoslavensku vojsku. Jedna bomba je pala na željezničku prugu i nije eksplodirala. Da bi spriječili nesreću ako naiđe voz, neki radnici su uklonili bombu s pruge. Šef ustaške policije u Sisku Vagner smatrao je da je to njihova zasluga, pa ih je pozvao na razgovor, zahvalio im zbog uklanjanja bombe i ponudio pomoć ako im bilo šta treba. Tada su Njemačka i SSSR imali sporazum o nenapadanju, pa je smatrao da ustaška vlast može surađivati sa KP. Dakle, on ih je znao, znao je gdje stanuju, pa su se bojali da bi ih sada mogao uhapsiti, kada je počeo rat sa SSSR-om. Zato su izbjegli u šumu Brezovica. Dakle, bila su samo njih dvojica, nije bilo formiranja odreda, niti se mogao formirati od dvojice ljudi, nije bilo nikakve njihove oružane akcije, pa prema tome ni početka ustanka. Tek kasnije izbjegao je u Brezovicu još ljudi koji su bježali od ustaša, ali nije bilo formiranja partizanskog odreda, niti oružanih akcija protiv neprijateljstava do dizanja ustanka u Lici.

Dakle, ja sam razgovarao sa 50% ljudi koji su 22. juna 1941. izbjegli u Brezovicu, dok je ostalih 50% već bilo mrtvo.

Na moje pitanje što se to dešava, ko su ti ljudi koji postavljaju pitanja proglašavanja novog dana ustanka u NDH, on je bio ljut i odgovorio je: „To su nacionalisti koji bi htjeli biti veći katolici od pape. Ja sam jedan od dvojice ljudi koji je tada izbjegao u Brezovicu, bio sam organizacioni sekretar Okružnog komiteta Sisak, da je tada bilo u Brezovici još ljudi, da je formiran partizanski odred, ja bih to znao i to ne bi moglo biti bez mene. Zato oni mene ništa i ne pitaju.“

– A što im je cilj – ispalio sam pitanje.

– Zapamti! Oni su nacionalisti i kada se u svijetu slavi antifašizam, žele se svrstati u taj blok i tu im smetaju Srbi, jer im moraju priznati antifašizam i početak borbe protiv fašizma 1941. godine. Da su pobijedili Nijemci i drugi fašisti s pravom bi se svrstali u taj blok, a 10. april 1941. godine ostao bi dan stvaranja NDH i Sveta godina Hrvata.

Dakle, 22. juna 1941. godine nije u šumi Brezovica kod Siska bilo veće grupe Hrvata, nije bilo formiranja prvog partizanskog odreda niti početka borbe protiv fašističkih država i njihovih saradnika, pa bi se pravi partizanski borci i antifašisti trebali, ako ništa drugo, distancirati od proslave toga dana i držati se onog što je sigurno bilo i sa sigurnošću utvrđeno i ne dozvoliti onima koji nemaju nikakve veze sa partizanskom borbom i antifašizmom i tako im samo blate čast i sve muke koje su preživljavali u toku Narodno-oslobodilačkog rata.

Dvije najvažnije godine u povijesti Dubrovnika su 1667. i 1927.
Prva je godina velike trešnje, a u drugoj je u grad stigao Kosta Strajnić.

Izložba „Kosta Strajnić – mecena, mislilac, modernist“
18. 9. – 29. 9. 2025. / SKC Zagreb / Fotografija: Sandro Lendler

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta2@gmail.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 19,91 eur, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3324020061100996867.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis *Prosvjeta* iz inostranstva se vrše na IBAN: HR3324020061100996867, SWIFT: ESBCHR22 ERSTE&STEIERMÄRKISCHE BANK d.d. s naznakom "za časopis Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije i izvan EU za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

пpетплатата

- 04** **OD VIDOVDANA DO KONGRESA SRBA**
Nenad Jovanović
HRONIKA
- 10** **MORAMO SE SUOČITI S TAMNIM STRANAMA RATA**
Bojan Munjin
INTERVJU, IVAN RAMLJAK
- 14** **CRNA GORA IZMEĐU DRŽAVNOG PATRIOTIZMA I ETNIČKIH RASCJEP**
Siniša Tatalović
POLITIKA
- 18** **ZABRANE ZABRANITELJA**
Sonja Leboš
POLITIKA
- 21** **ALKIBIJAD TRUMP I NOVI EUROAZIJSKI POREDAK**
Borislav Ristić
POLITIKA
- 24** **NA UDARU REVIZIONISTA**
Milan Micić
HISTORIJA, KOLONIZACIJA VOJVODINE (9)
- 30** **PRINC... (I)**
Aleksandar Tutuš
PROZA
- 37** **MUZEOLOŠKE OPSESIJE II**
Vladan Bajčeta
HISTORIJA, IZ PREPISKE VLADANA DESNICE (3)
- 44** **TU, ODMAH PORED NAS**
Rastko Lončar
HISTORIJA, O VLADANU DESNICI
- 46** **DELO I DOBA NIKE BARTULOVIĆA**
Natalija Ludoški
HISTORIJA
- 49** **NA IVICI VEROVATNOG**
Milivoj Nenin
HISTORIJA, UZ KNJIGU „KOMITSKA PEĆINA“
MITRA MILOŠEVIĆA
- 51** **PRVI PESNIK, IZ TREĆEG POKUŠAJA**
Marjan Čakarević
HISTORIJA, O BRANKU RADIČEVIĆU
- 54** **NAJČITANIJA SRPSKA KNJIGA U EVROPI IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA**
Đorđe Nešić
HISTORIJA, O MILUTINU MILANKOVIĆU
I KNJIZI „KROZ VASIONU I VEKOVE“
- 57** **KANONIZACIJA IZ NUŽDE**
Nikola Živanović
POEZIJA, RADMILA PETROVIĆ,
„NISAM ZNALA ŠTA NOSIM U SEBI“
- 60** **ŠEST PLUS ŠEST MILETA LISICE**
Goran Dakić
POEZIJA
- 63** **KRAJ SVIJETA PO Ž**
Igor Ružić
KAZALIŠTE, UZ TRI PREDSTAVE
BORUTA ŠEPAROVIĆA
- 66** **ČOVJEK IZVAN SVOG VREMENA**
Sara Prica
IZLOŽBE, „KOSTA STRAJNIĆ – MECENA,
MISLILAC, MODERNIST“, SKC ZAGREB
- 70** **ISLUŽENI KRAJIŠNIK I NJEGOVA MATI KOMENTARIŠU DOGAĐAJE**
Željko Kresojević
HUMORESKA
- 71** **VAN SVOG ŽIVOTA**
Muharem Bazdulj
PROZA, IZ NOVIH RUKOPISA
- 75** **BUBIŠIN VIJEK**
Đorđe Matic
IN MEMORIAM,
VOJISLAV BUBIŠA SIMIĆ (1924. – 2025.)
- 76** **PANOPTIKUM**
Goran Borković

OD VIDOVDANA DO KONGRESA SRBA

Nenad Jovanović

KRNJAČKA SKUPŠTINA – Redovna izvještajna skupština pododbora Prosvjete u Krnjaku, održana 6. jula, na kojoj je usvojen program rada za 2025. godinu, imala je i svoju izbornu komponentu. Na upražnjena mjesta jednoglasnom odlukom za nove članove Predsjedništva izabrani su Martina Vurdelja koja će obavljati i funkciju potpredsjednice pododbora, Nada Đurić Plečaš i Milena Sipić, dok je za blagajnika izabran član predsjedništva Ilija Matijević. Prisutnima su obratio generalni sekretar SKD-a Prosvjeta Slobodan Živković.

DARĐANSKA IZLOŽBA – Kao doprinos obilježavanju Dana općine Darda, Likovna radionica „Petar Dobrović“, koja djeluje u sklopu Prosvjetinog pododbora u tom mjestu, organizirala je u tamošnjem Kulturnom centru izložbu s 21. saziva Međunarodne likovne kolonije „Đola 2024.“, izloživši 35 umjetničkih radova od 35 učesnika. Na otvorenju izložbe prisutnu publiku je pozdravila voditeljica Likovne radionice i priređivačica izložbe Rada Marković, koja je pripremila i prigodan katalog.

ĐEDOVA KOSIDBA U VRGINMOSTU – U Vrginmostu je 5. jula održana tradicionalna kulturno-tradicijska manifestacija Đedova kosidba s ciljem očuvanja tradicije košnje i ostalih ljetnih poljoprivrednih radova u sakupljanju ljetine u tom dijelu Korduna.

Nastupilo je 19 kosaca, pet veterana, trinaest „seniora“ i jedna djevojka. Prijavljene su četiri ekipe s po tri člana koje su kosile parcelu od 20 četvornih metara, dok su pojedinci i veterani kosili parcelu od 12 kvadrata. Nakon košnje održano je tradicionalno Veče pjesama i igara na kojem je nastupilo dvadesetak pododbora Prosvjete iz cijele Hrvatske i drugih kulturno-umjetničkih i folklornih društava.

MUZEJSKA RIZNICA U VIROVITICI – U izložbenom prostoru Srpskog kulturnog centra u Virovitici održana je izložba „Kulturno-historijsko nasljeđe pravoslavnih Srba na prostorima Hrvatske i Slavonije“. Izložene su fotografije predmeta koje čuva Muzej Eparhije zagrebačko-ljubljanske u Zagrebu, od historijskih eksponata – rukopisa, starih štampanih knjiga pisanih od 13. do 19. vijeka, privilegija austrijskih careva i moldavskih vojvoda do ikona te bogoslužnih predmeta od metala i tekstila. Izložba je prije Virovitice održana u Daruvaru i Narti u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji, a njen autor, Boris Bjelajac iz VSNM-a Daruvara na ideju za izložbu došao je nakon posjeta zagrebačkom Muzeju SPC-a.

HOROVI U OSIJEKU – U Srpskom kulturnom centru u Osijeku 6. jula održan je zajednički koncert horova. Nakon uvodnog obraćanja predsjednika pododbora Zdenka Čikare, nastupili su Mješoviti hor pododbora Osijek i VSPD „Javor“ koji su naizmjenično izveli dva puta po četiri numere. Prisutnima se obratio osječki paroh, protojerej-stavrofor Aleksandar Đuranović, a na kraju programa Čikara je zahvalio majstoru za izradu tamburica Stevanu Tatiću na vrijednoj novčanoj donaciji, kao podršku radu pododbora.

DANI LAVANDE U MORAVICAMA – U Moravicama i okolnim naseljima su od 7. do 13. jula održani „Dani lavande“ tokom kojih je bio niz manifestacija, od radionica za djecu i odrasle, preko kvizova znanja do kulturnih događanja i obilaska znamenitosti tog dijela Gorskog kotara, od kanjona Kamačnik do manastira Gomirje i crkve Sv. Georgija u Dokmanovićima. Prvi dani bili su posvećeni radionicama za djecu o uzgoju lavande te bobičastog voća što ih je na svom imanju vodio Đorđe Dokmanović. Njegova kćerka Natalija vodila je fotoradionicu gdje je od 12-oro učesnika bilo deset djevojaka. Novica Vučinić vodio je dobro posjećene

radionice, od likovnih za djecu i odrasle, kao i niz svirki upriličenih za goste koji su se okupljali u staroj školi u Dokmanovićima, sjedištu manjinskih vijeća i srpskih organizacija. Dva posljednja dana održani su i sajmovi domaćih proizvoda i rukotvorina, prvi u kanjonu Kamačnik, a drugi ispred crkve Sv. Georgija.

LJETNA ŠKOLA NA VIRU – Od 14. jula do 1. avgusta na Viru je održana 29. po redu Ljetna škola srpskog jezika i kulture „Sava Mrkalj“ koju je ukupno pohađalo 180 učenika. Prvu smjenu činili su srednjoškolci koji su, kao i dvije smjene osnovnoškolaca koje su slijedile nakon njih, uz vodstvo predavača i nastavnika, izučavali pripremljeno gradivo iz područja geografije, istorije, muzičke i likovne kulture, srpskog jezika i književnosti. Program je predviđao da cijeli dan bude ispunjen aktivnostima – prijedodne nastava i škola plivanja, a poslijepodne, osim nastave, kupanje, pjevačke probe, folklorne aktivnosti, likovne te radionice kaligrafije. Cilj Ljetne škole jest da kod učenika probudi dodatni interes i obogati saznanja o srpskoj kulturi i jeziku te da doprinese očuvanju i razvoju nacionalnog i kulturnog identiteta. Podsjetimo, Ljetna škola dugogodišnji je projekt je SKD-a Prosvjeta u partnerstvu sa SNV-om i VSNM-om Grada Zagreba, uz sufinansiranje Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih te Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina.

POTRAGA ZA BLAGOM U BOROVU – U prostoru biblioteke u Borovu 15. jula održana je radionica za decu na temu „Potraga za knjižnim blagom“, namijenjena djeci nižih razreda osnovne škole. Mališani su podijeljeni u timove, koji su vođeni mapom osmišljenom posebno za ovu priliku, prolazili kroz niz edukativnih i kreativnih zadataka kako bi stigli do cilja – kovčega s blagom. Tokom potrage, djeca su tražila skrivene tragove među policama s knjigama i rješavala različite zadatke, da bi na kraju svi učesnici stigli do blaga, a kao nagrada za trud i timsko angažovanje, svakom djetetu je uručen simboličan poklon. Nakon potrage, upriličeno je druženje uz muziku, ples i igre.

IMSOVAČKI SUSRETI – U Imsovcu su 19. jula u organizaciji VSNM-a općine Končanica, održani Imsovački susreti na kojima je nastupilo više folklornih i pjevačkih sekcija KUD-ova i pododbora Prosvjete. Program su otvorili gosti iz KUD-a „Mladost“ iz Međeđe koreografijom pod nazivom „U Milice duge trepavice“, a u nastavku su izveli i „Igre iz centralne Srbije“. Članovi pododbora iz Garešnice izveli su „Igre iz zapadne Slavonije“, a nastupila je i njihova tamburaška sekcija. Članovi Češke besede iz Golubinjaka predstavili su se s tri pjesme, a na kraju programa daruvarski pododbor Prosvjete izveo je „Igre iz Niša“, nakon čega su podijeljene zahvalnice učesnicima.

„HARMONIKA MUNDIJAL“ U GOMIRJU – U Gomirju je od 21. do 26. jula održan sedmi po redu Festival harmonike „Harmonika mundijal“, koji je i ove godine obilježio velik broj događanja i izvođača. Počelo je kampom harmonike na kojem je osmoro mlađih polaznika sticalo nova znanja uz pomoć Vlade Teodosijevića i Ljiljane Stepić koja su pokazali na završnom koncertu u dvorištu manastira Gomirje uz stotinjak posjetilaca. Događaj je otvorila osmogodišnja Mila Kosanović duhovnom pjesmom „Ovaj svijet u

zlu leži", nakon koje je nastupio zbor Gimpl iz Ravne Gore te kvartet na čelu sa Denis Dantas, Brazilkom koja je izvela i pjesme „Đurđevdan“ te „Makedonsko devojče“. Festival je završen 26. jula smotrom folklor na kojoj su se publici predstavili folkloriši deset pododbora Prosvjete, ansambl Čuvara baranjske tradicije iz Belog Manastira te domaćeg KUD-a Željezničar.

DANI KULE U ISLAMU GRČKOM – U Kuli Jankovića u Islamu Grčkom od 25. do 27. jula održana je već tradicionalna manifestacija Dani kule. Prva dva dana bila su posvećena mladima, dok je zadnjeg dana obilježena 120. godišnjica rođenja književnika Vladana Desnice. Prvog dana održan je treći u nizu šahovskih turnira: „Kralj, dama, Kula!“ posvećen Urošu Desnici, prvom predsjedniku udruženja „Kula Jankovića“. Narednog dana odigrana je predstava „Eklesiazuse (Žene u skupštini)“ prema Aristofanovoj komediji u izvođenju Antičke dramske grupe Klasične gimnazije u Zagrebu. Trećeg dana otvoren je izložbeni prostor „Kuća pisca Vladana Desnice“. O njegovom životu i stvaranju u ambijentu kompleksa Kule Jankovića te o samom izložbenom postavu govorili su Vladan Bajčeta i Stanislava Nikolić Aras kao i autorica postava Nataša Desnica Žerjavić. U nastavku je odigrana predstava „Desnica: igre proljeća i smrti“ – monodrama Juraja Arasa, u produkciji Teatra VeRRdi, koja je nastala prema tekstovima iz romana Vladana Desnice „Proljeća Ivana Galeba“.

SUSRETI NA BANJIJI... – U Malom Gradcu kod Gline 26. jula održani su 23. po redu Susreti na Baniji, tradicionalna manifestacija koja okuplja folklorne grupe iz svih krajeva Hrvatske. Nastupili su poddbori Prosvjete iz Malog Gradca, Dvora, Siska, Benkovca, kao i glinski penzionerski ansambl KUU „Treća sreća“. Manifestacija je postala tradicija tog kraja, a posjetilaca je svake godine sve više.

... I U BENKOVCU – Kao što su u Malom Gradcu bili gosti, članovi pododbora iz Benkovca ovom su prilikom bili domaćini. Na prvoj smotri u tom mjestu održanoj 9. avgusta, uz benkovački, nastupili su poddbori iz Kostajnice, Korenice, Rijeke, Malog Gradca, kao i KUD Zora iz Silaša, KUD Dositej Obradović te „Treća Sreća“ iz Gline. Navedimo pri tome da su Benkovčani na saboru folklor „Zlatni opanak“ u Valjevu, održanom nekoliko dana kasnije, osvojili treće mjesto u kategoriji juniora, predstavivši se igrama iz Ravnih kotara i Bukovice. Takmičenje je trajalo tri dana, a nastupilo je 60 grupa s 3.500 učesnika.

SMOTRA U ŠUMETLICI – U organizaciji Prosvjetinog pododbora Pakrac–Lipik i VSNM-a Grada Pakraca u Gornjoj Šumetlici je 16. avgusta održana Druga smotra pjevačkih grupa. Na Smotri su nastupile muške pjevačke sekcije Prosvjete iz Zagreba, Siska i Velikog Poganca, kao i Pjevačka sekcija SKD-a Prosvjeta Pakrac–Lipik koja ove godine obilježava trideset godina obnoviteljskog rada. Svaka od grupa predstavila se tradicionalnim repertoarom iz krajeva kojima pripadaju. Jovan Šteković, polaznik SNV-ovog

Programa plus u Pakracu, recitirao je pjesmu „Nek se pjesma ori“, napisanu upravo za ovu prigodu, dok je Ana Romanić, predsjednica VSNM-a Grada Pakraca, čitala svoje pjesme. Smotra je završena uručjenjem zahvalnica društvima i pojedincima koji su pomogli u organizaciji.

STOJKOV U ZAGREBU – Prvog septembarskog dana u zagrebačkom Srpskom kulturnom centru otvorena je izložba „Intimno putovanje“ slikara Dragana Stojkova (1951.). Na umjetničkoj sceni Stojkov se pojavljuje 1970-ih kao predstavnik hiperrealizma, a zagrebačkoj publici predstavljano je dvadesetak radova podijeljenih u nekoliko tematskih cjelina koje su uokvirene citatima Milorada Pavića i Ive Andrića. Izložba je važan doprinos razvijanju kulturne suradnje između Hrvatske i Srbije, ističu u Prosvjeti koja je organizirala izložbu. Djela Dragana Stojkova nalaze se u brojnim javnim zbirkama u Srbiji: u Narodnom muzeju u Beogradu, Muzeju savremene umetnosti u Beogradu, Gradskom muzeju u Somboru, Galeriji Matice srpske u Novom Sadu, kao i u mnogim privatnim zbirkama u zemlji i inozemstvu. Održao je više od 180 samostalnih i učestvovao na preko 350 skupnih.

HISTORIJA KROZ PLAKAT – Od 4. do 7. septembra u Bjelovaru su održani drugi po redu Dani kulture Srba, započeti izložbom filmskih plakata iz zbirke Jove Sokolovića uz gostovanje Ivica Đorđevića s VIDA TV-a, da bi dan kasnije bila održana književna večer na kojoj se Jelena Aćimović Trpeski predstavila zbirkom priča „Priče iz šolje“. O njenom radu govorili su predsjednik Udruge „Pavle Solarić“, aktivist Radovan Dožudić te penzionirana profesorica hrvatskog jezika Katica Kovrljija. Uz to, u punoj dvorani tamošnjeg Doma kulture nastupio je Teatar Puna kuća s predstavom „Kad je gusto, samo rijetki“, u izvedbi Gorana Vinčića-Vinče i Svetlane Patafte, a završetak manifestacije zbio se 7. septembra predstavom „Hrabri krojač“ beogradskog Maksimus Art teatra. Organizatori manifestacije su bjelovarski pododbor Prosvjete, gradski VSNM, Udruga „Pavle Solarić“ i Odjel za kulturu SNV-a.

OSVEŠTAN HRAM I BIBLIOTEKA – U prisustvu najviših crkvenih velikodostojnika SPC-a i sestričkih crkava te velikog broja vjernika 7. septembra osveštani su obnovljeni Saborni hram Svete Trojice i Eparhij-ska biblioteka u Pakracu. Nakon osveštanja, liturgiju u Sabornom hramu služio je patrijarh srpski Porfirije uz sasluženje 14 episkopa SPC-a i drugih pravoslavnih crkava. – Ova svetinja je s ljubavlju obnovljena i zato smo danas blagosloveni, jer je taj hram bio više nego ranjen, na sramotu svima nama, u ratu među braćom – rekao je patrijarh Porfirije. Nakon liturgije i otvaranja biblioteke nastupila je pjevačka sekcija pododbora Prosvjete Pakrac–Lipik.

MANASTIR BRANA – U prostorijama pododbora Prosvjete u Osijeku 12. septembra održano je predavanje historičara Pere Matića iz Darde pod nazivom „Manastir Brana“. Manastiri Brana i Bata datiraju iz 1093. a zajedno s manastirom Get iz 1261. čine cjelinu značajnih manastira na području Baranje. Manastir Brana je trajao sve do početka 18. vijeka, kada je ugašen kao posljedica bune mađarske vlastele pod Rakocijem i uništenja. Postoje

podaci da je drevni manastir posjetio Sveti Sava, što mu daje još dublji značaj. Ostaci manastira trebaju arheološka istraživanja i zaštitu lokaliteta.

FABRIKE ISTORIČARIMA – U Srpskom kulturnom centru Zagreb 15. septembra održano je dvodijelno predstavljanje posvećeno Jugoslaviji u razdoblju radničkog samoupravljanja. Prvi dio činio je razgovor Saše Vejzagića i Vladimira Unkovića Korice o nedavno objavljenom zborniku radova, odnosno broju časopisa „Business History“, pod nazivom „Socialist Entrepreneurs? Business Histories of the GDR and Yugoslavia“, usredotočenom na poslovne, ekonomske i društvene teme u usporednoj perspektivi Jugoslavije i Istočne Njemačke. Drugi dio događaja bio je posvećen digitalnoj izložbi „Fabrika radnicima“ postavljenoj povodom 75. godišnjice uvođenja radničkog samoupravljanja.

MALOGOSPOJINSKI DANI U PAKRACU – U Pakracu su u organizaciji Prosvjete i gradskog VSNM-a od 15. do 21. septembra održani već tradicionalni Malogospojinski dani. U okviru ove manifestacije koja je započela

izložbom i predavanjima o poznatim slavonskim peškirim i starim fotografijama Pakraca, u punoj dvorani Gradske vijećnice 18. septembra održana je svečana akademija povodom 30. godišnjice obnoviteljskog rada Prosvjetinog pododbora Pakrac–Lipik i 30. godišnjice od smrti velikana srpske književnosti i akademika Slobodana Selenića (1933. – 1995.), rođenog u Pakracu. – U radu bilo koje organizacije, tri decenije kontinuiteta nisu kratak period. Na ovom mjestu i u ono vrijeme, obnova rada pododbora Prosvjete i njegov rad svih ovih godina, predstavljalo je značajan uspjeh – kazao je predsjednik SKD Prosvjete Nikola Vukobratović. Na akademiji su uručena priznanja zaslužnim pojedincima. Predsjednica gradskog VSNM-a Ana Romanić uručila je plaketu „Slobodan Selenić“ Milošu Rašiću te plaketu „Dr. Nikola Miljanić Ratar“ Daliboru Harambašiću za velike zasluge i doprinos u istraživanju baštine pakračkog kraja.

STRAJNIĆ U ZAGREBU – U organizaciji SNV-a, u suradnji s Muzejom savremene umjetnosti Republike Srpske iz Banja Luke, u zagrebačkom SKC-u 18. septembra otvorena je izložba „Kosta Strajnić – mecena, mislilac, modernist“. Kosta Strajnić, rođen 1887. u Križevcima i umro u Dubrovniku 1977., bio je istoričar umjetnosti, konzervator, slikar, kritičar i mecena srpskog porijekla. Kao markantna modernistička figura, Strajnić je imao presudnu ulogu u razvoju dubrovačke umjetničke scene i kulturnog života Dubrovnika sredinom 20. stoljeća. Izložba u SKC-u predstavlja dio zbirke umjetnina i dokumentacije Koste Strajnića koju je dijelom otkupila, a dijelom naslijedila porodica Terzić, uvrstivši je u Zbirku Draginje i Vojislava Terzića, danas u fondusu banjalučkog muzeja. – Na prilikama poput ovih obično naglašavam doprinos Srba u Hrvatskoj, i koliko je taj nemjerljiv. Kosta Strajnić je u tom smislu najbolji primjer. Bio je intelektualac, Srbin u Hrvatskoj koji je živio punim umjetničkim životom, predstavljao je monumentalnu figuru ne samo za Dubrovnik nego i za Hrvatsku – rekao je predsjednik SNV-a Boris Milošević. Prisutnima se obratila Sarita Vujković, direktorica Muzeja savremene umjetnosti RS, zahvaljujući institucijama i privatnim kolekcionarima koji su pomogli da se Strajnićeva zbirka umjetnina kompletira za ovu prigodu, dok je kustosica izložbe Sara Jovanova Prica ukratko predstavila koncept izložbe.

BARANJSKI SABOR – U zajedničkoj organizaciji udruženja Čuvari srpskog identiteta iz Vukovara i Folklornog ansambla Čuvari tradicije baranjskih Srba, na praznik Male Gospojine, u Belom Manastiru je održano deveto izdanje Sabora kulturnog i narodnog stvaralaštva Srba Slavonije, Baranje i zapadnog Srema. Manifestacija je okupila brojne članove KUD-ova i udruženja Srba iz Baranje i drugih krajeva. Prema rečima predsjednika udruženja Dragana Todića radi se o jednoj od njihovih već tradicionalnih manifestacija, čiji je prvenstveni cilj prikazati svu raskoš kulturnog i narodnog stvaralaštva ovdašnjih Srba.

U programu su učestvovali folklorni ansambl domaćina iz Belog Manastira, članovi KUD-a Zora iz Silaša, Ženska pevačka grupa Vida iz Modriče te članice Kola srpskih sestara Pokrova presvete Bogorodice iz Darde, koje su interpretirale nekoliko svojih literarnih radova.

MANJINE NA ZRINJEVCU – Posljednje nedjelje septembra u zagrebačkom parku Zrinjevac održana je 15. po redu manifestacija „Dan nacionalnih manjina Grada Zagreba“, koju je, pod pokroviteljstvom gradonačelnika Tomislava Tomaševića, organizirala Koordinacija vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Grada Zagreba. Svojim običajima, nošnjama, folklorom, knjigama i delicijama predstavilo se 16 nacionalnih manjina koje žive i djeluju u Zagrebu. Održana je modna revija nošnji, a Srbi su se predstavili nošnjom iz Like koju je pokazivalo dvoje članova Prosvjete, dok je Muzička grupa pododbora Prosvjete iz Zagreba izvela ličke pjesme. Pjesmama i kolima Korduna predstavili su se najmlađi folklorasi krnjačkog pododbora Prosvjete.

SRBI U PULI – Kraj septembra bio je važan za srpsku zajednicu u Istri. Prvo je u Puli 25. septembra otvoren obnovljeni Srpski kulturni centar. Program otvaranja, u organizaciji SNV-a koji je pružio značajnu pomoć u procesu obnove, bio je posvećen umjetničkoj porodici Dedić. Po riječima voditelja Milana Rašule, ovakvim prostorom stvorena je mogućnost izuzetnih programa – izložbi, promocija knjiga, filmova, manjih pozorišnih komada, koncerata, ali i provođenja Programa plus te djelovanja folklorne sekcije i hora. Dan kasnije, u prostorijama Gradske knjižnice i čitaonice Pula, održana je izborna skupština Prosvjete na kojoj je osnovan pulski pododbor. Skupštini je predsjedavao generalni sekretar Društva Slobodan Živković, a uz 30-ak članova prisustvovali su joj brojni gosti iz kulturnog i javnog života Pule i Istre. Za predsjednicu je izabrana Milena Joksimović, arhivska savjetnica u Arhivu Srba u Hrvatskoj, zamjenik je Emil Jurcan, tajnica Dunja Martić Štefan dok su Jasminka Brlas i Maja Jakanović članice predsjedništva. Cilj pododbora je poticanje kulturnog, umjetničkog i obrazovnog rad uz unapređenje srpske kulture u Puli i Istri kroz projekte otvorene svima.

KONGRES 2.0 – Velik broj srpskih aktivista i istaknutih članova srpske zajednice okupio se 29. septembra u zagrebačkom Srpskom kulturnom centru kako bi obilježio 80-godišnjicu održavanja Prvog kongresa Srba u Hrvatskoj koji je održan 29. i 30. septembra 1945. godine, kao i 80 godina od pokretanja izdavačko-knjižarskih aktivnosti Prosvjete. Tom prilikom naglašeno je da je to jedan od najmasovnijih skupova u historiji srpske zajednice s oko 30.000 učesnika. Kongres je održan na inicijativu Srpskog kluba i trebao je biti novo narodno-političko tijelo. Predsjednik SKD-a Prosvjeta Nikola Vukobratović naglasio je važnost kontinuiteta organiziranja srpske zajednice u Hrvatskoj, u kojem su svoju ulogu imali Prvi kongres Srba i izdavačko poduzeće Prosvjeta, dok se direktor poduzeća Prosvjeta Aleksandar Ilinčić osvrnuo na značaj kontinuiteta rada tog poduzeća kao „dugotrajnog reprezentata zajednice“.

– Prvi kongres je pomalo zaboravljen historijski događaju koji je pokazao želju srpskog naroda za pravdom, da zaliječi ratne rane, da izgradi bolje i pravednije društvo – naglasio je predsjednik SNV-a Boris Milošević. – Danas Srbi u Hrvatskoj nemaju takvu snagu i brojnost i zato je važno da sve naše organizacije surađuju, da ih očuvamo i razvijamo ako bude prilike. Vidimo da su opet došla vremena u kojima se moramo boriti za pravo glasa.

Predsjednica Srpskog demokratskog foruma Jelena Nestorović naglasila je da se Zagreb današnjice podosta razlikuje od onog Zagreba u kojem je 1945. održan kongres, ali i da su postojane želje, težnje i nastojanja srpske zajednice. Govorili su i predsjednik SDSS-a Milorad Pupovac koji je naglasio kontinuitet borbe Srba za svoja kolektivna prava, predsjednik ZVO-a Dejan Drakulić te predsjednik Privrednika Nikola Lunić.

Prisutnima se obratio i vladika buenosaireski i južnocentralno američki te administrator zagrebačke i ljubljanske eparhije Kirilo koji je naglasio važnost zajedničkog rada i suradnje Srba i njihovih organizacija, kao i ulogu SPC-a u tom procesu. Vladika je usto domaćinima darovao primjerak fototipskog izdanja Miroslavljevog jevanđelja. Nakon skupa zatvorena je izložba „Prvi kongres Srba u Hrvatskoj 1945. – 2025.“, koja je otvorena u junu.

Fotografija: Sandro Lendler

MORAMO SE SUOČITI S TAMNIM STRANAMA RATA

**IVAN RAMLJAK, REŽISER NAGRAĐIVANOG
DOKUMENTARNOG FILMA „MIROTVORAC“**

Željeli smo da ostane neki dokument s kojim bismo pokazali kako je rat u 90-im započinjao, kako se stvarao strah među ljudima, kako se rat sve više kuhao i njegov intenzitet rastao te poslije ubojstva Kira eksplodirao nakon čega više nije bilo povratka. Ti su mehanizmi početka rata kod nas važni da bi ih ljudi bili svjesni, kao i činjenice kako rat uopće počinje

RAZGOVARAO: Bojan Munjin

FOTOGRAFIJA: Ana Vuko

Redatelj Ivana Ramljaka poznajemo po nizu zapaženih dokumentaraca, od kojih su filmovi „0. mladost“ i „El Shatt – nacrta za utopiju“ bili prikazani na 80-ak međunarodnih festivala i pobrali sijaset nagrada. Ramljakov film „El Shatt – nacrta za utopiju“ bio je najgledaniji domaći dokumentarni film u kinima 2023. godine za koji dobio godišnju nagradu „Vladimir Nazor“ za filmsku umjetnost. Ramljakov najnoviji dokumentarni film „Mirotvorac“, govori o ubistvu šefa osječke policije Josipa Reihl-Kira, kojeg je početkom ljeta 1991. godine ubio pripadnik Zbora narodne garde Antun Gudelj, nakon čega je eskalirao rat u Slavoniji. Na ovogodišnjem filmskom festivalu u Puli „Mirotvorac“ je dobio Veliku Zlatnu arenu kao najbolji film i Zlatnu arenu za montažu, te još tri nagrade publike na Cinehill Film Festivalu, Rab Film Festivalu i Liburnia Film Festivalu, gdje je dobio i priznanje za najbolji film. Josip Reihl-Kir, kao šef osječke policije, bio je u tim prijelomnim i teškim danima 1991. godine potpuno posvećen misiji vraćanja mira i sigurnosti, kao i ideji obnove povjerenja između Hrvata i Srba u selima i gradovima širom Slavonije. Tu iznimnu posvećenost miru Josip Reihl-Kir je platio životom. Razgovaramo s redateljem ovog filma Ivanom Ramljakom o motivima da snimi „Mirotvorac“, o tome što znači baviti se traumatičnom temom, tko su oni koji ovaj film ne vole i da li u mračnom vremenu uopće može postojati sretan završetak.

Koji je bio motiv ili neposredni okidač da se bavite teškom temom smrti šefa osječke policije Josipa Reihl-Kira na početku rata u Slavoniji i snimate film „Mirotvorac“?

Ivan Ramljak: Ne bih rekao da je postojao neposredni okidač da snimim ovaj film, nego je taj tragični događaj bio tema o kojoj sam razmišljao već dugu niz godina. Za mene je bila frustrirajuća činjenica da je taj čovjek u kolektivnoj memoriji sve ove godine ostavljen nekako po strani, da nije poznat ljudima onoliko koliko bi trebao biti i da u službenom političkom prostoru nije dovoljno prisutan. Tako da je, osim tragedije koja se njemu dogodila, učinjena još jednom nepravda, jer njegovo ime tako uporno leži zaboravljeno. Zaista mi je smetalo što se u javnom prostoru nedovoljno govori o njegovim stavovima, idejama i djelovanjima, ili što se o njemu na primjer ne uči u školama. Radi se o čovjeku koji je u tim prijelomnim danima početkom 90-ih, kao šef osječke policije, želio sačuvati mir u Slavoniji.

Kako ste pristupili snimanju filma o Josipu Reihl-Kiru?

Ivan Ramljak: Prva ideja bila je da snimim igrani film o njemu, u trenutku kada je izašla knjiga Elvise Bošnjaka „Gdje je nestao Kir?“, koja je polufiksijski i poludokumentarni roman o njegovoj smrti. Kada sam već počeo surađivati

s Bošnjakom da prema njegovoj knjizi napravimo film, zvali su me novinari Hrvoje Zovko i Drago Hedl te Nenad Puhovski iz producerske kuće Factum, koji su već počeli raditi na dokumentarcu o Kiru, da im se pridružim u ulozi redatelja. S obzirom da sam po profesionalnoj vokaciji ipak dokumentarist, prihvatio sam poziv s mišlju da igrani film napravim možda kasnije, a da mi ovaj dokumentarac posluži kao istraživanje.

Sve je teško u tom filmu. Teško je ljudima koji se sjećaju tog doba ponovno prolaziti kroz sve te stvari i detalje kako se sve to dogodilo i kroz ono što je prethodilo ubojstvu šefa osječke policije

Što predstavlja osnovnu težinu ili drugim riječima što je srce traume vašeg filma?

Ivan Ramljak: Pa, sve je teško u tom filmu. Teško je ljudima koji se sjećaju tog doba, teško je ponovno prolaziti kroz sve te stvari i detalje kako se sve dogodilo, kao i ono što je prethodilo ubojstvu šefa osječke policije. Posao nas, filmskih autora, upravo je da izazovemo emocije kod publike. Ako ne uspijemo, ono što smo napravili nije imalo posebnog smisla. U ovom filmu ljudi se uglavnom traumatiziraju, ponavljam: naročito oni koji sada ponovno prolaze negativne emocije koje su prolazili i tada. Oni mlađi, koji ništa ne znaju o tom događaju, vjerujem da će iz ovog filma o našoj prošlosti nešto naučiti. Tada, kada se to dogodilo, imao sam 17 godina i Josipa Reihl-Kira primijetio sam i prije u televizijskim izvještajima. Ono što sam uočio je da su ono što je govorio i kako je govorio, boja njegovog glasa, izraz lica, oči i držanje, odudarali od ljudi koji su se uobičajeno tada pojavljivali na televiziji. Kada sam čuo da je ubijen, ne sjećam se baš točno trenutka, bio je to veliki šok za mene. Nisam znao da li će biti rata ili ne, ali znam da me je taj događaj jako pogodio.

Ako bi govorili o katarzi, o nekoj vrsti pročišćenja ili mentalne higijene društva – kakva bi bila osnovna ideja vašeg filma?

Ivan Ramljak: Kako ste sada sami rekli, kada smo pravili ovaj film, ta mentalna higijena nam je bila važna. Željeli smo da ostane neki dokument s kojim bismo pokazali kako je taj rat u 90-im započinjao, kako se stvarao strah među ljudima, kako se rat sve više kuhao, kako je njegov intenzitet rastao i kako je nakon ubojstva Kira eksplodirao, nakon čega više nije bilo povratka. Ti su mehanizmi početka rata kod nas važni zato da bi ih ljudi bili svjesni, kao i činjenice kako jedan rat, ne samo kod nas nego u sličnim prilikama i drugdje, uopće počinje. Kako se mi na kraju ipak moramo suočiti s našim ratom, važno je da moramo biti svjesni zločina i tamnih strana toga rata. To je ta mentalna higijena koju spominjete, koja mora biti obavljena da bismo svi mi prošlost mogli ostaviti iza sebe da bi čiste savjesti mogli pogledati u budućnost.

Čini se da je dokumentarni film, i dokumentarizam u umjetnosti uopće, postao vrlo izraženi alat u kritičkom suočavanju sa svijetom i njegovim problemima?

Ivan Ramljak: Početak tog procesa, barem kada se radi o dokumentarnom filmu, dogodio se prije otprilike 25 godina s filmom Michaela Moorea „Bowling for Columbine“, koji govori o masovnom ubojstvu 12 učenika jedne srednje škole u Americi. Do tada je dokumentarni film bio zapostavljena vrsta, koja živi samo na televiziji, ne postoji u kinima i ne egzistira u umjetničkom svijetu. Tada je krenuo uzlet koji se još nije zaustavio. Dokumentarci, hrvatski i inozemni, postaju sve zanimljiviji i zanimljiviji. Smišljaju se novi i inventivni načini pričanja priča. U dokumentarcima se događaju miješanja s fikcijom, s animiranim i eksperimentalnim filmom, tako da mislim da je već godinama dokumentarni film vitalniji nego što je to igrani, i vani i u Hrvatskoj. Kod nas se to u zadnje dvije-tri godine jako primjećuje, i po nagradama u Puli, i po uspješnosti, i po gledanosti filmova. Volio bih da su nam igrani filmovi bolji, ali s druge strane budžeti za dokumentarne filmove nažalost su sedam do deset puta manji od budžeta za igrane filmove. Mislim da bi se stvari trebale malo pomaknuti i da bi trebalo omogućiti više financijskih sredstava, barem za ambicioznije projekte kao što je to na primjer film Igora Bezinovića „Fiume o morte“. Očito je da u dokumentarnoj filmskoj umjetnosti imamo što pokazati.

Kako je bilo na snimanju? Da li su svjedoci tih događaja htjeli govoriti o okolnostima ubistva Reihl-Kira i još dvojice osječkih općinskih odbornika?

Ivan Ramljak: Moje kolege Hrvoje Zovko, Drago Hedl i ja vodili smo razgovore s tridesetak ljudi, s tim da su, prije nego što sam ušao u projekt, razgovori već bili vođeni s njih desetero, a s nekima od njih sam ja razgovarao ponovno, jer mi je bilo važno osobno iskusiti kakvi su oni kao ljudi. Bilo je također onih koji nisu htjeli s nama razgovarati. Njihovo je objašnjenje bilo da „nije još vrijeme“. Pitam se – ako su prošle 34 godine od tog događaja – kada će biti „pravo vrijeme“ za razgovor o onome što se dogodilo. Bilo je ljudi koji su se bojali, a bilo je onih kojima nije bio problem reći neke vrlo važne stvari. Neki su nam ih rekli, a neke su i prešutjeli, s obrazloženjem da će se o njima tek čuti. Posebno mislim na jednog svjedoka koji je govorio kako sprema knjigu o tim događajima, ali on je u međuvremenu umro.

Bilo je interesantno, gotovo na odjavnoj špici, vidjeti lica tih svjedoka čije glasove smo slušali u filmu. Ta nijema lica su stvarala dojam kako se žrtve, svjedoci i učesnici tih strašnih događaja miješaju i isprepliću...

Ivan Ramljak: Tehnički govoreno, u filmu čujemo samo glasove svjedoka zato što je meni bilo važno, kao i u drugim mojim dokumentarnim filmovima, da stvorim atmosferu mjesta i vremena koja je u ovom filmu stvorena arhivskim snimkama s mjesta događaja prije 34 godine, ali ako bih u film uključio i današnje intervjuje sa svjedocima, gdje oni sjede u studiju i gledaju u kameru, onda bi atmosfera težine onog vremena bila bitno narušena. U filmu se zato čuju samo njihovi glasovi, da bi na kraju te ljude prikazao kako gledaju u kameru pa su ih gledaoci ipak mogli i vidjeti.

Kakva je bila kasnija sudbina tih svjedoka, od kojih su neki od njih i od prije poznati u javnosti?

Ivan Ramljak: U filmu kao svjedok tih događaja govori Zdravko Pejić, koji

je tada bio načelnik Službe za zaštitu ustavnog poretka u Osijeku. Godinu dana nakon ubojstva Kira bio je smijenjen sa pozicije šefa SZUP-a, napustio je Službu i otišao živjeti u Istru, gdje se i danas bavi građevinskim poduzetništvom. Glavašev suradnik i komandant jedne vojne jedinice u Osijeku u to vrijeme, Nikola Jaman, bavio se raznim poslovima nakon rata, ali ono što je važno za njega je da je nakon svega odlučio govoriti o mračnim stranama rata i to u javnim intervjuima čini već godinama. Supruga Reihl-Kira, Jadranka, jako se dugo i intenzivno borila da se sudski proces protiv Antuna Gudelja, ubojice njenog muža privede kraju i da se okolnosti toga slučaja potpuno rasvijetle, ali sve to do danas nažalost u potpunosti nije učinjeno. Bivša saborska zastupnica Gordana Ajduković ubrzo je nakon ubojstva Kira prilično istraumatizirana napustila Osijek, pod optužbom da je „snajperistica“ i „špijunka“. Iako barem deset generacija njenih predaka potječe iz Slavonije, bila je primorana da Slavoniju napusti i ode s familijom živjeti u Beograd. Nedavno je tragično preminula u prometnoj nesreći. Goran Flauder i dalje radi kao novinar. Zajednička želja svih tih ljudi bila je da se o onome što se dogodilo govori otvoreno, iskreno i istinito, da se ti događaji ne zaborave i da se kaže u javnosti nešto što prije nije bilo rečeno. Mislim da je zajedničko svima njima hrabrost da govore i svijest da je važno to što govore. Bez njihove hrabrosti ovog filma ne bi bilo.

Bivša saborska zastupnica Gordana Ajduković ubrzo je nakon ubojstva Kira istraumatizirana napustila Osijek i otišla u Beograd, pod optužbom da je „snajperistica“ i „špijunka“

Kako je reagirala publika na projekcijama filma „Mirotvorac“?

Ivan Ramljak: Ovaj film ima vrlo neobičan život. Odnosno, ima dva života. Premijera filma je bila ove godine na ZagrebDoxu i projekcije koje su organizirane u proljeće zbivale su se, hajmo tako reći, u nekom krugu istomišljenika i ljudi koji su dobro upoznati s temom filma. A onda, nakon što je „Mirotvorac“ u Puli dobio Veliku zlatnu arenu za najbolji film, počeo je jedan sasvim drugačiji život. Nakon svih ovih događanja u kojima živimo zadnjih mjeseci, film je postao instrument koji upotrebljavaju i ljevica i desnica u obračunu u kulturnom ratu u kojem živimo. Što se mene tiče, drago mi je da je film izašao iz fokusa istomišljenika i da ga gledaju i oni koji se s njim manje ili više ne slažu. Neistomišljenicima će omogućiti da možda razmisle i o stvarima o kojima prije nisu željeli razmišljati. U svakom slučaju, sve to je omogućilo da „Mirotvorac“ postane puno gledaniji.

Ako pogledamo ovu ljetnu seriju prijetnji ili otkazivanja festivala kulture pod pritiskom, čini se da se odjednom „Mirotvorac“ našao na pustoj ledini na kojoj meci gusto lete...

Ivan Ramljak: U cijeloj toj instrumentalizaciji filma bilo je, čini mi se,

puno stvari koje nemaju veze s našim dokumentarcem. Prvenstveno mislim na te napade s desnice, uglavnom od ljudi koji film nisu ni gledali. Oni se vrlo često tako i ponašaju, vrlo hrabro kritizirajući nešto o čemu, da budemo iskreni, ne znaju puno. Smatram da su ovi napadi rezultat obračuna raznih političkih frakcija, uvjetno rečeno, na desnici, od čega stradaju ljudi koji s tim nemaju nikakve veze; organizatori festivala u Benkovcu ili Šibeniku ili drugdje, kao i autori različitih radova iz svijeta umjetnosti. Stvarni problemi koji postoje u našem društvu ili u svijetu nisu ni u kakvoj vezi s umjetno stvorenom isforsiranom bukom, koju danas kod nas doživljavamo na kulturnoj sceni. Ta je buka samo frustrirajuća i uznemirujuća, pogotovo ukoliko se približava rubu fizičkih prijetnji. Instrumentalizacije našeg filma bilo je i od strane medija, što je mene kao čovjeka koji se dugo bavio novinarstvom dosta razočaralo. Neki mediji su se oko filma „Mirotvorac“ ponijeli vrlo površno i sva događanja oko njega iskoristili isključivo za jeftini senzacionalizam. Možda sam naivan pa sam to trebao očekivati, ali neke reakcije i napisi bili su zaista žalosno loši. U svakom slučaju, film „Mirotvorac“ je tu, stvorili smo ga moji suradnici i ja kako bi svjedočio stvarnost, s činjenicama iza kojih ću kao redatelj i dalje stajati.

Ali danas se i na svjetskoj razini ne možemo dogovoriti oko činjenica. Ako nekome nešto objašnjavate na način zdrave logike, taj će odmah uzrujano skočiti na vas, i to je onda što bi rekao Hegel „to gore po činjenice“. Odakle toliko nerazumijevanja i političke buke svugdje oko nas?

Ivan Ramljak: To su nam dobrim dijelom priskrbile društvene mreže. One su nam donijele da svatko tko ima nešto za reći – što god to bilo – može to javno učiniti. Netko će to potom vidjeti i ako imate dobar krug pristalica, priča će se raširiti, premda može biti potpuno neistinita. Prije društvenih mreža ipak nije postojala tako laka mogućnost da svaka besmislica ili zlonamjerna laž iste sekunde dođe u javnost, jer su postojali filteri provjere kako informacije dolaze do ljudi. Kako sve to neutralizirati? Kada vidimo tko su vlasnici društvenih mreža, uz činjenicu da i umjetna inteligencija sada ima mogućnost učiniti mnoge realne fakte podložnima manipulaciji, moram priznati da nisam optimist po pitanju društva harmonije, kako kod nas tako i u svijetu.

Na kraju, snimili ste film „Mirotvorac“ koji govori o teškoj temi početka rata u Hrvatskoj. Film je dobio Veliku zlatnu arenu, hvaljen je među publikom i osporavan od tzv. političke desnice. Kako se sada osjećate, negdje između umjetničkog dostojanstva i ljudske hrabrosti?

Ivan Ramljak: Film „Mirotvorac“ nešto je što sam morao napraviti. Ne mogu točno odgovoriti na pitanje zašto je to tako, ali mogu sasvim nedvosmisleno reći da je to bila moja vrlo jasna potreba. S druge strane, gotovo sve što se događalo dok sam ga snimao, kao i kasnije kada se taj film počeo prikazivati, za mene je bilo teško i traumatično. Izuzetak su radosni dani oko dodjele pulske Arene za najbolji film. Taj osjećaj težine još uvijek postoji, što je najvjerojatnije rezultat vrlo nemirnog vremena u kojem svi živimo. Zadovoljan sam filmom koji je ispaio najbolje što je mogao. Iskreno se nadam da će uskoro sreća, zadovoljstvo i mir zamijeniti ovaj period traume u kojem je taj film stvaran i prikazivan. U tom smislu vidimo neko svjetlo i na samom kraju filma, u njegovoj zadnjoj i potpuno autentičnoj dokumentarnoj sceni, sa srpskom djecom koja u školi u Bijelom Brdu crtaju portrete Josipa Reihl-Kira. To je scena nade, a ne crnila, kakav je bio početak 90-ih. Upravo o tome govori „Mirotvorac“.

DRŽAVNI PATRIOTIZAM KAO POTENCIJALNI FAKTOR INTEGRACIJE

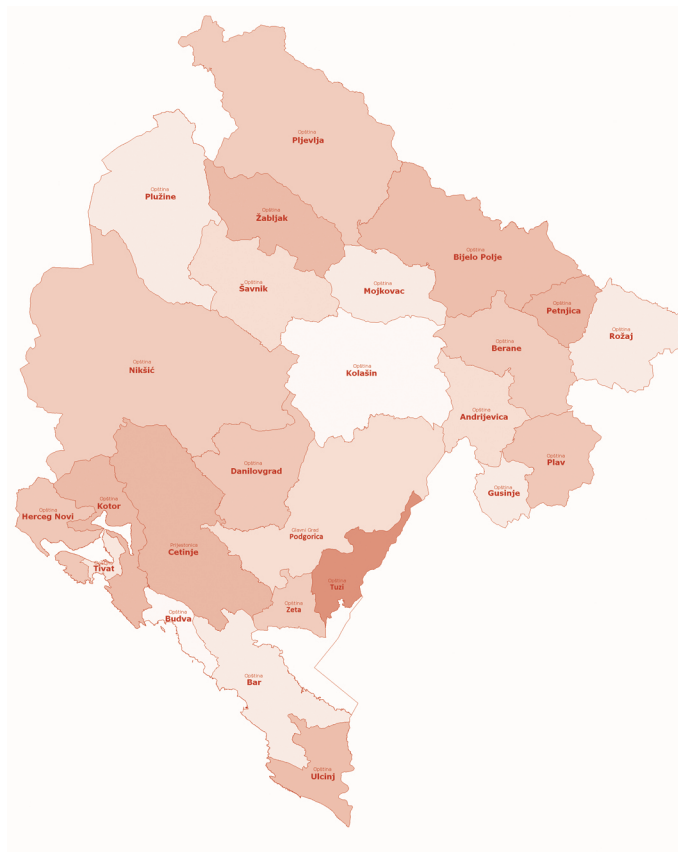
CRNA GORA IZMEĐU DRŽAVNOG PATRIOTIZMA I ETNIČKIH RASCJEPA

Crna Gora se nalazi na raskrsnici između državnog patriotizma i etničkih rascjepa. Ukoliko želi opstati kao stabilna i demokratska država, nužno je pronalaziti načine usklađivanja državljanškog i etničkih identiteta, što znači priznavanje etničkih identiteta u okviru šireg državljanškog identiteta, odnosno pripadnosti političkoj zajednici

PIŠE: **Siniša Tatalović**

Crna Gora, mala balkanska zemlja s bogatom historijom i složenom etničkom strukturom stanovništva, suočava se s izazovima koji proizlaze iz napetog odnosa između državnog patriotizma te etničkih podjela i rascjepa. Iako je kroz historiju često bila simbol otpora i nezavisnosti zbog unutrašnje kohezije, savremena Crna Gora se suočava s dubokim društvenim rascjepima, koji prijete da ugroze njenu političku stabilnost, društvenu i identitetsku samosvijest. Ovaj tekst ima za cilj da ukaže na uzroke i posljedice etničkih rascjepa u Crnoj Gori, ali i da razmotri ulogu državnog patriotizma kao potencijalnog faktora integracije. U fokusu su politički, historijski, kulturni i društveni aspekti ovog problema, s posebnim naglaskom na savremeni društveni kontekst.

Etnički rascjepi u Crnoj Gori nisu novost. Rezultat su složene historije, uključujući viševjekovnu borbu protiv Osmanskog Carstva, sukobe unutar Kraljevine Jugoslavije, kao i turbulentne promjene tokom raspada SFRJ. Crna

Gora je historijski bila zamišljena kao bastion pravoslavlja i srpstva, što se odrazilo na formiranje kolektivnog identiteta. To je bilo izraženo od početka 20. vijeka, odnosno od vremena vladike Danila Petrovića do kralja Nikole Petrovića. Srpstvo u Crnoj Gori, odnosno, svijest da Crnogorci pripadaju srpskom narodu, posebno jača u 18. vijeku, kada vladike iz dinastije Petrović Njegoš počinju da za svoju političku ideju traže uporište u mitskom nasljeđu koje je uglavnom baštinila Srpska pravoslavna crkva. Kralj Nikola gradio je narativ o Crnogorcima kao „najboljim Srbima“, sanjajući obnovu srednjovjekovne srpske države na čijem čelu bi bila dinastija Petrović. Međutim, historijski događaji odvijali su se drugačije. Nakon gašenja dinastije Obrenović 1903. godine, druga srpska dinastija Karađorđevića, rodbinski blisko povezana s Petrovićima, nakon Prvog svjetskog rata svrgnula je Petroviće s prijestolja. Kraljevina Crna Gora postala je historijska činjenica, a crnogorsko društvo duboko podijeljeno na „zelenaše“ i „bjelaše“. Obnovu državnosti Crna Gora je ostvarila kao republika u SFRJ, te samostalna država republikanskog oblika 2006. godine, nakon provedenog referenduma i razdruživanja od Srbije s kojom je bila u državnoj zajednici. Krajem 20. i početkom 21. vijeka dolazi i do redefinisivanja crnogorskog identiteta, kada se obnavljaju i stari unutrašnji sukobi. Referendum o nezavisnosti 2006. godine podijelio je građane po nacionalnoj i ideološkoj liniji: jedni su sebe doživljavali kao Crnogorce, često s posebnim crnogorskim identitetom koji nije isto što i srpski, dok su drugi ostajali vezani za srpski nacionalni korpus. Ova podjela i danas duboko oblikuje politički i društveni život u Crnoj Gori.

Nacionalna politika Crne Gore u periodu nakon obnove nezavisnosti, oblikovana je u kontekstu nasljeđa oružanih sukoba na prostoru SFRJ, složenih međudržavnih odnosa i izraženih etničkih raznolikosti u društvu. Referendum o nezavisnosti Crne Gore pokazao je duboke političke i društvene podjele, uz ključnu ulogu manjinskih naroda čiji je položaj dodatno osnažen usvajanjem Zakona o manjinskim pravima i slobodama neposredno uoči referendumskog glasanja. Unatoč kritikama o mogućoj instrumentalizaciji toga zakona, njegov sadržaj uključivao je afirmativne mjere u obrazovanju, političkoj participaciji i formiranju nacionalnih savjeta kao predstavničkih organa manjinskih naroda. Istovremeno, međunarodna zajednica, naročito Evropska unija, igrala je važnu ulogu u posredovanju, postavljajući uvjete za legitimnost referenduma, uključujući prag od 55% za potvrdu nezavisnosti. Stoga, posebna pažnja je bila posvećena ulozi manjinskih naroda u ovom procesu, naročito Bošnjaka, Albanaca i Hrvata, čija je podrška bila ključna za uspjeh suverenističkog bloka. Konačan ishod, 55,5% glasova za nezavisnost, omogućio je međunarodno priznanje Crne Gore i otvorio novo poglavlje političkog razvoja, u kojem su etnička raznolikost i potreba za inkluzivnim politikama postali temelj nacionalne politike.

Umjesto da potiču dijalog i međusobno razumijevanje, političke stranke često naglašavaju razlike i koriste ih kao sredstvo za postizanje pragmatičnih političkih ciljeva. Ovakav pristup otežava proces društvene konsolidacije, jer doprinosi polarizaciji

Etnički odnosi u Crnoj Gori neraskidivo su povezani sa širim regionalnim kontekstom Balkana. Kako bi se u potpunosti razumjeli izazovi i dinamika etničkih odnosa u toj državi, neophodno je sagledati i utjecaj sukoba i političkih previranja u susjednim državama. Crna Gora je tokom posljednjih nekoliko decenija često bila u središtu ili pod utjecajem sukoba koji su zahvatili SFRJ ili njene pojedine republike. Sukobi su pogoršali odnose među različitim etničkim zajednicama u Crnoj Gori, pojačavajući etničke napetosti. Pored toga, priljev izbjeglica iz ratom pogođenih područja dodatno je usložnjavao već napete etničke odnose. Međutim, kada je riječ o sukobima u susjednim državama, koji su decenijama utjecali na dešavanja u Crnoj Gori, ni nakon obnove nezavisnosti, ona se nije oslobodila takvih vanjskih utjecaja. Novi izazovi i prilike za Crnu Goru, koje je donio kako početak novog vijeka, tako i napuštanje dotadašnje državne zajednice sa Srbijom, zahtijevali su balansiranje između različitih interesa i aspiracija svih etničkih zajednica. Regionalni faktori su i dalje igrali ključnu ulogu u oblikovanju unutrašnje politike Crne Gore. Odnosi između Crne Gore i Srbije, uticaj političke situacije u Bosni i Hercegovini, kao i odnosi s Albanijom, imali su značajan uticaj na unutrašnju

etničku dinamiku. Drugim riječima, problemi u susjednim državama često su se reflektirali unutar Crne Gore, bilo kroz direktne političke pritiske ili kroz promjene u percepciji etničkih identiteta. Razumijevanje uticaja sukoba u susjednim državama na etničku dinamiku u Crnoj Gori ključno je za analizu stabilnosti i održivosti njenih multietničkih politika.

Referendum o nezavisnosti 2006. godine podijelio je građane po nacionalnoj i ideološkoj liniji: jedni su sebe doživljavali kao Crnogorce, često s posebnim crnogorskim identitetom koji nije isto što i srpski, dok su drugi ostajali vezani za srpski nacionalni korpus

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2023. godine, u Crnoj Gori se 256.436 ili 41,12% građana izjasnilo kao Crnogorci, 205.370 ili 32,93% kao Srbi, 58.956 ili 9,45% kao Bošnjaci, 30.978 ili 4,97% kao Albanci, 12.824 ili 2,06% kao Rusi, 10.162 ili 1,63% kao Muslimani te 5.150 ili 0,83% kao Hrvati. Podaci koji se odnose na vjersku strukturu pokazuju da je 443.394 ili 71,10% građana izjavilo da su pravoslavne vjere, zatim 124.668 ili 19,99% islamske, 20.408 ili 3,27% katoličke, dok je 14.260 ili 2,29% građana izjavilo da su ateisti. Podaci popisa pokazuju da je 269.307 ili 43,18% građana izjavilo da im je srpski jezik maternji. Crnogorski jezik je maternji za 215.299 ili 34,52% građana, bosanski jezik za 43.470 ili 6,97%, albanski za 32.725 ili 5,25%, zatim ruski za 14.731 ili 2,36% i srpsko-hrvatski je maternji za 12.999 ili 2,08% građana. Ovako raznolik sastav stanovništva zahtijeva pažljivo vođenu politiku upravljanja etničkim razlikama i interetničkim dijalogom. Međutim, etnička pripadnost često se koristi kao politički alat, posebno u predizbornim kampanjama. Etnički identiteti često su povezani s vjerskim institucijama, što dodatno usložnjava društvene odnose. U tom kontekstu, državni patriotizam se često fragmentira, za jedne on podrazumijeva lojalnost državi Crnoj Gori, dok za druge predstavlja lojalnost nadnacionalnim idejama povezanim sa susjednim državama i narodima. Rezultati zadnjeg popisa stanovništva potvrdili su složenost identitetskih odnosa u Crnoj Gori, pokazujući porast broja građana koji se izjašnjavaju kao Srbi i govore srpskim jezikom, uz istovremeni pad identifikacije sa crnogorskim etničkim i jezičkim identitetom. Te promjene vjerovatno su posljedica šireg političkog i društvenog konteksta nakon 2020. godine, kada su prosrpske političke stranke dobile veću moć i ojačale narative o redefiniranju statusa srpskog jezika. Ovi trendovi izazvali su polemike o ravnoteži između očuvanja multietničkog sklada i zaštite nacionalnog identiteta, pri čemu su narasle napetosti oko pitanja jezika i etničke pripadnosti.

Crna Gora je unatoč maloj teritoriji i populaciji, politički izrazito podijeljena država. Ove podjele najizraženije su kroz političke stranke koje su

profilirane i podijeljene po etničkim i vjerskim linijama. Tako su se pojedine političke stranke otvoreno zalagale za očuvanje državne nezavisnosti i crnogorskog identiteta, dok su druge imale bliže odnose s Republikom Srbijom i zagovarale bliskost sa srpskim nacionalnim interesima. Produbljanje političke krize na koje su utjecale zakonske izmjene, koje su se odnosile na vjerska prava, potaknulo je nezadovoljstvo dijela javnosti te niz procesa poput političke nestabilnosti, crkvenih litija i tenzija oko pitanja slobode vjeroispovijesti, što je dodatno produbilo rascjep u društvu. U takvom ambijentu, teško je govoriti o jedinstvenom državnom patriotizmu koji nadilazi etničke i vjerske razlike. Državni patriotizam, za razliku od etnonacionalizma, podrazumijeva lojalnost i privrženost državi kao zajedničkom domu svih građana, bez obzira na njihovu etničku, vjersku ili jezičku pripadnost. U Crnoj Gori izgradnja takvog patriotizma je proces koji se zagovara duže od dva desetljeća i predstavlja projekt političke opcije koja se zalagala i ostvarila nezavisnost Crne Gore. Iako se ova ideja temeljila na principu građanske države u kojoj su svi ravnopravni pred zakonom i gdje država ne favorizuje nijednu etničku zajednicu, ipak se u praksi favorizirao crnogorski, nasuprot srpskom identitetu. To je i dovelo do ozbiljnog društvenog rascjepa i političke polarizacije, koji je donekle razriješen na parlamentarnim izborima 2020. i 2023. godine. Od tada su politički predstavnici srpske zajednice uključeni u vlast, što je rješavanje identitetskih sukoba s ulice premjestilo u parlament i vladu. Time je državni patriotizam počeo ustupati mjesto konsocijacijskoj demokraciji koja uvažava postojanje etničkih razlika i potrebu usklađivanja interesa između svih etničkih zajednica.

Na političke i etničke odnose u Crnoj Gori značajno su utjecale evropske i evroatlantske integracije, posebno ove potonje. Proces pristupanja Crne Gore NATO savezu imao je značajne reperkusije na dinamiku etničkih odnosa u državi. Iako je krajnji cilj ovog vanjskopolitičkog cilja bio unapređenje sigurnosti i stabilnosti, unutrašnji politički kontekst i složenost etničke strukture stanovništva učinili su da ovi procesi direktno utječu na etničke odnose u Crnoj Gori. Iako je ulazak u Evropsku uniju uživao stabilnu podršku građana, proces pristupanja NATO-u izazvao je duboke društvene i etničke podjele, naročito u kontekstu historijskog nasljeđa i priznanja Kosova. Istraživanja javnog mišljenja pokazuju rast podrške Evropskoj uniji, ali i promjenjive stavove prema NATO-u, uz izražene razlike među etničkim zajednicama: Crnogorci i manjinski narodi, posebno Albanci, Hrvati i Bošnjaci/Muslimani u većem broju podržavali su članstvo, dok su Srbi bili izrazito protiv. Unatoč otporu dijela javnosti, Crna Gora je 2017. godine postala članica NATO-a što je predstavljalo važnu tačku njezine vanjskopolitičke orijentacije, ali je istovremeno produbilo postojeće etničke i političke podjele i rascjepa.

U postreferendumskom periodu, Crna Gora je razvila model regulacije etničkih odnosa zasnovan na principima integracije, konsocijacije i autonomije, nastojeći da kroz te pristupe očuva multietničku stabilnost društva. Ustav Crne Gore, kao i Zakon o manjinskim pravima i slobodama iz 2006, prepoznaju sve tri spomenute politike: integraciju kroz učesće u društvenom životu i obrazovanje na materinjem jeziku; konsocijaciju kroz političku zastupljenost svih manjinskih naroda i njihove nacionalne savjete; te autonomiju kroz upotrebu jezika, simbola i kulturnih prava. Zakon o zabrani diskriminacije, iako ograničen na individualna prava, dodatno omogućava integraciju putem zabrane svih oblika nejednakog tretmana građana bez obzira na njihovu etničku pripadnost. Strategija manjinske politike i institucionalna

arhitektura doprinijeli su implementaciji ovih modela, čime je Crna Gora potvrdila opredijeljenost prema izgradnji inkluzivnog i ravnopravnog društva utemeljenog na poštovanju etničkih razlika.

Međutim, jedan od ključnih izazova u ovom kontekstu jest politička participacija manjinskih naroda. Što se tiče političke participacije ovih zajednica, iako je ustavom zagarantovana politička reprezentacija, njihov stvarni utjecaj u donošenju ključnih odluka je ograničen. Pitanja koja se tiču manjinskih naroda rijetko dolaze na dnevni red političkih institucija, što dovodi do osjećaja isključenosti i marginalizacije. Pojedini manjinski narodi smatraju da njihovi interesi nisu dovoljno zastupljeni u državnim institucijama, što usporava proces njihove integracije. Iako su zakonski mehanizmi, poput smanjenja izbornog praga za manjinske liste, formalno stvorili okvir za veću zastupljenost, stvarni efekti tih mjera su ograničeni. Na to ponekad utječu i podjele unutar manjinskih naroda, zbog čega postižu lošije rezultate na izborima. Relevantne analize političkih procesa i izvještaji međunarodnih organizacija pokazuju da politički predstavnici manjinskih naroda često nemaju značajniji utjecaj na donošenje odluka, usprkos tome što su prisutni u političkim strukturama. To se posebno odnosi na manje brojne manjinske narode, što kod njih produbljuje osjećaj marginalizacije. Pored toga, uloga političkih partija koje često koriste etničke razlike za političku mobilizaciju biračkog tijela, dodatno komplicira situaciju. Umjesto da potiču dijalog i međusobno razumijevanje, političke stranke često naglašavaju razlike i koriste ih kao sredstvo za postizanje pragmatičnih političkih ciljeva. Ovakav pristup otežava proces društvene konsolidacije, jer doprinosi polarizaciji unutar društva i smanjuje mogućnost za konstruktivan dijalog između manjinskih naroda.

Drugi ključni izazov predstavlja jezička politika. Crna Gora je država nekoliko manjinskih naroda koje govore različitim jezicima, uključujući crnogorski, srpski, albanski, bosanski i hrvatski. Iako ustav garantuje pravo na upotrebu jezika svih manjinskih naroda, uvođenje crnogorskog jezika kao službenog jezika države izazvalo je kontroverze, naročito među srpskom zajednicom, koja je ovaj potez doživljava kao pokušaj potiskivanja vlastitog identiteta. Jezik je duboko ukorijenjen u identitetu i kulturi svake zajednice, pa se pitanje njegove upotrebe nerijetko koristi kao sredstvo za političke manipulacije. Ovo pitanje, stoga, komplikuje napore države da uspostavi osjećaj zajedništva i povjerenja među različitim manjinskim narodima te jača državni patriotizam. Pored jezika, obrazovni sistem igra važnu ulogu u očuvanju etničkog identiteta. Obrazovanje i jezična politika predstavljaju ključne mehanizme integracije, očuvanja identiteta i institucionalne ravnopravnosti manjinskih naroda u Crnoj Gori. Ustav, zakoni i strategije garantuju obrazovanje na materinjem jeziku, višejezičnost, zabranu diskriminacije i osnivanje obrazovnih ustanova od strane manjinskih naroda. Manjinske politike i izvještaji o njihovoj primjeni potvrđuju postojanje integracijskih mjera (desegregacija, jednak pristup), konsocijacijskih rješenja (posebne kvote, nacionalni savjeti) i kulturne autonomije (nastava na manjinskim jezicima, prilagođeni kurikulum). Posebna pažnja posvećena je romskoj i egipćanskoj zajednici kroz kampanje, stipendije i afirmativne programe. Na svim nivoima obrazovanja – od predškolskog do visokog – institucionalni okvir omogućava učesće manjinskih naroda, uz prepoznavanje i očuvanje njihovog kulturnog i jezičkog identiteta kao sastavnog dijela inkluzivne obrazovne politike Crne Gore.

Pravni i institucionalni okvir Crne Gore u oblasti zapošljavanja

i ekonomske inkluzije pripadnika manjinskih naroda zasniva se na kombinaciji integracijskih i konsocijacijskih politika. Ustav i relevantni zakoni jamče proporcionalnu zastupljenost manjinskih naroda u javnim institucijama i omogućavaju afirmativnu akciju, dok se kroz javne natječaje i transparentne procedure osigurava jednak pristup zapošljavanju. Strategija manjinske politike iz 2008. godine ističe političku participaciju, obrazovanje kadrova i regionalni razvoj kao ključne ciljeve, posebno za sjeverne općine i socioekonomski ugrožene zajednice. Istraživanja o zastupljenosti u javnom sektoru ukazuju na napredak u smanjenju diskriminacije, ali i na kontinuiranu nedovoljnu zastupljenost pojedinih manjinskih naroda. Konsocijacijski mehanizmi, poput suradnje s nacionalnim savjetima i posebnih kvota, nadopunjuju integracijske mjere, dok je autonomija u ovoj oblasti manje izražena. Ipak, izazovi u ravnomjernoj primjeni ostaju, što ukazuje na potrebu za daljim unapređenjem institucionalne prakse.

**Buduće politike zahtijevaju
sistemske reforme koje će osigurati
ravnopravne obrazovne, radne
i političke prilike, uz jačanje
samostalnosti manjinskih savjeta
i unapređenje institucionalne
podrške kulturnoj i političkoj
autonomiji manjinskih naroda**

Parlamentarni izbori i smjena vlasti 2020. godine unijeli su novu dinamiku u etničke odnose u Crnoj Gori, izazivajući zabrinutost zbog retorike dijela političke vlasti i potencijalnog odstupanja od evropskog i evroatlantskog puta. Međutim, unatoč bojazni to se nije dogodilo. Iako istraživanje CEDEM-a iz 2023. godine ukazuje na smanjenje etničke distance i pozitivne promjene u međuetničkoj percepciji, posebno među mladima, manjinske zajednice i dalje iskazuju nesigurnost u pogledu zaštite svojih prava uslijed političke nestabilnosti i oslabljene institucionalne efikasnosti. Savjetodavni komitet za Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina Vijeća Evrope ističe sistemske prepreke poput političkog uticaja na institucije, izazove u provođenju prava i ograničenu djelotvornost Fonda za manjine. Poseban fokus stavljen je na romsku i egipćansku zajednicu, koja i dalje trpi značajnu marginalizaciju. Iako su zabilježeni pozitivni društveni trendovi, ključni izazov ostaje balans između formalnih garancija i realne inkluzije, što zahtijeva dosljednu institucionalnu reformu i stabilnu političku volju za jačanje međuetničkog povjerenja. Zbog toga, Strategija manjinske politike 2024–2027 oslanja se na evaluaciju prethodnog četverogodišnjeg ciklusa, potvrđujući važnost integracije, konsocijacije i kulturne autonomije kao ključnih pristupa u regulaciji etničkih odnosa. Iako su ostvareni značajni rezultati u području kulturne afirmacije i djelomični uspjesi u političkoj participaciji, izazovi su ostali izraženi u obrazovanju i zapošljavanju. Buduće politike zahtijevaju si-

stemske reforme koje će osigurati ravnopravne obrazovne, radne i političke prilike, uz jačanje samostalnosti manjinskih savjeta i unapređenje institucionalne podrške kulturnoj i političkoj autonomiji manjinskih naroda.

Period od obnove nezavisnosti Crne Gore 2006. do članstva u NATO-u 2017. godine predstavlja fazu duboke transformacije državne politike, posebno u pogledu upravljanja etničkim odnosima. Tokom tog vremena, Crna Gora je intenzivno radila na reafirmaciji vlastitog identiteta, dok je istovremeno gradila institucionalne mehanizme za očuvanje multietničkog društva. S jedne strane, afirmacija crnogorskog nacionalnog identiteta donijela je potrebnu konsolidaciju državnosti i jačanje međunarodnog subjektiviteta. S druge strane, to je otvorilo prostor za sumnje i osjećaj marginalizacije kod određenih etničkih zajednica, posebno kada državne politike nisu u potpunosti omogućavale inkluzivnost u praksi. Zakonski okvir postavljen u tom periodu formalno je garantovao prava manjinskih naroda, uključujući njihovu političku participaciju, kulturnu autonomiju i ravnopravan pristup javnim resursima. Ipak, implementacija tih rješenja često je nailazila na prepreke, bilo zbog političke nevoljnosti, bilo zbog institucionalnih slabosti.

Crna Gora se danas nalazi na raskršnici između državnog patriotizma i etničkih rascjepa. Ukoliko želi opstati kao stabilna i demokratska država, nužno je pronalaziti načine usklađivanja državljskog i etničkih identiteta što znači priznavanje etničkih identiteta u okviru šireg državljskog identiteta, odnosno pripadnosti političkoj zajednici. Izgradnja državnog patriotizma moguća je samo uz priznavanje etničkih identiteta i u mjeri u kojoj su manjinski narodi na to spremni pristati. Za to je potrebna politička volja, visoki nivo političke kulture, slobodni i odgovorni mediji, ali prije svega i spremnost građana da prihvate ideju zajedničkog života u različitosti. Koliko je to moguće i ostvarivo, ovisit će o brojnim unutrašnjim faktorima i procesima, ali i odnosima u bližem i širem međunarodnom okruženju. U Crnoj Gori će i dalje postojati napetost između zagovornika državnog patriotizma s jedne i zagovornika zatvaranja etničkih identiteta s druge strane. O razrješenju ove napetosti ovisit će i budućnost Crne Gore.

KORIŠTENI IZVORI:

- Poštovanje prava i položaj manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica u Crnoj Gori, (2021). Centar za monitoring i istraživanje, Podgorica, dostupno na: <https://cemi.org.me/storage/uploads/IWkeusTbQKvsZpORHsljlmKafxrvFvDwZXiTrkQk.pdf>. (Pristupljeno: 12. 9. 2025).
- Đukanović, D., (2019). Spoljnopolitičko pozicioniranje Crne Gore nakon obnove nezavisnosti 2006. godine, CANU, dostupno na: <https://canupub.me/Docs/2019/68-GI-ODN-24/Glasnik%20ODN%2024-2019%20-%2014.%20Dragan%20%20C4%90ukanovi%C4%87.pdf>. (Pristupljeno: 10. 9. 2025.)
- Koprivica, N., (2024). Položaj manjina u političkom životu Crne Gore, Podgorica, Centar za monitoring i istraživanje, dostupno na: <https://cemi.org.me/storage/uploads/8G8xWo2En1djwaHWxR2kBrIXfzK4pZ6WvHYF1TwG.pdf>. (Pristupljeno: 14. 09. 2025.)
- Vlada Crne Gore, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, Strategija manjinske politike – Politika Vlade Crne Gore u oblasti poštovanja i zaštite prava manjina, Podgorica, 2008., dostupno na: <file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/Strategija+manjinske+politike.pdf>. (Pristupljeno: 14. 09. 2025).
- Radulović, I, (2025) Politike regulacije etničkih odnosa u Crnoj Gori od obnove nezavisnosti do članstva u NATO-u, UDG, Podgorica
- Vujačić, I., (2021). Država između građanskog i nacionalnog, UDG, Podgorica
- Vuković-Čalasan, D. i Đečević, M. (2015). Izazovi izgradnje građanskog identiteta u Crnoj Gori: postreferendumske podjele i sporovi političkih partija. Migracijske i etničke teme, 31 (1), 7–37. <https://doi.org/10.11567/met.31.1.1> (Pristupljeno: 15. 9. 2025.)

KAKO SU TRUMP I „VJETAR S DINARE“ DOPUHALI KULTURNI RAT U HRVATSKU

ZABRANE ZABRANITELJA

Po za/braniteljima, ne smije se propitivati ratni poklič ustaške kvinsliške države „Za dom spremni“, ne smiju se propitivati zločini nad srpskim civilima tijekom 1990-ih, a naročito za vrijeme *Oluje*... ma ne smije se doslovce propitivati išta što nosi „sveti“ prefiks – „hrvatsko“

PIŠE: **Sonja Leboš**

U posljednjih nekoliko mjeseci svjedočimo brojnim inicijativama čija je svrha cenzura kulture i umjetnosti. Iako je ogroman vjetar s Dinare ravno u leđa tim inicijativama dao koncert Marka Perkovića Thompsona na zagrebačkom Hipodromu, zapravo se začetak tih, ne samo zabrinjavajućih već šokantnih, tendencija u hrvatskom društvu može kronološki smjestiti unazad otprilike godinu dana, kada je gradonačelnik Sinja Miro Bulj zabranio Galeriji Sikirica da otvori izložbu fotografija „Susret na Tromeđi“ autorice Inije Herenčić. O izložbi njena kustosica Ana Žanko piše: „Tromeđa je u prvom redu stvarna, konkretna geografska odrednica uskog prostora na kojem se dodiruju Lika, Dalmacija i Bosna te na kojem su kroz povijest supostojale različite kulture i međusobno se isprepletale – kultura hrvatskih Srba, Hrvata i Bošnjaka. Ta tromeđa, u geografskom smislu granice, razgraničenja, na fotografijama Inije Herenčić ne postoji. Na njenim fotografijama ostaje zabilježena ona druga tromeđa – tromeđa prošlosti, sadašnjosti i budućnosti – koja se pretače i rastače u prizorima koji podjednako mogu biti sada i ovdje, a mogu biti i tamo i onda – prije ili poslije.“ Razlog Buljevom nesuvislom i posve neprihvatljivom činu bio je taj što je održavanje izložbe financijski podržalo Srpsko narodno vijeće (SNV) kojim predsjedava Milorad Pupovac, ujedno i predsjednik te saborski zastupnik Samostalne demokratske srpske stranke (SDSS). Već tada nam je trebalo biti jasno da se političke strukture koje nažalost vladaju, a nikako ne upravljaju ovom zemljom (što im zapravo jest posao) radikaliziraju do mjere koja ugrožava ne samo slobodu govora i umjetničkog izražavanja već i integritet ustavnog poretka RH. Demagoške

konstrukcije kojom se tada poslužio Miro Bulj (iz notorne stranke Most), ponavlja se u svim inicijativama koje su se ljetos počele posprdno, ali istinito zvati – za/braniteljskim. „Kao izabrani gradonačelnik i saborski zastupnik moram voditi računa o poštovanju Domovinskog rata i drugih ključnih vrijednosti koje čine srž hrvatske države“, objavio je tada Bulj u svom priopćenju javnosti, a naročito ga je brinulo, kao i sve za/branitelje redom koji su slijedili njegov mračni primjer: neko imaginarno pljuvanje po hrvatskim braniteljima i hrvatskoj državi. Po Bulju, pa i ostalim za/braniteljima, ne smije se propitivati ratni poklič ustaške kvinsliške države „Za dom spremni“, ne smiju se propitivati zločini nad srpskim civilima tijekom 1990-ih, a naročito za vrijeme *Oluje*... ma ne smije se doslovce propitivati išta što nosi „sveti“ prefiks – „hrvatsko“. Teško je u jednom tekstu obuhvatiti opseg revizionističkih prekrajanja povijesti Republike Hrvatske iz vremena socijalizma, ali vrlo je znakovito što za/branitelji nikada ne koriste riječ *republika*, čiji korijen je u latinskoj sintagmi *res publica*, ili javna stvar, ujedno i korijen moderne države u kojoj se legalni sistem proteže na sve građane, a ne samo odabrane elite od strane bilo kojeg božanstva. Za/branitelji koriste riječ *država*, naravno, *hrvatska država*, po mogućnosti „nezavisna“, kojoj su oduvijek na putu stajali Srbi. Naravno, motali su se tu i neki Židovi i Romi, ali... to prekrajanje povijesti ionako negira holokaust, što, nažalost, u RH nije kažnjivo, iako bi očito trebalo biti.

Bilo bi doduše jednostavno cijelu tu bulumentu za/branitelja proglasiti nepisanim bijednicima, no, daleko veći vjetar u leđa od MPT-a, tim individuama koje sada intenzivno zbijaju redove, dao je – Donald Trump.

Pa, krenimo redom. Otkazivanje svojih koncerata u lipnju i kolovožu 2025. u Sisku i Solinu, Momčilo Bajagić Bajaga komentirao je kratko: „Niti

sam pokušao shvatiti niti mogu razumjeti. Nikad se u životu nisam bavio politikom...“, zaboravljajući očito na provjereno točnu izreku da ako se ne bavimo politikom, ona se bavi nama. Tako se sisački gradonačelnik opravdao kako za Bajagin koncert – nema novca.

**Upravo je „Mirotvorac“,
kojem su otkazane projekcije
u Zadru, najveći trn u oku
za/braniteljima, jer prokazuje
očiti zločin počinjen nad
miroljubivim šefom policije
koji je želio spriječiti
krvoproliće i bratoubilački rat**

Festival *Nosi se* u Benkovcu, trebao se održati od 22. do 29. kolovoza, u organizaciji udruge Vljaterego (poznate po festivalu Vljaternativa), te zadarskog Teatra VeRRdi, s ciljem dekonstrukcije rata, nasilja i promicanja solidarnosti i pluralizma. Nažalost, festivalski program je već prvi dan prekinula skupina prosvjednika, pjevajući „Zovi samo zovi“ i uzvikujući „Za dom spremni“, poklič koji definitivno treba zabraniti, jer potiče međuetničku mržnju. Nakon što su otkazani predstava trupe OvoOno i koncert Damira Avdića, a incident odjeknuo u medijima i na društvenim mrežama, glavni ravnatelj policije poslao je stručni tim u PU zadarsku kako bi se utvrdilo je li postupanje policije bilo u skladu s pravilima. Policija je ispitala sve sudionike, te su izrečene mjere zabrane Ivici Zubčiću, Miri Dimliću, Nadislavu Pediću, Damiru Mariću i Nediljku Gendi, predsjedniku gradskog ogranka Udruge hrvatskih dragovoljaca Benkovac i predvodniku prosvjeda. Njih petorica su na snimkama vidljivo okružili novinarku Melitu Vrsaljko, vrijeđali je, a jedan se čak odlučio i udariti je, kako je Melita svjedočila u medijima i na svom FB profilu. Kao i Bulj, otprilike godinu dana ranije, i gradonačelnik Benkovca Tomislav Bulić izjavio je da je protiv zabrana, ali da „ne podržava vrijeđanje osjećaja pod krinkom umjetnosti“, dodajući kako takav festival ubuduće vjerojatno neće biti održan u Benkovcu. Iako su dobili packu, za/branitelji su postigli svoj cilj. Tako Benkovčani nisu mogli vidjeti film „Mirotvorac“ Ivana Ramljaka, o ubojstvu Josipa Reihl-Kira. Upravo taj film, kojem su otkazane projekcije u Zadru, najveći je trn u oku za/braniteljima, jer prokazuje očiti zločin počinjen nad miroljubivim šefom policije koji je želio spriječiti krvoproliće i bratoubilački rat. U pravnoj državi, policija bi se primila posla i ponovo otvorila istragu oko tog, navodno, nerazjašnjenog zločina (iako je film, koji, doduše, ne upire prstom, majstorski napravljen te policija RH ne bi imala pretežak zadatak, kada bi je odista zanimala pravda).

Film „Mirotvorac“, srećom, prikazan je čak četiri puta u Šibeniku, između ostalog i na festivalu alternative i ljevice *Fališ*, pri čemu se na tvrđavi Barone tom prilikom okupio do tada neviđen broj gostiju. To naravno služi na čast

Šibeniku, i gradu i Gradu, jer je gradonačelnik Šibenika, očito civiliziraniji primjerak lokalnog političara u RH, izjavio da „Šibenik nije Benkovac“. No, u toj izjavi se očituje i taj hadezeovski civilizacijski privid, koji je temeljito denunciran u trenu kada je Andrej Plenković (pa potom i cijela njegova svita) *zatancao* uz napjev koji je popularizirao Thompson, a o naslikavanju u počasnoj loži tog stihoklepeca i plagijatora tuđih nota bolje ni ne početi. To je taj hadezeovski *habitus*, što bi rekao Bourdieu. Sanader se dičio operom, Plenković se ne zamara previše visokom kulturom, njega zanima opstanak *na vlasti*, pa makar i uz malo (previše) ustašofilijske podrške. To je demo(n)-kracija: kada bismo bili primorani birati između Bulja i Burića, birali bismo Burića.

**Ogled festival trebao se održati
od 2. do 4. listopada ove godine
u Velikoj Gorici, ali je otkazan.
Umjetnička voditeljica Ana
Katulić na svom je FB profilu
objasnila razlog još jednog
otkazivanja: razlog otkazivanja
festivala je pokušaj, odnosno
pritisak na cenzuriranje
performansa Siniše Labrovića**

Ogled festival trebao se održati od 2. do 4. listopada ove godine u Velikoj Gorici, ali je otkazan. Umjetnička voditeljica Ana Katulić na svom je FB profilu objasnila razlog još jednog otkazivanja: razlog otkazivanja festivala je pokušaj, odnosno pritisak na cenzuriranje performansa Siniše Labrovića, umjetnika rodom iz onog istog Sinja s početka priče, pod nazivom „Zastave svih zemalja, ujedinite se“. „Uslijed brojnih upita javnosti vezanih uz otkazivanje festivala Ogleda, potvrđujemo kako je do odluke došlo zbog performansa Siniše Labrovića pod nazivom ‘Zastave svih zemalja, ujedinite se’. Budući da smo bili suočeni s velikim pritiskom na cenzuru tog performansa, organizacijski tim odlučio je radije otkazati festival, nego pristati na cenzuru umjetnika i ograničavanje umjetničkog izraza u javnom prostoru grada“, napisala je Katulić i dometnula: „To je odluka koja uopće nije bila laka, ali je u tom trenutku bila jedina ispravna i moralna jer je sve drugo bilo zadiranje u demokratska prava. Nismo se osjećali dovoljno podržanima i našli smo se u nesigurnoj i neugodnoj atmosferi u kojoj nismo mogli do kraja provesti festivalske programe. Mi smo mali tim i uglavnom ženski i nitko nas ne štiti.“

Da, to je tužna istina: građane, a naročito građanke (samo u 2025. do današnjeg dana ubijeno je 13 žena), u RH ne štiti ono tijelo kojem je to posao: Ministarstvo unutrašnjih poslova. Zašto tamo visoki dužnosnici primaju plaću, predmet je koji bi trebalo predočiti sudu u Strasbourgu, jer MUP radi u korist miroljubivih građana samo ako postoje snimke koje dokazuju nasilje, tj. – ako baš moraju.

U Korčuli, predstavnici četiri za/braniteljske udruge održali su *press-konferenciju*, tražeći ipak ne zabranu, već nešto malo podmuklije – tražili su od novog korčulanskog hadezeovskog gradonačelnika da prestane financirati, „posredno ili neposredno“, Udrugu antifašista grada Korčule i festival *Korčula after party*, popularni KaP, koji promovira vrijednosti antifašizma i suvremene lijeve misli. Pa tako predsjednik UHVDR Čara Korčula Gordan Tomić kaže: „Predsjednik Udruge antifašista, poznat po svom stavu protiv Hrvatske, koji je javno obrazložio u svojoj 23. godini života, maloljetan, kako kažu njegovi kolege. Evo i ove godine KaP organizira predavanja u kojima bi se veličala Jugoslavija, izgubljene bitke, kao na primjer Sutjeska u kojima je veliki vojskovođa Broz žrtvovao 12 vojnika, pretežno Dalmatinaca, za jednog neprijatelja. Izgubljene bitke nisu povod za party, osim ako ste sljedbenici politike Srpske akademije znanosti i umjetnosti i zagovornici agende Moša Pijade. Revizija Domovinskog rata i tema, tema i njihova rasprava, bila bi sigurno s figom u džepu.“¹

U nemuštom bauljanju za/braniteljske gospode koja sebe vidi kao bogomdanu, a ratove koje vode kao svete, sada se potpuno jasno iščitava njihov uzor i ono za što njegovo ime stoji: Donald Trump i bijeli suprematizam

Možda bismo mogli odmahnuti rukom na te sve polupismene nebuloze, ali . . . pročitajmo pažljivije što je rekao korčulanski za/branitelj Frano Cebalo: „Ima jedna dobra vijest koju sam čuo prekjučer, predsjednik Amerike Trump proglasio je u Americi te ultra ili krajnje lijeve i Antifu, terorističkom organizacijom. (. . .) Ja bih sad mogao reći da što je meni briga i svima nama za NDH. I to bi bilo skoro točno da me nije briga, jer je to bila hrvatska država i hrvatski narod. Tuđman je rekao to je kvislinška tvorevina, ali težnja hrvatskog naroda za svojom državom. I sad, recimo, Zoran Pusić govori na jednom antifašističkom skupu kako je revizionizam, koji je uzeo maha, kako je revizionizam, podrazumijeva sve ono što se negira, što je poznato. Recimo, ako ima neki znanstvenih činjenica ili nečeg novog, to nije revizija, znači ovo je kao da ono sve što se natovarilo NDH u zadnjih 80 godina je posljedica nekakvog znanstvenog rada, a ne komunističke propagande. Recimo, na popisu u Jugoslaviji tamo 30-tih godina i u odnosu na '48., na popisu stanovništva,

880 tisuća je Hrvata manje u toj državi, a Srba je milijun više i sad onda to uklopite u Jasenovac. Moji su mještani bili, ima ih 10 koji su bili na tom popisu, a koji veze nemaju. Sad vi to usporedite pa vidite. Dakle, o tome se radi. Radi se o jednoj protuhrvatskoj aktivnosti koja se okuplja.“²

Kako mi je saopćila Igra Šain Kovačević, ova za/braniteljska *press-konferencija* zaintrigirala je za KaP-ov program i veći broj Korčulana i Korčulanke no inače, pa je drugog dana festivala ove godine ljetno kino bilo puno do posljednje stolice. No, to ne treba uljuljkati nikoga kome je do antifašizma i lijeve misli imalo stalo. U nemuštom bauljanju za/braniteljske gospode koja sebe vidi kao bogomdanu, a ratove koje vode kao svete, sada se potpuno jasno iščitava njihov uzor i ono za što njegovo ime stoji: Donald Trump i bijeli suprematizam.

Što se tiče bilance uspješnih i neuspješnih za/braniteljskih inicijativa, Tamara Visković je dobro zaključila: „Tamo gdje se organizator nije povukao, bio je na dobitku.“ No nisu svi jednako jaki i odlučni, te je pojačana solidarnost nužnost koju treba shvatiti vrlo ozbiljno

A nakon Gaze, nitko ne može monstruma Trumpa otpisati kao – običnog redikula. Treba se suočiti s tim da njegovo prekranje svijeta u ime profita za one koje one odabere, ima u RH pristalice koji možda jesu polupismeni, ali dokazano znaju nositi pušku i pucati iz nje kada im to njihov vođa naredi.

I tu svaka bezazlenost njihovog nemuštog bauljanja – prestaje. I zato peticija „Ustav vrijedi za sve“, koja je do sada sakupila više od dvije tisuće potpisa građana i ljudi koji čine kulturu ove zemlje te 175 organizacija civilnog društva jest korak u pravom smjeru. No, tek prvi u nizu neophodnih koraka koje treba učiniti da bi se spriječila vladavina monstruma i ubojica djece.

Što se tiče bilance uspješnih i neuspješnih za/braniteljskih inicijativa, Tamara Visković je dobro zaključila: „Tamo gdje se organizator nije povukao, bio je na dobitku.“ No nisu svi jednako jaki i odlučni, te je pojačana solidarnost nužnost koju treba shvatiti vrlo ozbiljno.

¹ Preneseno s portala Južni.hr, https://www.juzni.hr/i-korcula-svoje-zabranitelje-ima-ali-oni-kazu-ne-bi-oni-zabranili-nista-osim-antifasistickih-udruga.html?fbclid=IwY2xjawM-iwpleHRu-A2FlbQlxMQABHjEi94aQKES2wwaOtQ61Havt00p-nLaelkNN4Sgb_QT6t9SchtBv9ibHqHRz_aem_Vy1yIke7Cyhs5PXGel_v6A, posjećeno 21. kolovoza 2025.

² Ibid.

DO ČEGA ĆE DOVESTI ZVECKANJE ORUŽJEM U SVIJETU

ALKIBIJAD TRUMP I NOVI EUROAZIJSKI POREDAK

Kaos je element u kojem se Trump najbolje snalazi, njegov *modus operandi*. Taj kaos bi pod njegovim vodstvom lako mogao postati sudbina Amerike i kolektivnog Zapada. A možda je kaos i jedini način da se slomi globalistički poredak, kojem je Trump još na početku prvog mandata objavio totalni rat

PIŠE: **Borislav Ristić**

Kraj je ljeta 2025. Mnogi kažu kako bi to moglo biti zadnje ljeto relativnog mira u svijetu. Regionalni sukobi, poput onog u Ukrajini i na Bliskom istoku, ozbiljno prijete prerasti u veliki globalni rat. Puno su naslovnice spekulacija analitičara o mogućem Trećem svjetskom ratu, pri čemu neki ne isključuju ni onaj nuklearni, iako znamo kako bi u tom ratu pobjednik dobio tek vlasništvo nad nekom špiljskom nekretninom i jednu lijepu toljagu.

Trenutno je najnapetija situacija u Ukrajini, gdje vidimo kako su Rusi poduzeli široke frontalne napade na gradove u ostatku Donbasa koji još uvijek nisu pod ruskom kontrolom, dok nad Europom navodno lete dronovi i čujemo glasove kako NATO treba štititi ukrajinski zračni prostor. Rezultat je to pompezno najavljivanog susreta Trumpa i Putina koji se odigrao prije mjesec dana u Anchorageu na Aljasci.

Kao što znamo, na tom je sastanku, kao svoje uvjete za postizanje mira, Putin iznio zahtjeve da mu se prepusti teritorij četiri ukrajinske regije, uključujući Donbas. Trump je, iz svojih razloga, koji nisu uvijek providni, pokazao volju da Putinu izađe u susret, ali je tu zamutila vodu europska „koalicija

voljnih“, koja je, opet, tražila da države NATO-a pošalju vojnike u Ukrajinu i patroliraju ukrajinskim nebom.

To je, naravno, bio zahtjev za koji se znalo da ga Putin neće prihvatiti, jer je upravo optiranje Ukrajine za članstvo u NATO-u bila ona crvena linija koja je Ruse i pokrenula na „specijalnu operaciju“. I sada gledamo kako i jedna i druga strana pokušava te svoje diplomatske uvjete nametnuti drugim, manje diplomatskim sredstvima. U toj igri mačke i miša stvari su eskalirale i samo se čeka da druga strana napravi pogrešan korak.

Koliko god jezivo bilo to zveckanje oružjem u srcu stare Europe, teško je oteti se dojmu kako moraju postojati neki dublji razlozi za eskalaciju i sulude planove za sukob globalnih razmjera. Ne izlijeće ptica iz neba, rekao bi mudri Lukrecije, pa tako ni ratovi ne počinju sami od sebe. Rat globalnih razmjera moguće je samo u situaciji u kojoj imamo narušenu globalnu ravnotežu velikih sila. Rat izbija iz globalnog nereda moći.

Koliko god jezivo bilo to zveckanje oružjem u srcu stare Europe, teško je oteti se dojmu kako moraju postojati neki dublji razlozi za eskalaciju i sulude planove za sukob globalnih razmjera. Ne izlijeće ptica iz neba, rekao bi mudri Lukrecije, pa tako ni ratovi ne počinju sami od sebe

Stoga, ovu „buku i bijes“ na europskom kontinentu treba gledati samo kao na udaljeni odjek pravog geopolitičkog potresa, koji je stubokom preokrenuo globalnu ravnotežu moći. Desetak dana nakon što se ruski medvjed susreo s američkim orlom u prohladnoj Aljasci, taj se medvjed odatle odmah zaputio s one strane Kineskog zida kako bi tamo odigrao „ludi ljetni ples“ s kineskim zmajem i – indijskim slonom.

U ovoj našoj globalnoj „čudnoj šumi“ taj je susret izvjesno bio puno uspješniji od onog na Aljasci, iako su se mediji na Zapadu trudili potisnuti njegov značaj ili pak nisu shvatili što se zapravo tamo dogodilo. Bio je to susret zemalja BRICS-a koje su se okupile u Pekingu na redovnom sastanku te grupacije, kao i na vojnoj paradi, održanoj povodom 80 godina od kraja Drugog svjetskog rata po kineskom računanju vremena.

Teško je i pobrojati što se sve tih dana dogodilo na Dalekom istoku. Rečeno u kratko i u slici, geomagnetsko polje Zemlje se obrnulo, pa smo gledali kako Istok postaje ono što je dosad bio Zapad. Otuda je možda i razumljiva ignorancija medija na Zapadu, jer je teško prihvatiti da tvoj svijet polako ide kraju, dok se na horizontu pomalja jedan drukčiji svijet – novi multipolarni poredak, u kojem si ti eventualno samo jedan od polova.

Da bismo shvatili dubinu i uzroke ove promjene, bacimo prvo jedan pogled tridesetak godina unazad, pogled na naš „jučerašnji svijet“, tako blizak, a tako dalek od svega onoga što gledamo danas. Sa svjetske scene pada komunizam, sovjetski imperij se urušava, dok Amerika sa svojim europskim vazalima postaje globalni hegemon. Jedina „igra u gradu“ bila je približiti se tom centru moći. Washington je krojio politiku, a dolar ekonomiju.

Regionalni sukobi ozbiljno prijetu prerasti u veliki globalni rat. Pune su naslovnice spekulacija o mogućem Trećem svjetskom ratu, pri čemu neki ne isključuju ni onaj nuklearni, iako znamo kako bi u tom ratu pobjednik dobio tek vlasništvo nad špiljskom nekretninom i jednu toljagu

Usljed „geopolitičke katastrofe“, i poražena Rusija kao glavni cilj svoje vanjske politike određuje približavanje Zapadu, s usrdnom nadom Gorbačova i ekipe kako će se „zajednički europski dom“ jednoga dana prostirati od La Manchea i Gibraltara do Kamčatke i Vladivostoka. Rusija čak priželjkuje ulazak u NATO savez: „Kada ćete nas pozvati u NATO?“, pita Putin glavnog tajnika NATO-a na početku svog mandata.

Putin dolazi iz petrogradskog političkog inkubatora i po svom je habitusu izrazito prozapadno orijentiran kadar, ma koliko nam to danas djelovalo nadrealno. Odgovor na Putinov upit, kao što znamo, bio je – „podnesite zamolbu“. Ideološka arogancija i trijumfalizam odnijeli su prevagu nad razumnom opcijom uspostave globalne sigurnosti. Taj odgovor je sukus kasnijeg zahlađenja, a odnedavno i konačnog okretanja Rusije od Zapada.

Umjesto traženja zajedničkog jezika s poraženom Rusijom kako bi se došlo do formule mira i prosperiteta, uslijedilo je stalno pomicanje granica NATO-a na istok i strateško okruživanje Rusije sponzoriranjem „obojenih revolucija“ i vođenja *proxy*-ratova. Rusija se, uslijed toga, sve više okretala Kini i stvaranju alternativnog prostora kroz povezivanje sa zemljama BRICS-a. Ruski san o proširenoj Europi zamijenila je euroazijska doktrina.

Desetak dana nakon što se ruski medvjed susreo s američkim orlom u prohladnoj Aljasci, taj se medvjed odatle odmah zaputio s one strane Kineskog zida kako bi tamo odigrao „ludi ljetni ples“ s kineskim zmajem i – indijskim slonom

Treba reći kako je u Washingtonu, pored hladnoratovske ideološke zasljepljenosti, uvijek postojala realistička geopolitička struja, poput Henryja Kissingera ili bivšeg ministra obrane SAD-a Jima Mattisa koji su smatrali kako je pogubna doktrina guranja Rusije ka Euroaziji i u zagrljaj Kine. Kina je glavni suparnik Amerike, a Rusija je neophodna kao saveznik ukoliko se želi izolirati Kinu i umanjiti njezin narastajući utjecaj.

Sudeći po izjavama po njegovom povratku u Bijelu kuću, činilo se kako je i Trump dijelio shvaćanje kako je sukob s Rusijom velika geopolitička pogreška prethodnih administracija. Trumpova glavna meta je bio Peking, a ne Moskva. Stoga se i činilo logičnim kako će učiniti sve da Rusiju pridobije na svoju stranu u obračunu s Kinom. Prvi mjeseci su sugerirali kako se kreće u tom smjeru, sve do susreta u Anchorageu.

Kako nije došlo do pomaka u pregovorima oko Ukrajine, Trump se okrenuo svom čuvenom sredstvu za pritisak – tarifama. Kako bi prinudio Putina na popuštanje, odlučio se za uvođenje tarifa svima koji kupuju plin i naftu od Rusije. Međutim, to se pokazalo kao golema pogreška i pucanj u vlastitu nogu, jer je, pored Rusije i Kine, protiv sebe okrenuo još jednog važnog „igrača“ na globalnoj sceni – a to je Indija.

Prilikom susreta s indijskim premijerom Modijem, Trump je zaprijetio kako će zatvoriti američko tržište za indijske proizvode, što bi, po njemu, uništilo indijsku ekonomiju, koju je nazvao „mrtvom“. Bio je to nediplomatski šamar koji je Modija potpuno okrenuo od „američke hegemonije“ prema kooperaciji s Kinom i Rusijom i njihovim partnerima u stvaranju „multipolarnog svijeta“, ne iz ljubavi, već iz interesa.

Trumpov ego naišao je na jedan još veći ego. Zabilježeno je kako je Modi od tada odbio četiri Trumpova telefonska poziva. Peti je prihvatio nedavno, jer se radilo o rođendanskom pozivu, ali teško da će to otopiti led s Modijeva srca. Kao što je sam Modi rekao, za Indiju je puno važnija kupovina nafte od Rusije nego američko tržište. Ekonomije bez nafte nema, a američko tržište može zamijeniti i neko drugo.

Sve do ovog Trumpova diplomatskog fijaska Indija je uspješno balansirala između Amerike i zemalja BRICS-a. Indija je smatrana najslabijom kariikom u BRICS-u, kako zbog tradicionalno loših odnosa s Kinom, tako i zbog milijardi indijskog kapitala investirano u američku ekonomiju. Trump je, međutim, Modija gurnuo uza zid i ovaj je bio primoran napraviti potez od kojeg se zatresao geopolitički svod.

Premijer Modi je odlučio kako je budućnost najmnogoljudnije svjetske ekonomije u suradnji s Kinom, Rusijom, Iranom i ostalim zemljama BRICS-a. To je ono što je geopolitičko klatno snažno poguralo sa Zapada ka Istoku

Premijer Modi je odlučio kako je budućnost najmnogoljudnije svjetske ekonomije u suradnji s Kinom, Rusijom, Iranom i ostalim zemljama BRICS-a. To je ono što je geopolitičko klatno snažno poguralo sa Zapada ka Istoku. Kao što je objavljeno na sastanku BRICS-a u Tjanu, premijer Modi će u narednih godinu dana predsjedavati BRICS-om, tako da će Indija biti ključni igrač u geopolitički najosjetljivijem trenutku u zadnjih 80 godina.

Uloga Indije u stvaranju i akceleraciji ovog novog saveza nekoga može podsjetiti na poznati pokušaj s Nesvrstanimi. Međutim, Nesvrstani nisu imali ekonomsku i političku težinu da stvore alternativu svijetu hladnoratovskih supersila. S okončanjem Hladnog rata, Amerika i kolektivni Zapad imali su priliku stvoriti svijet koji bi se zasnivao na ekonomskoj suradnji, međusobnom uvažavanju i poštovanju međunarodnog prava.

Iako to i jest bila inicijalna zamisao ljudi koji su donosili odluke koje su vodile okončanju Hladnog rata, logika moći je odvela stvari u smjeru hege-

monije jedne jedine sile. Međutim, paralelno s tim tekao je još jedan proces, a to je uspon Kine. Kina, sa svojom ekonomskom, financijskom i tehnološkom moći, sada može postati potpora stvaranju alternative američkoj hegemoniji i uspostave Novog euroazijskog poretka.

Rusija, Indija i Kina nisu Mjanmar ili Afganistan, koje biste mogli ekonomski izolirati, a da značajno ne narušite međunarodne odnose snaga. A to je upravo ono što Trump pokušava uraditi svojom politikom nametanja visokih carina. Odgovor koji je dobio od ovih država jest da one mogu trgovati i između sebe, bez američkog tržišta. A to znači, dvaput gore po Ameriku, da se svjetska ekonomija kreće u smjeru dedolarizacije.

I to je bumerang koji je Trump lansirao svojom politikom visokih carina. Sve što je dosad Amerika dobila politikom carina jest da okupi svoje glavne konkurente i zbije ih u zajednički front protiv sebe. Ironija je u tome da je, objavljujući trgovinski rat cijelome svijetu, Trump uspio ucijeniti samo američke saveznike, poput Europe i Japana, dok je ostatak svijeta ujedinio protiv sebe i pokrenuo lavinu koju će biti teško zaustaviti.

To znači kako će zemlje BRICS-a početi raditi na uspostavi novog financijskog i ekonomskog sustava u kojem, primjerice, Rusija neće više morati kupovati dolare kako bi prodavala robu Kini i obrnuto. Dovoljno su jaki da uspostave svoj valutni sustav. Dedolarizacija znači i kako Zapad više neće moći plijeniti rusku ili kinesku imovinu u inozemstvu. Damoklov mač spušta se nad dolarom – glavnim izvorom američke moći.

Ako pogledamo neke od konkretnih koraka koje su poduzele zemlje BRICS-a na Šangajskom forumu i na sastanku u Tjanu, postaje jasno kako se radi o procesu koji će teško biti opozvati. Tako su Kina i Rusija potpisale veliki ugovor oko plinovoda Sibir 2. Ako znamo kako se tu radi o plinu s Jamalskog poluotoka, koji je inicijalno bio namijenjen Europi, onda je jasno kako je ruski zaokret od Europe potpun.

Povjesničari budućnosti imat će pune ruke posla da objasne glupost Europljana koji slave što su se konačno oslobodili ruskog plina, čime su sebe osudili na to da kupuju puno skuplji plin od Amerikanaca. Kad smo kod toga, valja spomenuti kako će u tom procesu Hrvatska biti neto dobitnik, jer će dobar dio jugoistočne i centralne Europe uskoro plin dobivati preko naše pipe s LNG-a na Krku, sviđalo se to Mađarima ili ne.

Kako god, očito je kako Rusija za dugo vremena, radi se o desetljećima, ne planira obnavljati energetske aranžmane s Europom. To će Europu učiniti potpuno ovisnom o Americi. Ako je čitava poanta Trumpove objave carinskog rata cijelom svijetu bila da veže za sebe Europu kako bi im prodavao ukapljeni plin i oružje za Ukrajinu, onda se može reći da je njegova carinska politika bila uspješna.

Jedino što bi se onda moglo reći kako je pogodio europsku metu, ali je pri tome promašio cijeli svijet. Trump je veliki majstor kaosa – zna prevrnuti stol i zbuniti protivnika, ali se ovaj put čini kako je preigrao i samoga sebe. Ako na kraju prizovemo boginju Clio, mogli bismo se prisjetiti kako je i Atena u suton svog imperija imala sličnog osebjnog lidera, vrlog Alkibijada, čija ih je ambicija, ego i nepredvidljiva priroda odvela ka konačnom slomu.

Kaos je element u kojem se Trump najbolje snalazi, njegov *modus operandi*. Taj kaos bi pod njegovim vodstvom lako mogao postati sudbina Amerike i kolektivnog Zapada. A možda je kaos i jedini način da se slomi globalistički poredak, kojem je Trump još na početku prvog mandata objavio totalni rat.

СРБИ ИЗ ХРВАТСКЕ У КОЛОНИЗАЦИЈИ ВОЈВОДИНЕ (1921 – 1941) – ФРАГМЕНТИ ЖИВОТА И СУДБИНА (9)

НА УДАРУ РЕВИЗИОНИСТА

Добровољци, нарочито они из Хрватске насељени у војвођанским областима, као чланови и гласачи СДС, нашли су се на удару Ревизионих комисија у времену када је министар за аграрну реформу постао Павле Радић из Хрватске сељачке странке. У значајној мери рад Ревизионе комисије погодио је добровољце из Лике насељене у Рабини, на посебно осетљивој тачци за југословенску државу, на граници према Мађарској

пише: **Милан Мицић**

Тачно 28. јула 1920. године велепосед барона Алајоша Редла површине 3.993 к. ј. и 756 кв. хв.¹ око мајура Растина северно од Сомбора стављен је на расположење аграрној реформи „пошто је барон погинуо на страни Аустрије“, а наследник велепоседа постала је његова удовица бароница Меланија Редл. На велепоседу у том тренутку *Клаус и Розенберг*, индустрија из Сомбора, држала је у закупу 1.410 к. ј. земљишта и до тада сваке године сејала 300 к. ј. шећерне репе. За економску 1919/20. становници суседног села Сантова од велепоседа у закупу су имали 445 к. ј. земље, а села Ђурића 61 к. ј.“ „На велепоседу има 303 броја са 250 пространих одељења где би се могло населити до 200 породица. Има млинове, столарску и ковачку радионицу и друге радионице. Има све услове да се на њему колонизује једно погранично село јер посед лежи на самој граници“ констатовано је у записнику ревизије поседа Растина.² На велепоседу Растина Меланије Редл уд.

Павле Радић

Алајоша Редла налазило се 26 зграда, од којих 19 за становање, 3 стаје, 2 свињца, по 1 ковачница и шупа.³

Од пролећа 1921. године дошло је до масовног насељавања српских добровољаца из Лике, махом из околине Коренице, али и од Плашког, Оточца, као и насељеника из Херцеговине, из околине Гацка. Земљиште су надељени добровољци добили у привремен закуп економске 1920/21. јер је Жупанијски аграрни уред из Суботице 19. фебруара 1921. године комуницирао са *Клаус и Розенберг* индустријом из Сомбора и том приликом је констатовано да је из закупа земљишта поменутог закупника „издељено страним добровољцима“ 29 к. ј. поораног и 193 к. ј. житом засејаног земљишта.⁴ Колонисти су 3. маја 1921. године формирали своју аграрну заједницу тежећи да што пре изграде куће. Августа 1921. године југословенска војска и управа повукле су се из околине Баје, Печуја и са простора Поморишја у Мађарској тако да је

¹ Никола Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој*, Нови Сад 1968, 45
² АВ, ф. 93, *Жупанијски аграрни уред Суботица (1920–1923)*, к. 12

³ АВ, ф. 98, *Комисија за ликвидацију аграрне реформе Нови Сад (1933–1941)* к. 142
⁴ АВ, ф. 93, к. 17

нова југословенско-мађарска граница пролазила поред самог мајура односно будућег колонијистичког насеља.⁵

„На велепоседу има 303 броја са 250 пространих одељења где би се могло населити до 200 породица. Има млинове, столарску и ковачку радионицу и друге радионице. Има све услове да се на њему колонизује једно погранично село јер посед лежи на самој граници“, констатовано је у записнику ревизије посела Растина

Насељени добровољци из Лике живели су у зградама за становање, али и магацинима, стајама и свињцима на мајуру.⁶ Насељени добровољци и колонисти плаћали су закуп зграда у којима су живели. Тако су 14. новембра 1921. године 83 добровољца насељена на мајуру Растина, платила мерничке трошкове за земљу добијену у закуп и „кирију за станове у којима станујемо“.⁷ Према записнику аграрне заједнице у колонији Растина, од 6. марта 1922. године, тражено је од насељеника који су живели у мајурским зградама да „дворишта редовно чисте два пута недељно и да се исто по кућама одржава ред и чистоћа“.⁸ Председник аграрне заједнице на мајуру Раде Прица 14. новембра 1921. године тражио је материјал за градњу 169 кућа добровољаца и колониста насељених у Растини,⁹ а 26. јула 1922. године насељеници су известили Жупанијски аграрни уред у Суботици да су нашли мерника спремајући се за парцелисање кућних плацева и градњу.¹⁰ 11. јануара 1923. године извршена је процена господарских зграда на Растини, а 8. априла 1925. аграрна заједница откупила је зграде на мајуру од велепоседника Меланије Редл за 200.000 динара и од 1926. године почела је градња кућа у новом насељу од тврдог материјала.¹¹ Задња рата за откуп зграда од стране добровољаца из Растине исплаћена је 1. марта 1926. године заступнику баронице Редл адвокату Радиши Јовановићу.¹² Геометар Славко Мартинић, пореклом из Загреба, 17.

фебруара 1926. године доставио је понуду аграрној заједници Растина за мерење и исколчавање кућишта за 164 добровољаца, 27 аутоколонијиста и 4 колониста, плац за јавне зграде и 10 кућа за резерву. Цена по кућном плацу била је 125,00 динара.¹³

Добровољци намењени земљом на мајуру Растина у другој половини 1925. године суочили су се са делатношћу Ревизионе комисије Министарства за аграрну реформу коју је за сомборски срез предводио чиновник Митрановић. Ревизија намењеног земљишта добровољцима била је непосредна последица споразума београдске политичке елите и хрватских опозиционих снага на челу са Стјепаном Радићем у којем су се двор, краљ Александар Карађорђевић и београдске политичке структуре одрекле сарадње са Самосталном демократском странком и Светозаром Прибићевићем, односно Србима из Хрватске, у решавању питања живота и опстанка новостворене југословенске државе покушавајући да се споразумеју са сепаратистичким покретом у Хрватској. Добровољци, нарочито они из Хрватске насељени у војвођанским областима, као чланови и гласачи СДС, нашли су се на удару Ревизионих комисија у времену када је министар за аграрну реформу постао Павле Радић из Хрватске сељачке странке. У значајној мери рад Ревизионе комисије погодио је добровољце из Лике насељене у Растини, на посебно осетљивој тачци за југословенску државу, на граници према Мађарској у времену када су односи између две државе били непријатељски услед ревизионистичких претензија Хортијеве Мађарске према Краљевини СХС.

Од пролећа 1921. године дошло је до масовног насељавања српских добровољаца из Лике, махом из околине Коренице, али и од Плашког, Оточца, као и насељеника из Херцеговине, из околине Гацка

Дани Прици, из Врпила код Коренице, намењеног земљиштем у колонији Растина, Ревизиона комисија Жупанијског аграрног уреда у Новом Саду одузела је земљиште услед ненасељавања и неплаћања пореза у другој половини 1925. године. Он је од општине Риђица, којој је административно припадало ново село, 25. септембра 1925. године поднео уверење да је исплатио 105,50 динара пореза чиме је делимично

5 АВ, ф. 93, к. 17

6 АВ, ф. 98. а. ј. 164

7 АВ, ф. 93, к. 16

8 АВ, ф. 93, к. 18

9 АВ, ф. 93, к. 16

10 АВ, ф. 93, к. 20

11 АВ, ф. Управно одељење Дунавске бановине 126/2 47 835

12 АВ, ф. 115, к. 121 Растина

13 АВ, ф. 115, к. 121 Растина

поништи наводе решења Ревизионе комисије. 6. октобра 1925. године Дане је упутио жалбу Жупанијском аграрном уреду у којем је навео следеће:

„Као добровољац у јесен 1921. год. добио сам добровољачку парцелу на поседу Редла у Растини. До данас земљиште нисам могао населити из разлога: што на Растини није било расположивих станова, што сам тек добио кућни плац да би градио кућу.“

Дане Прица упутио је и жалбу Аграрној дирекцији у Новом Саду као вишој инстанци аграрне администрације 16. октобра 1925. године. Истог дана, 16. октобра 1925. године, Аграрна заједница у Растини потврдила је његове наводе, а документ су потписали председник Спасоје Филиповић и потпредседник Мане Прица, очигледно рођак жалиоца. Аграрна дирекција из Новог Сада 4. новембра 1925. године донела је решење у корист Дане Прице и поништила решење Жупанијског аграрног уреда у Новом Саду.¹⁴

Ревизиона комисија Жупанијског аграрног уреда у Новом Саду својим решењем бр. 10 266/25 одузела је земљу Који Прици из Врпила код Коренице добровољцу – борцу и ратном инвалиду која му је била намењена у Растини. Председник аграрне заједнице из Растине Мане Прица 8. априла 1926. године навео је у писму надлежним аграрним властима следеће:

„Населио се 1921. године са својом фамилијом. Исти је по савету лекара као посве слабог здравља прошле 1925. године, у лето, отишао натраг у своје родно место на извесно време ради поправке здравља. Али зато му је остала овде жена и деца са осталим иметком. Ревизиона комисија услед његове личне неприсутности одузела му је земљу. Одмах се безусловно доселио да би оправдао своју грешку својој фамилији где и данас живи.“

Рођак и сељанин Којин из Врпила код Коренице Мане Прица навео је да се Којо са породицом доселио у Растину, али пошто је инвалид и слабог здравља морао је да се врати у Лику што је био случај који се дешавао међу досељеницима из Лике на простор Бачке и Баната услед потпуно другог начина живота и неадекватних услова колонизације. Мане Прица описао је Коју као човека који се налазио између старог и новог краја. Такав опис само је делимично одговарао истини.

Којо Прица 12. децембра 1925. године из Коренице упутио је жалбу Министарству за аграрну реформу у којем је детаљно описао узроке свог ненасељавања што је делимично противуречило допису аграрне заједнице из Растине. Којо Прица је навео следеће:

„За мене и обитељ сеоба значи и материјално упропаштавање, а из разлога што немам новчаних средстава за трошкове пресељења, а камоли за набавку потребних оруђа и стоке за обраду земље, па у овом случају ако се преселим морао би своју парцелу у наполицу издавати, јер сам не би могао обрађивати. Ако ми је врућа жеља да се што пре населим на добијену земљу, то не могу учинити, јер да се са обитељи настаним једног стана на Растини нема у који би се могао уселити, а под ведрим небом, са нејаком децом, не могу живети.

Земља која ми је код нове деобе дата најлошијег је квалитета што имаде на Растини, а из тога што су присутни и насељени добровољци примили земљу која је по квалитету најбоља, а нама који се нисмо населили дата је најлошија, односно остатак онога што они нису хтели. До данас кућни плац није нам намењен те до 1. јула 1926. године населити могао не би. Па и кад би хтео подићи кућу где би је подигао, а како сам навео већ преостало би ми једино да под ведрим небом са обитељи да се населим и тотално се упропашћујем. Држим да сврха Аграра није та да се добровољци-колоници упропашћују већ напротив да се подижу, а овакав начин насељавања води насељенике на руб пропасти, јер се не даје могућност нама да се пре нас стамбене куће изграде, потребно оруђе и стока набави, па тек онда да се настањујемо и ваљано земљу обрађујемо.“¹⁵

Дани Прици, из Врпила код Коренице, намењеног земљиштем у колонији Растина, Ревизиона комисија Жупанијског аграрног уреда у Новом Саду одузела је земљиште услед ненасељавања и неплаћања пореза у другој половини 1925. године

Жалба Које Прице на одузимање земљишта од стране Ревизионе комисије 1925. године садржала је јасан преглед многих нерешених проблема колонизације у тзв. *северне крајеве* (Банат, Бачка, Срем, Славонија, Барања). За колонице нису били обезбеђени станови, већ су они у првим годинама колонизације живели на велепоседничким мајурима у привременим становима у тескобним и нехигијенским условима. Аграрне власти споро су намељивале колонистима кућне плацеве за градњу кућа и тако продужавали стамбену и егзистенцијалну несигурност колониста. Од тренутка досељавања колониста у Растину (1921. година) до премеравања плацева за градњу кућа прошло је пет година (1926. година). Досељеници су били без пољопривредних радила, стоке, семена, алата, али и знања о обради земље. Ако су то у првој години колонизације и добили услед несташице хране продавали су да би обезбедили исхрану за тек насељене породице. У сваком случају за насељенике попут Које Прица 1925–1926. године није било могуће да добију стоку или оруђа за обраду земље и наполица је била једино

14 АВ, ф. 98., к. 508

15 АВ, ф. 98., к. 508

решење да се оствари какав-такав приход од добијене земље која је, иначе, била у закупу, а не у власништву насељеника. Промене парцела досељеницима од стране аграрне администрације биле су стална појава; колониста на тај начин није био сигуран у обради земље, у условима борбе за егзистенцију насељени колонисти гледали су да добију најквалитетнију земљу која је често бивала слатинаста или подводна. Начин колонизације био је такав да је обесхрабривао колонисте, терао их на расељавање или повратак у стари крај. Они који су остајали на новим огњиштима морали су да потроше огромну животну енергију да би у селима попут Растине остварили минимум егзистенције: какву-такву кућу, довољно хране, здравље у породици.

Аграрна дирекција из Новог Сада својим решењем бр. 4555/24 поништила је одлуку Ревизионе комисије Жупанијског аграрног уреда у Новом Саду, али 18. јануара 1926. године одлуком Министарства за аграрну реформу поништена је одлука Аграрне дирекције и потврдила одлуку Ревизионе комисије што потврђује генералну политику министра за аграрну реформу Павла Радића, али и противуречне ставове аграрне администрације која је у деловима помагала процес аграрне реформе и колонизације, а у неким својим деловима осујећивала прокламовану националну аграрну и колонизациону политику. Којо Прица је на ту одлуку Министарства за аграрну реформу реаговао и 10. фебруара 1926. године општина Кореница издала му је уверење да „се он има намеру населити у Растини, у Бачкој, до 1. јула 1926. године, већ је покретну имовину сву распродао. Исти је инвалид те му је радна способност умањена.“ Његове жалбе на одлуку Министарства за аграрну реформу биле су потпомогнуте и уверењем од аграрне заједнице Растина издатог 4. марта 1926. године да „земљу обрађује у властитој режији, исто са помоћи своје браће који су као добровољци насељени на истом поседу“.¹⁶ Неко од насељених Прица из Врапила у Растину обрађивао је његову добровољачку парцелу, а у Растини су били насељени добровољци Вајо, Мане и Раде Прица, браћа од стрица или рођаци.¹⁷

5. марта 1926. године Којо је у допису затражио помоћ од Главног одбора Савеза добровољаца Краљевине СХС у Беораду. кровне организације која је окупљала добровољце српске војске – ратне ветеране, износећи своје аргументе и добио је писмену подршку коју је потписао Душан Богдановић, главни секретар и члан управе Савеза, човек који је Милану Прибићевићу помагао у прикупљању добровољаца у САД за време *Великог рата*, а који је потицао из угледне и богате породице Богдановића из Врепца код Госпића.

Ускоро уследила су писма Које Прице и ка председнику владе Краљевине СХС Николи Пашићу и југословенском краљу Александру Карађорђевићу. У писму намењеном председнику југословенске владе од 11. марта 1926. године Којо је навео да је обрађивао земљу, али није населио и тражио да му се продужи рок за насељавање. Када се доселио са породицом, добио је решење Министарства аграрне реформе којим му се одузима земљиште.

„Овај поступак је тако немогућ. Добровољцу – борцу, инвалиду, земљораднику који жели сам да обрађује земљу, одузима се земља, одузима се егзистенција, без икаквих обзира против изречених закона, обећања Краљевске Владе, Његовог Краљевског Величанства што доводи јадан, сиромашан народ који се борио за ствар ове државе, до здавајања.“

18. марта 1926. године Којо Прица упутио је писмо краљу Александру Карађорђевићу где наводи да „до данас нису стигла нама добровољцима обећана места за зидање кућа те сам морао с времена на време одлазити на земљу да је обрађујем, а живети код своје породице у Лици, док не будем у могућности да саградим икакву колибу за становање.“

„Пре два месеца Министарство за аграрну реформу одузело ми је добровољачку земљу и остао сам без игде ичега. Као инвалид са још свим последицама од рана нисам способан за тешке физичке послове, а породица треба живети.“¹⁸

„Држим да сврха Аграра није та да се добровољци-колонисти уприпашћују већ напротив да се подижу, а овакав начин насељавања води насељенике на руб пропасти, јер се не даје могућност нама да се пре нас стамбене куће изграде, потребно оруђе и стока набави, па тек онда да се настањујемо и ваљано земљу обрађујемо“

Писма Николи Пашићу и краљу Александру написана марта 1926. године од стране Које Прице су унеколико различита. У писму краљу, Којо потенцира свој ратнички део, позива се на рањавање и његове последице обрађујући се краљу као ратном другу што је било део појаве краља Александра са којом је наступао у јавности у односу на ратне ветеране српске војске. У писму председнику владе, Којо Прица позива се на законе земље коју је стварао, осећање које се види из његовог писма, и на ратна обећања српске владе и за време рата регента Александра Карађорђевића. У писму се осећа разочарење начином третирања њега као добровољца и ратног победника од стране државе за коју се борио.

¹⁷ П. Вајагић – Д. Маодуш – В. Павлов, *Добровољци војске Краљевине Југославије колонизовани у Бачој и Барањи*, 135

¹⁸ АВ, ф. 98., к. 508

Жалбе Које Прице су уважене. Њему је 14. јуна 1926. године додељено у колонији Растина 8 к. ј. и 700 кв. хв. земљишта и кућни плац у насељу бр. 35 од 800 кв. хв., али не може се видети из архивске грађе да ли је Којо Прица населио са породицом колонију Растина.

Пет година после добијања земљишта у Бачкој 13. марта 1931. године одржана је седница Инвалидског суда Дунавске дивизијске области. Предмет је био везан за Коју Прицу „из Београда“ који је био проглашен за инвалида осме групе са годишњом инвалиднином од 720 динара и то од 1. јануара 1930. године. Којим послом се Којо бавио у Београду није познато.

Три године потом, 18. септембра 1934. године, Којо Прица налазио се у Кореници као служитељ – дневничар среском суду у Кореници. 8. октобра 1934. године Којо Прица обратио се Комисији за ликвидацију аграрне реформе у Новом Саду. У допису је навео да се „није населио у Растини што је инвалид“ и да „земљу у Растини обрађују рођаци“.

Којо такође наводи да ради у среском суду у Кореници и тражи да се ослободи насељавања у колонији Растина.¹⁹

За колонисте нису били обезбеђени станови, већ су они у првим годинама колонизације живели на велепоседничким мајурима у привременим становима у тескобним и нехигијенским условима. Од тренутка досељавања колониста у Растину до премеравања плацева за градњу кућа прошло је пет година

Ђурађ-Ђуро Угрица родио се у Србу, у Лици. 5. октобра 1925. године општина Чантавир у Бачкој издала му је потврду да има педесет година, да му се жена зове Ђука и да има две кћери и да се маја 1923. године доселио у поменуту општину, односно да је саградио кућу на парцели бр. 2650/1–16. Његово време досељавања у колонију Нови Жедник или Вишњевац може се одредити у пролеће 1923. године, јер је 3. марта 1923. године добио уверење у Србу о породичном и имовном стању.

Према поменутом уверењу, Ђуро је био ожењен, имао је двоје деце од двадесет и једну и двадесет и пет година. Поседовао је пет рали неплодне земље, две свиње, две овце, десет коза „нешто мало алата“, нема исхране за породицу, „нема сјенокоса, пресељава 40.000 кг“. У том тренутку Ђуро је живео у задрузи за осам чланова а њихова старост била је – 1, 2, 21, 25, 30, 48 и 50 година. После сеобе Ђурине породице у Бачку, 21. априла 1926. године општина Срб у свом документу навела је да „на посједу Ђуре Угрице живи му зет Илија Дамјановић који имаде од покретне имовине два коња и једну краву. Поглаварству је непознато да ли су ове покретнине власништво Ђуре Угрице или му зета Илије. Коњи су мали, брдска пасмина, обадва вреде највише 4000,00 динара. Његово, тј. Ђурино понашање за време боравка у овој општини било је добро.“²⁰

Ревизиона комисија Министарства за аграрну реформу, на чијем челу је тада био Павле Радић из Хрватске сељачке странке, у складу са политиком атака на добровољце као творце југословенске државе, а посебно Србе-добровољце српске војске из Хрватске, као присталице СДС и Светозара Прибићевића, у другој половини 1925. године одузела је надељено земљиште Ђури Угрици са образложењем „јер није поднео потребно уверење и да је са Солунског фронта побегао у Америку из које се вратио 1919. године“.²¹ У рату Ђуро је био добровољац српске војске – жандарм. Он је дошао као добровољац из Америке у Србију у другој половини 1914. године или првој половини 1915. години јер не би могао да оде у САД после слома српске војске 1915. године током 1916. године са Крфа где се опорављала српска војска да претходно није боравио на раду у Америци.

Током 1915. године у Србији су основани „Одреди жандара“, а јуна 1915. године добили су име „Летећи жандармеријски одред“. Одељења ове јединице налазила су се у Призрену, Скопљу и Битољу и служила су за одржавање реда у Новим областима (Косово и Метохија, Македонија). Људство одреда чинили су бивши ратни заробљеници, највише из Лике и Војводине, као изванредан број добровољаца из Америке. Када је дошло до напада бугарске војске на Србију 14. октобра 1915. године „Летећи жандармеријски одред“ ступио је у борбе против бугарских трупа. Жандарми су се месец дана, све до 14. новембра 1915. године, борили у Качаничкој клисури спречавајући продор бугарских трупа из Македоније на Косово. Дописник париског „Журнала“ писао је да су добровољци жандармеријског одреда „правили чуда од јунјаштва“ и да се „боре са бугарским оперативним јединицама као рисови“.²²

Ђуро Угрица 21. августа 1925. године упутио је жалбу Министарству војске и морнарице у којој је објаснио своју ситуацију из 1916. године тражећи да се испита датум на пасошу „које су му власти издале за евакуацију у Француску, па у Америку“. Ђуро у допису даље наводи:

„Из тих датума види се да је грех тврдити за мене да сам самовољно напустио јединицу. Ко самовољно напусти јединицу тај не тражи а још мање добија редовну исправу од званичних власти за евакуацију. Да

¹⁹ АВ, ф. 98., к. 508

²⁰ АВ, ф. 98., к. 517

²¹ АВ, ф. 98., к. 517

²² Милан Мицић, *Српско добровољачко питање (1914–1918)*, Београд–Ново Милошево 2014, 45–46

се нисам евакуисао за Америку пре почетка реорганизације наше војске на Крфу, ја бих се ставио регрутној комисији на располагање онда кад су оне ступиле у функцију. Али пошто сам у то време већ био у Америци ја сам се пријавио као бивши добровољац тамошњој добровољачкој војној мисији. Та ме је мисија ослободила обавезе да се враћам за Солун због тога што сам стар и слаб. Зато молим да се при поновном испитивању мог пасоша, ако се утврди његова исправност, ради мог боравка у Америци Министарство извести код члана бивше добровољачке војне мисије у Америци господина Душана Богдановића коме сам се лично и пријавио.²³

„Све ово што се навађа као разлог одузимања моје земље је нетачно и последица је доставе неваљалих људи и мојих личних непријатеља. Како је могла Ревизиона комисија на основу овакве доставе и нетачног обавештења доносити овакво поразно решење за судбину једне породице која се већ населила и кућу на земљи направила, па према томе и сама земљу обрађује. То је заиста непојмљиво. Нико нема права да мене сумњичи као војног бегунца а то право најмање има Ревизиона комисија. Да ли сам био неправилан добровољац то има да реши надлежно Министарство Војно. Мени се земља мора оставити јер је као добровољац нисам ни примио.“²⁴

**„Пре два месеца
Министарство за аграрну
реформу одузело ми је
добровољачку земљу и
остао сам без игде ичега.
Као инвалид са још свим
последницама од рана
нисам способан за тешке
физичке послове, а
породица треба живети“**

**Ђуро Угрица је очигледно
решио после пораза
српске војске 1915. године
и преласка Албаније да
се врати у САД где је већ
претходно боравио. Његов
случај није усамљен јер је
више добровољаца српске
војске из САД после доласка
на Крф тражило повратак у
Америку**

Ђуро Угрица је очигледно решио после пораза српске војске 1915. године и преласка Албаније да се врати у САД где је већ претходно боравио. Његов случај није усамљен јер је више добровољаца српске војске из САД после доласка на Крф тражило повратак у Америку. Године 1915. Ђуро је имао четрдесет година и већ је био *старији човек*. Први позив српске војске били су мушкарци између двадесет и једне и тридесет и једне године старости, а други позив између тридесет и једне и тридесет и осме године старости. Ђуро је био добровољац, аустроугарски држављанин, печалбар у Америци, а спадао је у категорију *старијих људи*. Његови аргументи сасвим су јасни и он је добио дозволу српских власти да се врати у САД. Тешке борбе 1915. године, ратни пораз и тегобно повлачење преко албанских планина уз масовна умирања мора да су оставили тежак утисак на Ђуру Угрицу.

Ђуро се 5. септембра 1925. године обратио и Главном одбору Савеза добровољаца Краљевине СХС у Београду тражећи њихову помоћ. У допису Ђуро наводи:

Ђуро Угрица после повратка из Америке 1919. године и свог доласка у Бачку 1923. године није се позивао на свој добровољачки статус у процесу колонизације у Бачкој и добијања земљишта. Он се населио као колониста са општим условима не тражећи добровољачко својство иако се тај статус у првим година по рату добијао по сведочењу два сведока, што је убрзо промењено јер се појавио много већи број добровољаца српске војске него што их је било у рату. Чланови Ревизионе комисије одузели су Ђури Угрици земљу која није било његово власништво, него је била у закупу очигледно вођени намером Министарства за аграрну реформу да максимално ограничи број корисника аграрне реформе и колонизације. Ђуро се такође позива на дојаву и клевету некога из његовог колонистичког окружења што говори о атмосфери која је владала у првим годинама по рату у времену пресељења на непознат простор становништва из Лике и тегобним почецима колониста на новој земљи.

23 АВ, ф. 98., к. 517

24 АВ, ф. 98., к. 517

ПРИНЦ... (I)

Александар Тутуш

С оне стране планине, с друге стране зида, било је као с друге стране огледала. Поглед кроз одраз, изокренути лик, преварена судбина. Може ли то бити?

Љубав је остала тамо, на сунчаној страни, кад бјеше забрањена, скривена. С друге банде, у одразу те судбине и претходног живота као да су тако снажно прижељкивану љубав брзо испили, због недостатка свега другог. У наредним годинама, послје Тодора за којег су у шали знали рећи да су га нашли у пећини док су прелазили Динару, родише Панае и Јока још троје, Стевана, Николу и Анђу. У Обљају, гдје се настанише, важио је закон другог цара, османлијског. Цесту градио није, није било радне обавезе, али је недуго по доласку Панае морао испуњавати једну другу обавезу – војну. Чеко с једне стране границе, са млетачке, некад, био је Чеко у овим новим приликама, опет у старом, граничарском, чекајућем занату, али сад у турској служби. Живјело се тешко. Није се могло лако оцијенити; да ли је простом и незаштићеном сељаку било теже под владарем који се пењао стазама славе и части или под климавом влашћу царевине на заласку. Ту, на њеном ободу, рекло би се, да је стисак туђина био слабији. Ипак, Панина служба граничарска, и живот на граници, тјерали су на стални опрез.

Но ово није толико прича о политичким и војним приликама, у вијеку повлачења Турака са славенског простора, колико о Тодору, сину побуне и отпора, што зачет би у сред ноћи кад се бјежало од смртног суда, на једном судбинском мјесту, које је по неком чудном усуду дочекивало једно племе, у разним околностима.

Тодор је никао као дивља воћка, којој се на први поглед, поред природних сила, не види господар. Отпоран и скроман, а у данима зрења, зачуђујућ и раскошан, Тодор је још у младим данима показивао проициљивост и оштар дух. Немајући другог избора осим гледати како се одупријети сиротињи која изједа као црв и тијело и душу, тај младић дође на једну врло смјелу идеју. Почео је обилазити граховско и ливањско поље и од сељака куповати волове, најприје на дуг. Знали су га већ људи као Тодора Чеку Паниног из Обљаја, као скромног и доброг момка, из сиромашне али поштене куће. Он са браћом кад је скупио петнаестак грла, претјера крдо преко Динаре у село одакле му је ћаћа дошао. Обнови рођачке везе са својим Чекама, али разради и план да му то буде станица за трговину даље по Далмацији, која се послје француске управе и пораза Наполеона од Руса врати под Аустрију, али са својом управом. Дакако, Панина служба ишла му је на руку, пролаз је са турске стране био слободан. С друге стране, ђедовина, али и углед међу некадашњим хајдучким фамилијама, којима је Панае својим отпором и бијегом освјетлао образ.

Трговачка замисао се развијала и почеше се из Обљаја преко Грахова у Далмацију упућивати све већа крда. Од првог наума и након што је исплатио сељаке и боље него што су се договорили, домаћини према Купресу, средњој Босни, Шипову и Гламочу радо му продаваше стоку и он врло брзо стекну углед поштеног и успјешног трговца.

Спуштао се са благом најприје до Книна, све чешће у дрнишку варош, Кистање и Бенковац, онда и до Шибеника и Задра. На бијелом коњу, у богатом народном одијелу, са сјајним токама у два реда на капуту и шубаром на глави, сабљом о пасу, убрзо је постао познат све до јадранске обале. Куд год да је прошао испредале су се приче о трговцу из Босне и његовом богатству, иако заправо његово највеће благо бијаше племенито држање и храброст. Тодор бијаше усправан, поносан на своје слободарско хајдучко поријекло и дочекавши да се може слободно кретати и трговати, сматрао је то једним великим напретком ка коначном ослобођењу народа са обе стране планине, а онда и уједињењу.

Тодора је, још од првих одлазака у приморске низије, кад су се, видјевши га, дјеца, мислећи да је неки страни владар дошао у походе, растрчала по граду узвикујући „принћипе, принћипе“, пратио тај надимак – Принц. Кроз дјецу је тих дана проговарало одушевљење његовом појавом, на бијелом коњу, са све раскошним пауновим пером на шубари, а кроз приморце, из уста подругљивих Латина, зборила је иронија и љубомора на „влашког“ трговца воловима, кад год би помињући га изговорили „принћипе“.

Гледајући раскошне камене палаче латинских посједника и племића, Тодору је често пролазила кроз главу иста мисао. Да би се у случају неке невоље, препуштен себи, лакше снашао и нахранио у планини него под тим палачама, савршених прочећа и рајских вртова око њих. Била је то само мисао о судбини која недај Боже да га снађе, да се обрете тако, сам, без гроша, препуштен лацманима, у њиховим лијепим и хладним градовима. Градовима пустињама људских душа. Међу каменим зидовима кућа које као шкрци нити чују нити виде оног гладног и убогог, и тако стамене су, баш да заштите од сваке биједи и сиротиње оног што пребива у њиховој унутрашњости. Ни скровито ћоше ни каква изба ни надстрешница не остаје као случајно скровиште на тим малим тврђавама. Од њих се одбија и сунце, па остају и за вријеме љетних жега хладне попут гробова, одбијају се и молбе и уздаси сиромаша, ломе се вјетрови на исклесаним угловима и мијењају правац, лупа на вратима намјерника којем треба конак не пробија двери, већ се разлије по глатким плочницима као прљава вода.

Једног дана, након дугих зимских ноћи и небројених прела уз ватру и гусле, Тодорова дружина се по први пут те године спусти на пазар у Задар. Док се кроз Загору још бијелила јутарња слана, кроз Котаре је носнице већ голицао мирис пробуђеног и сунцу усправљеног разноликог приморског биља. Море је оживјело и своје узбуркано сивило мијењало је у питомије плаветнило са свечаним пјенушавим акцентима. Што нису продали уз пут, по котарским селима, узели су им закупци у граду и убрзо је дружина била слободна да се до повратка одмори и разоноди на свој начин. По добром обичају, Тодор би почастио своју пратњу након обављеног посла обилатим ручком и мјешиним вина код крчмара Јована Бабића у близини Св. Илије, а док су ишли до тамо, малу поворку са Тодором на челу пратила су дјеца узвикујући надимак по којем је већ цијело приморје познавало трговца воловима из Босне.

Пролазници су правили мјеста, градски бесполичари наслоњени поред „бутига“ и занатлијских радњи загледали су испод ока Тодора и његово одијело, невесте у повратку с пазара смијуљиле су се скривајући лице иза рубаца, непрестано гледајући вођу групе, који уживајући у пажњи коју побуђује својом појавом, густирао је у сваком тренутку и будио се заједно с природом послје дуге зиме, проведене горе у планинама. И они који нису имали никаква посла, излазили су из својих кућа да гледају „принћипа“, чији су пролазак дјеца још издалека најављивала.

Читаве приче су се испредале о загонетном трговцу и његовом поријеклу. Понајвише јер су дошљаци усуканих брчина, с капама урешеним као перчинима, тако подсећали на хајдуке, скривене ратнике из народа из којег долазе. Сад у миру трговци, некад борци за слободу, говорили су једни. Једном разбојници, увијек разбојници, говорили су други, којима хвалоспјевни о слободарској борби нису одговарали. Тако су Тодор и његова дружина кад год би негде дошли постајали тема свима и накратко заокупили варош утонулу у редовне ћакуле и ситне смицалице. Но, нису се само дошљаци увлачили у животе домаћих. И домаћи су кроз заплетене стазе судбине доспијевали у постојање ових путника и тамо остајали.

Баш тог насмијаног дана, док је кроз Задар пролазила Тодорова дружина, из облишње палаче у каменим високим зидом опасаном дворишту, у своју редовну шетњу са пратњом спрема се сињорина Марија, вртећи бијелим свиленим сунцобраном на ријечи свога оца који је стајавши на балкону, поруке као кованице слао у клокотави жубор раскошне фонтане. Дон Франческа је веома нервирало то што се Марија отела његовом до јуче неупитном ауторитету старог баруна, потомка древне млетачке племићке лозе и угледног и моћног бродовласника. Но, сваког дана, бивајући све љепшом, Дон Франческо је утолико био све слабији пред својом јединицом. Остадоше његове ријечи да се играју око маленог слапа као лептири крила прободених сунчевим сулицама, а веселу Марију и њене друге и товар младалачке радости замијени стољетни мир након што се за њима затворише тешка кована врата.

Ступивши на градски плочник, тог пробуђеног и свечаног дана, прво што угледа сињорина Марија, бијаху градски дјечаци дигнутих руку и раздраганих лица, стиснути уз Тодоровог бијелог ждрепца, држећи га за колане док су викали цијелом обалом познат надимак који је одзвањао као црквено звоно наговјештавајући пролазак неког важног и необичног. Поред Тодора, с лијева и десна, мирно су јахали његови пратиоци, а њему, као да неко једним покретом угаси и свјетлост и грају, избриса ону линију на којој је почивало све, и брада на обзору, и куће и пјенушави вал, и брод на њему што њише се. Кад угледа Марију, стаде и укипи се и нест заједно с морем и тлом и градом

цијелим и народом у њему у неку провалију испуњену тишином и заборавом. Сретоше им се очи. Он се покушавао ухватити за било шта, чинило му се да маше рукама невјероватном снагом, али не досеже ништа довољно чврсто што би га задржало на површини. Насмија му се у лице кад видје Тодора да тоне, са све коњем и оним деранима што устукнуше и у трену без гласа остадоше кад се указа Марија пред њима, сва у бијелом, савршена.

Како прође поред Тодора, онако мину онај свечани прољетни сјај и радост и слављење живота, пуна кеса пара и младости што чини јој се да све може, прошупљи се и исцури у маси која је изгази не видећи бисере и злато под ногама. Утрну се дан и погледа за њом, иако знајући да не смије, да не доликује, да мора крити и не причати ником о дубини провалије у којој се нашао. Само леђа њених пратиља видио је на кратко и врцкаве лумбреле као сјећање на кратак сан што заголица свијест непознатим и недокучивим и већ сједећег тренутка умијешаше се у свјетину и тек вртуљави врх сунцобрана ту и тамо показао би се варљиво.

А под њим, тек коју стотину корака даље, одлутао је на своју страну, све тобож' нехајан и свој, без најаве и упозорења, пробуђен или призван, судбином или природом, узаврели неспокој, све уз хихот и љепоте срс. Ко је и од којих је питала је да питају, а ови ближи питали су даље да сазнају ко је и од којих је онај што дјеца му се обрадују више но очевима својим и кличу за њим зовући га принцом. Ко је тај на бијелом коњу, незнан и стран, иако види се стасом и шубаром и дружином својом, ко је и чији је. Ко је, надала се одговору да је неко важан из далеке земље, таман принц или бар гроф какав, иако знала је, да је то крв и чело морлачко, с прољећа до мора сишла да помутити и узмутити духове, као барутним прахом кад посолиш огањ. Ко је, слала је питање, иако марила није, зар је важно ко је и одакле је, кад је он тај који је.

Дани у палачи Дон Франческа, идући у сусрет врелом љету, били су тихо и тајно чекање одговора на одаслана питања, иако су сви све знали јер Латини бијаху вјешти шпијуни, али и цинкароши, а поготово је стари барун водио рачуна да му ништа не промакне из живота својих пријатеља и блиских којих није имао пуно, а ни непријатеља којих је било знатно више. Поготово му је било стало да има увид ко је у близини сињорине Марије, његове мезимице, за чим или ким она иде и шта мисли. Мајка јој се упокојила још давно, бјеше још дјевојчица, важан дио његовог васпитања био је баш његова добра упућеност и обавијештеност с ким је и шта ради Марија кад му није на оку, поготово док је он послом веома далеко. Сад дакако мање путује, али Марија је одрасла жена готово, и опрез је никад потребнији.

Тако је дон Франческа јединица снила отворених очију, не сумњајући да ико претпоставља о чему сније или мније, а заправо су сви видјели и читали њене снове као из отворених карата. Није била ни свјесна да су јој се најбоље другарице које јој нису биле тако поуздане као што се њој чинило, просто утркивале, која ће прије, рекло би се невољно и опирајући се, одати њено скривено интересовање за Принца.

И драги читалац, био би потпуно у праву, ако би мало огорчен помислио да му је нешто промакло у овој збрци коју је једног прољетног дана, неочекивано направила Тодорова дружина на обали, у граду Задру. Заиста се све таквом брзином одигравало, да је било тешко могуће све испричати по реду а не запетљати се и не направити додатну забуну. Како год, након оног првог случајног сусрета, који није био ни сусрет, него један поглед који је очито био довољан да се узбуркају осјећања двоје потпуних незнаца, све се промијенило. Боље је то назвати правом невером која пустоши без плана све што јој се нађе на путу, али кренимо каквим таквим редом.

Дакле, завршише тог дана Тодор и његови код свог старог зналца, Јове Бабића на јањећим кољеницама заливеним вином и печеним са сувим шљивама и куваним говећим образима. Док су остали прионули на сласно јело и не обраћајући пажњу на њега, једино гостионичар Јово забринут да ли је све по вољи освоји га кратким питањем, видјевши да једе преко воље. Насмија се на силу Тодор одговоривши да је све, као и увијек, најбоље до Карлобага, онда се обреше и устаде, дајући својима знак да остану сједити и јести. Дан се ближио својој посљедњој четвртини, небо је извртало своју поставу са жућкастим и црвеним тоновима с крајева. Није се трудио призивати чудесни тренутак указања. Више је био сјетан знајући да иза високих зидова каменних палата на приморју не живи нико ко би му указао пажњу и поштовање, а камоли нешто више, макар га звали и Принцем. Мисли би се ипак играле, запиткујући оно пред чим је људски ум немоћан, под којим кровом доље у вароши ће вечерас чиста на починак се у постељу спустити дјева коју је угледао данас. Ред сјете би смијенио ред неког необјашњивог усхита и дивљаштва које као да је куљало из непојамне силе прабића, титрајући охрабрено надама непознатог поријекла, боље рећи инстинктима и чулима која су добијала неке знакове из недокучивих даљина људских душа и срца.

– Биће добро – рече неки глас. Окрену се лагано Тодор. У примраку под бијелим стропом тараце изнад улаза у

Јовину гостионицу није било никог. Тренутак два касније из кафане изађе Војо и црвен од хране и пића накашља се весело гледајући Тодора.

– Биће све добро – рече Војо. Овај га погледа и не одговори ништа. Постајаше мало и онда уђоше осталима. Пили су до зоре. Славећи тако живот без разлога, мисли су одлутале високо у ноћ. Без напора спуштале се до мора и онда опет обијале врхове шума, гледале села и кућерке, горе у завичају, уснуле и заборављене. Било је све лако те ноћи, није се присјећао ничег од претходног дана, ни дјеце која су висјела на коњским сапима, ни свјетине која је застајкивала да их види, ни случајног сусрета, ни мислио ни на оца ни мајку, брата, сестру. Био је неко непознат, у глави коме се обраћао. Говорио с тим својим сапутником не мичући уснама, не откривајући се никаквим знаком. Гестом. Осјећао је присуство непознате особе која није имала лице па га није могла ни подсјећати на никог. Осјећај, а не знање говорио му је да је тај незнанац, савезник, готово као двојник, исти. Тај двојник био је близанац сусрета претходног дана, новорођени саздан од свега новог доживљеног у том чудесном прољетном дану. Тијело без крви, састављено тек од мисли и жеља, случајности, свега оног што нам није у моћи, а управља нам животима. Тијело чији је говор био све оно што ће њих двоје изговорити једно другом или помислити. Истовремено и његов и њен двојник. Анђео чувар, сјенка, ухода. Зла судбина. Плод са забрањеног дрвета. Саговорник. Савезник против самоће. Није био сигуран, да ли је тек јако желио, или му је та жена дошла у сан, вртећи сунцобран, без лица. Већ је свитало и у том окашњелом починку, смијала се тако, без лица, говорила, без ријечи, без гласа. А чуо је јасно и ријечи и галебове што улетјели су у тај привид сна, и њен танки смијех.

Тешке свијести у мутно јутро прошла је дружина приморском низијом, оставила модре и осунчане морске пејсаже иза себе и зашла у кршевиту Буковицу. Њихали су се у седлима док су се облаци на небу скупљали, расли у куле и градове и измицали у даљину, гдје ће им засигурно отворити своје олујне капије. За њима, мирно и послушно ишле су неколике мазге, натоварене којечим. Товар који ће својим ситним користима бити добро дочекан кад стигну тамо одакле су кренули.

Ћутио је ту утвару у њедрима и кад год би се дружина ушутила започињао је с њом неки разговор, занимљив и угодан. На тренутке шапутава, са дугачким паузама у којима су се само гледали, под неком шупљикавом сјеном, ишарани умиљатим свјетлописима. Све мање је желио да учествује у разговору са осталима, и то врлетно путовање реметило му је мисли, једва је чекао да се негдје умири, да све стане, и вријеме и откуцаји. Да дозволе своју невидљиву пратиљу и да начму тајновите теме које су их чекале од оних далеких и хладних празнина гдје тек још нерођене душе чекају свој ред.

Брда око Книна натакла су магловите капе као шубаре, хучало је у даљини, спуштао се мрак кад су их крупне капи кише са понеком пахуљом заосталом од неиспадалог снијега потјерале мало брже до конака под тврђавом.

Наставише пут сутрадан који за разлику од претходна два, поготово од оног на обали, био је зимски и хладан. Штипала је бура за лице и уши, коњима из ноздрва пушила је пара која се у трену мрзла, брда су била окована ледом, падао је слаб снијег, из Книна Тодор и његови не кренуше према Полачи како су раније наумили, него окренуше према Грахову преко Стожишта. Недавни догађај преселио се сад из свјежег памћења готово сасвим у машту и умишљај не припуштајући у себе разума икакве моћи. Тај причин који се збио имао је сад живот у свом домаћину који га је носио под крзном, чувао га од студи и знатижеље. Једна страна његовог бића жељела је да наступи из овог природног обрата временских прилика прочишћујућа бол и патња, што прије и без одлагања. Да се распне по том путу, схрван од мука да се очисти од ове запосједнутости која га за дозволу није питала, само се десила. Тјерао је своје сапутнике горим и тежим стазама, прелазили су пречице непрелазиве, изазивао и мучио сам себе, не штедећи хрлио некој казни која би исто тако непозвано изронила и изједначила и поравнала прилике.

Но што је он непромишљенији и луђи био, његови су га јаче и вјерније слиједили, као да су сами себе надрастали, а бирање пута које би сваком изгледало сумануто и опасно, бивало је и окретало се у добар избор. Не крену тако поред Млина како се иде, него он јаране своје поведе на Криводол којим је и усред љета тешко и изазовно проћи, но кад се по мразокорици окованим бријеговима испеше некако са све коњима и плаховитим мазгама на вис, видјеше да је бујица однијела мост код Млина. Како ли је знао, питао се Никола и Војо, задовољни се крстише што их сам Господ води тим багазама на путу кући.

А њега то није смиривало, она што му је угнијездила се у прсима, није био сигуран је ли била задовољна или је чуо онај исти хихот у оном часу док је он губећи тло пропао у онај бездан а чупаве главе дјечака које су до трен раније викале „принћипе“ вириле су, сјећао се, над рубом страшне јаме што се отворила и прогутала га. Како то,

кад помислимо да смо јаки као никад раније, да се удеси лако те се заљуљамо и увјеримо се без по муке да смо слабаши као влати суве траве. Како нам се испушу прса пуна неке силе и гордости и тијело нам као неки празан и испаран џак постане непотребан терет с којим не знамо куд би, баш кад нас прожме увјерење о властитој важности и непобједивости. Је ли слабост допустити да те неко запосједне тако лако, или нас нико допуст и не пита, мучило га је, иако су сад могли одахнути сви заједно, јер се опасан пут приближавао свом концу, облаци и авети зиме у њима повлачили су се кући у Динару, а граховска варош се указала под раствореним небом.

Осјећао је поштовање у погледима својих другова, док је он вапио за понижењем и поништењем. Кад би опет, тај гост нестао, тек онда није био миран. Као призивајући духа, трудио се уподобити своје стање и приволити драгу мисао да се опет усели у њ.

Учио је о самом себи, учио се стрпљењу и чекању да га тајни саговорник и слушалац опет испуни, да јој се обрати посве сигуран да га негде чује.

Гдје ли кришом састају се души предодређени сусрету не зна се, да ли негде на оном окованом путу кроз брада сива или из правца Буковице према Котарима, гдје ли се састају и договарају неће се скоро открити, но да је сињорина Марија једнако носила под блузом неког с ким је вољела дијелити мисли, као у неком разговору, постало јој је јасно док се није ни вратила из своје уобичајене шетње описаног дана. Ништа и нико на пјаци послје странца с чијег коња су висјели ријетко срећни градски сиротани, није се могло мјерити с том појавом, с тим лицем високих јагодица и мало издужених очију, танког и господственог носа и јаких чељусти. Руку које су почивале на јабучици седла, а чини јој се, могле су обумити коња и саме себе заједно са јахачем у вис дигнути. Тај поглед, миран а дубок, као ријека која је понијела својом моћном струјом, без плуска и вртлога, чиста снага. Зауостављен тако и окружен својом пратњом, која се чињаше неустрашивом и другачијом дружном од иједне коју је видјела, а једнако сам и једини, свој, посебан. Обраћала му се јутрима, док се град будио и преко зида се пењали вика и гласови рибара са свјежим уловом. Говорила му је о обичајима свог града, својој фамилији, стрикану који се потихо надметао с њеним оцем, али њу је напросто обожавао, својим пријатељицама, баки која јој је замијенила мајку. Одлучила је да га баш стави тик до мјеста на којем је бдијела њена мајка, скоро без лица, које је избљедјело од негледања, али јој је некако природно припадало највеће повјерење. Причала му јутрима, док је једним ухом ослушкивала градску грају неће ли се издвојити узвикивање имена тајновитог госта.

Зборила је с њим у подневима, не мичући уснама али мјерећи сваку ријеч, шапутала је заједно са прољетним плушковима који су прали град и мијешали море. О вечерима кад су високе плафоне камене палаче шарале сјенке тајних мисли. Препуштена увјерењу да се на тим строповима непрекидно понавља њихов сусрет, као у некој представи за пук, у којој гледаоци бурно навијају и звижде, чекајући коначни расплет и срећан крај, забачене главе би сатима сједила и пратила представу истовремено играјући припадајућу сјену и проматрајући из удобне ложе, навијајући страсно.

А расплет, у том непредвидљивом и неочекиваном комаду, с главним ликовима који једни другима не знају ни имена, мимо сваке логике почео се дешавати брже него је ико очекивао. Није се више враћала зима, наши трговци са оне сјеновите стране планине, дошли су брзо назад на пазаре далматинских градова. Људе тог доба није ружила нестрпљивост. Ипак, како су цвјетног маја, таман који дан послје Славе, сишли у Далмацију, Тодора обузе немирно расположење. Прошло је доста дана од првог силаска те године и описаних прилика у Задру. Није се успио самоказнити тих хладних и непријатних дана на повратку кући, али га није ни напуштала сапутница с којом је највише волио бити сам, тихујући без ријечи, препуштен нечем што је тако танано и њежно да га је сваки лахор могао скршити или поплашити.

Упркос разуму и ставу у којем се хтио утврдити, на размеђи путева, као да је неко други из њега подвојеног проговарао он одлучи да крену за Задар. На кратко се збунила дружина, на крају било је свеједно, али говорио је под својим невидљивим борбама да ће Шибенику граду овог пута, знали су то, али не пропитиваше, вјеровали су му и заборави се то за тили час. Тај који је хтио у Шибеник би побијеђен и напуштен. Овај што окрену Задру разведри се радошћу коју само живот може даровати. Није хтио мислити на њу, не зато јер га није било брига. Знао је да је довољно да окрене Задру. Све ће остало урадити онај који се постарао да се и прошли пут не мимоиђу.

Коњи су били одморни, све је озеленило, волови силни, каравана као султанова, људи су поздрављали и излазили куда год су пролазили да поздраве путнике, хтели да их зауставе, да их почасте, скромно, с оним што су имали, али од срца.

Ишли су без заустављања. Газили земљу, право. У сусрет им је ишло море и сунце. Једнаком брзином и ширином. Бијели град чека. Умножавале су се мисли, но што год да је у том струку било, није могло предвидјети нити наслутити како ће се одвијати ствари овог пута.

Дон Франческо, од оца Аугуста из лозе провидура Канаетија, која некоћ бијаше на самом венецијанском двору, имао је такође свог сапутника, који му је играо у вечерњим сатима на високим строповима, додуше без публице која је страсно навијала, сапутника за којег би помислио Дон Франческо да је одмијенио рибара Јозу у ситним сатима сриједом и петком па обија прагове латинских палача гледајући како би се неопацице увукао и домогао се његовог највриједнијег блага. Није се могао ослободити Дон Франческо тог уљеза ни кад никога на улици и на риви нема, кад се киша изјева као море да се окренуло наопако. Тешко би га било разувјерити да се баш тад не шуља и не вреба прилику лопов и хуља влашка, да га изненади по невремену кад се најмање нада. Излазио би на прозоре, гледао, послушкивао између добовања капи чује ли кораке отмичара. Кад је осјетио стари Латин да ће помјерити памећу од тог свог сапутника и незваног госта поче брже боље предузимати разне радње, не би ли предухитрио непријатеља при том не привукавши на себе било какве сумње. Стање ствари било је посложено пред њим тако да му се чинило да је у предности и заиста је био. Сви напори сињорине Марије, његове јединице, да сазна ко је незнанац који јој је без иједне ријечи освојио срце, завршавали су као писма која би сужањ у нади да ће стићи коме су упућена предао свом најокрутнијем стражару. Све Маријине пријатељице нису дуго одољевале методама утјецајног Франческа. Ако су интересовањем и могле сазнати да је Принџипе трговац из Босне, али и нешто више, оно што је до Марије долазило биле су по налогу њеног оца потпуно другачија извјешћа. Тако су се Маријине уши пуниле разним причама, од тога да су то Турци који су били у пратњи босанском аги, па до приповијести о циркусантима и њиховом наочитом чаробњаку. Све што је чула, заједно узев, било је кад је мало боље промислила у неком несугласју да би узела то здраво за готово.

Изгледало јој је да је оно што је сама чула о незнанцу, да је то млади трговац стоком, најближе истини, не превише бајковито, како би у свом самавању замишљала, али ни разочаравајуће као глас да је то некакав циркусант, или Турчин са харемом жена.

Била је то збрка од које је помало дизала руке, вјерујући да ће се све на неки волшебан начин ријешити кад се буде најмање надала и да неће морати превише чекати. Видјеће га опет, и ако га види, даће му неки знак, прићи ће јој, видјеће брзо је ли вриједан њене пажње.

Једини који није ни у сну хтио допустити да се ствари тако саме од себе разријеше био је њен отац, видећи у том незнанцу са брада велику опасност за своју породицу. Још није Тодорова дружина прошла Бенковац а Дон Франческу већ је летио глас да се морлачки „принџипе“ приближава Задру.

Смирај дана их је успорио и опустео, без журбе су закорачили у сјеновити и боровима обрастао крај пред Смиљчићем. Крдо је застало поред локве да се напоји и Тодор даде знак осталима да ће ту застати и пред зору наставити.

Нису се ни почели распрематити, а све што се десило у наредних неколико минута указа да је Принчева дружина ушетала право у припремљену засједу. На сваког од четворице његових пратилаца допала су најмање по три нападача, који су само ишетали иза густих дрвећа. Видјевши да је сваки отпор узалудан довикну својим људима да баце оружје и да се предају. Гледали су га зајурени од бијеса и немоћи док су нападачи са исуканим сабљама и натегнутим кубурама сужавали обруч. Положише оружје, но њихово изненађење поста још веће кад су разоружавши их нападачи шчепали само Тодора и посадили на једног од коња које су оставили дубље у шуми. Волови их нису занимали и постаде јасно да то нису друмски разбојници којих је било у то вријеме, и што су сви, укључујући и Тодора у први мах помислили. Не, ови су били неким другим послом и разлогом. Којим, није његовој пратњи могло бити лако разјашњено док су стајали као обезглављени на рубу борове шуме гледајући, а кад су се изгубили из вида, послушкујући јахаче с којима је, против своје воље био и њихов човјек. Окупише се у тишини кад се више ништа није чуло из правца у којем је група отишла, а који је недвосмислено казивао да је Задар био њихов циљ.

Волови су мирно пасли не марећи пуно за дешавања која вјероватно неће пуно измијенити њихову воловску судбину, кроз борове гране помаљале су се звијезде, неко је скупио нешто сувади по околини мекој од тепиха борових иглица. Тек толико да се мало освијетле упалише ватру која је невољко и стидљиво пуцкетала. Нема друге него мало почекати па наставити трагом отмичара, али не сви заједно и не са говедима, говорили су. Договорилише

се да са говедима у Смиљчићу остане у близини једног домаћина с којим су се познавали Тодоров млађи брат Никола, Војо, Стеван и Петар наставиће зором према Задру, али одвојено. Сваки за себе ће ући у варош и упутити се према пазару, виђаће се по договору код Јове у гостиони, без великог задржавања у међусобном друштву, тек да измјене и саопште једни другима шта су сазнали, ако буду иоле успјешни у овом посве новом и изненадном задатку. Бјеху то ипак само гоничи волова, прости људи, недорасли, а знали су то и сами, лацманским триковима. Ипак, нису се снебивали ни плашили, труна једног страха није било у њима. Ватра је гаснула, ноћ је била фришка, нису подлагали, нестрпљиво су чекали кад ће први да крене, па да у неком размаку крене сједећи на тајни задатак. Врло је вјероватно да ће их они који су их дочекали под окриљем борова очекивати и у граду. Стога, наумише да у град ушетају без коња, кријући оружје, са зобницама о рамену, да налице колико је више могуће на обичне сељаке којих на стотине сваког дана дођу на задарски пазар.

Како су договорили, тако и направише. Сваког дана, да не буде превише учљиво онима који су изгледа добро пратили њихово кретање од раније, договорише се да свакако наиђу у гостиону код Јове, али да би што мање привлачили пажњу, тајно мјесто састанка биће кад се огласе звона за вечерњу на Св. Илији, мало даље од цркве, на Борику.

Док су забринути чланови његове дружине сједили у мраку и пиљили у жар који се хладио и претварао у пепео, безуспјешно покушавајући да одгонетну ко је и зашто отео Тодора, он је под окриљем ноћи са својим отмичарима ујахо у град, везан и са врећом на глави. Кад су се у сред ноћи отшкринула тешка жељезна врата и у двориште Дон Франческове палаче нахрупили коњаници са својим заробљеником покривене главе, то није могло проћи незапажено. Послуга је поскакала из постеља и вирила знатижељно у висини коњских копита из својих сутеренских келија. Тешко су могли одагнати разлоге те збрке, нити видјети јахаче, а камоли препознати неког од њих. На тријему, у сјени стајао је господар куће непомично док су два коњаника сивавши с коња свукли Тодора из седла и брже боље га увели на један улаз у низу масивних храстових врата. Врата су се затворила треском и ускоро се на тим истим вратима која се уз танки шкрипут отворише појавише она двојица и ускочише у седла. Не прође пуно и громко копитање о углачене камене плоче пространог дворишта нагло замре, као што је и наступило ненадно и без најаве, и потраја још кратко одјек њихових копита док су се удаљавали градом, а тешка врата затварала пролаз за њима.

Сву ту неочекивану ноћну представу посматраше још неко, гледајући час свог непомичног оца док је стајао у тами тријема, час узнемирене коње са својим непознатим јахачима заузетим тајним ноћним послом. Једва је могла разабрати колико је ту уопште коња и чему то пропињање по дворишту. Опет би погледала оца који се није мицао, али и тако непомичан одавао је велико интересовање за све што се збива, ту испред куће. Скидање заточеника с коња остало јој је као нејасна кретња, могла је тек наслутити да је неко доведен. Врата која су се отворила, била су врата између конобе и магацина, откад зна за себе, увијек закључана. Видјела је на слабом ноћном свјетлу силуете оне двојице кад су изашли кроз тајанствена врата, која по први пут види откључана, и то у сред ноћи.

Мало је рећи да је та краткотрајна ноћна посјета створила узнемирење сињорини Марији. Није била ни свјесна колико је одстојала тако, ноге више није осјећала. Проматрала је без даха оца који се кад су изненадни гости отишли прошетао галеријом, мирно, затим се спустивши каменим степеницама у двориште, које је прешао једнако мирно, без имало журбе, са необичним достојанством корачајући до оних врата. Потом је извадио велики кључ из своје ноћне хаљине и закључао. Чуо се језичак у брави као усамљени и једини звук у сваком углу врта, скочио затим уз степениште и одјекнуо галеријом, од стуба до стуба, обзнанивши ко је кључар у овом необичном заточењу. Послије тога ноћ се наставила, мирна, прољетна. Кад би се мало човек умирио и зауставио дах, могао је чути шуштаво запљускивање валова.

ИЗ ПРЕПИСКЕ ВЛАДАНА ДЕСНИЦЕ (3)

МУЗЕОЛОШКЕ ОПСЕСИЈЕ II

Пишчев оригинални план било стварање неке врсте обједињујућег и компактног музеја Срба у Далмацији, будући да је његов пандан у Загребу посједовао неприхватљиву врсту артифицијелности, која, према пишчевом увиду, није обећавала висок квалитет, па ни одрживост

пише: **Владан Бајчета**

Различити су разлози из којих се Десничине главне музеолошке тежње у годинама првих испоњених замисли нису оствариле, али је интересовање за назначену проблематику у писцу остало будно. О томе свједочи преписка са Ђиром Чичин Шаином, пишчевим пријатељем из „сплитског круга“ и управником Музеја града Сплита у периоду од 1947. до 1958. — управо у вријеме Десничиног најживљег интересовања за музејска питања. Евидентно је из писма датираних на 17. јун 1953. године да је Десница самостално уредио једну сплитску изложбу арсенала сачуваног у Кули, коју је до пред отворање дотјеривао у најситније детаље, називајући је допола у шали својим „чедом“:

Драги Ђиро,

Захваљујем Вам на лијепој фотографији „della sala d'armi“. ¹ Другу би требало снимити с противне стране, и то тако да се апарат постави мало више према оном углу у коме је манекен с панцир-кошуљом, па да снимка захвати више зид према улици, с прозорима на чијим су „даванзалима“ укрштени мачеви и други ситни комади „нарочито они лијеви фрагменти платном превученог и ишараног штита). Надаље,

требаће свакако уклонити оне басаменте са витриницама у средини (јер то није „музеј-збирка“, систематско етаблирање експоната, већ „музеј-амбијент“ у коме свака савремена или систематичка натруха грдно квари и разбија утисак), и мјесто њих поставити један велики, масивни и рустични ренесансни сто (faute de mieux² макар и грубо имитиран), са прекрженим ногама. На њ ће се евентуално моћи поставити, али врло дискретно и с мјером, неколико ситнијих комада, нарочито тучаних уљаница, фењера или сл. Треће, свакако треба замијенити оне двије (или три?) висеће лампе с лустерима „en fer forgé“³ — у ту Вам сврху ја могу са села посудити као узорак један echt,⁴ оригинални. А након свега тога, стручно очистити и уредити један по један све предмете, јер су овако готово индецентни и постављени само привремено, на брзу руку како је требало да буде готово за дан отворања музеја. Нове комаде које добијете, спремите па ћемо их прегледати, одабрати, уредити и поставити љетос кад дођем (а доћи ћу на 15–20 дана, ако не буде прескупо сплитско љетовање, јер сам награду — ça va sans dire⁵ — већ потрошио).

Показао сам снимку неким људима који се у такве ствари разумију и који имају укуса, и сви се слажу да је одлично постављено, с много мјере и укуса, ни оскудно ни претрпано већ баш како треба; а то је код оваквих ствари најважније — остало зависи од материјала којим се располаже и од услова амбијента у који се поставља. Витринице ћемо поставити негде дискретно, у каквом пролазу и покрајној сали. Кад бисте у међувремену могли ухватити времена и могућности да довучете у предворје она 2 или 3 проведитурa („човика о' стинѐ“) па да их дефинитивно поставимо кад дођем, то би увелике употпунило и повећало дојам.

(На оној паноплији десно од враташца у дну одлично би стајао један округли штит, „bouclier“,⁶ „brocchiere“,⁷ мјесто оне кациге; настојте га пронаћи гдје год).

Дајте направити 4–6 парцијалних снимака, нпр. од сваких врата па до угла по једну.

Како видите, још се увијек „сматрам обвезаним“ судбином тог мог „чеда“.

А сад, како сте ми Ви (passando dalle cose vecchie a quelle giovani e pulsanti di vita;⁸ не дајмо се, шакраменто!)? Што нам ради Владе? Како (Х)ранко и „Књижевни Јадран“? — Све ми их лијепо поздравите, и довиђења!

Пошаљите и даље снимке кад буду, пријатељски Вам поздрав и срдачан стисак руке, Ваш

[Владан Десница] [Архива].

¹ Дворане оружја (итал.)

² У недостатку бољег (фр.)

³ Од кованог гвожђа (фр.)

⁴ Прави, изворни (њем.)

⁵ Подразумијева се (фр.)

⁶ Штит (фр.)

⁷ Штитник (итал.)

⁸ Прелазимо са старих на младе и пуње живота ствари (итал.)

На полеђини фотографије исписано је пишчевом руком:
„Сала старинског оружја у Музеју града Сплита – поставио и уредио Владан Десница – окт. 1953“
Извор: архив обитељи Десница

Видно је из овог писма са коликим жаром и добрим расположењем Десница учествује у остварењу једне од својих притајених жеља.

Почетком идуће године Десница ће се вратити Музеју Срба у Хрватској, писмом од 2. фебруара 1954, упозоравајући на неповољно стање Куле Јанковића, за коју је вјеровао да по својој суштини спада у надлежност насловне институције:

Рушевно стање објеката у „Кули Јанковић“ у Исламу, која је под заштитом као историјски споменик, наводи ме да о томе хитно обавијестим тај Музеј, како би подузео потребно да се објекти благовремено сачувају од неминовне пропасти. Један вањски зид одасјео је за читавих петнаестак центиметара и пукотина се све више шири, а дебели свод на најстаријем дијелу зграде распукао је па у зидове продире вода и разара их. Исто је тако и кров над црквицом потпуно пропао. Брзо напредовање тих кварова нарочито се уочава ако се садашње стање упореди са стањем какво је било пред саму годину дана, кад су се најужнији и најжитнији поправци могли да изврше са знатно мањим трошком. Као што је том Музеју познато, Кула Јанковић претставља више мање једини сачувани споменик из ускокких времена, а тако је популаран и омиљен у народу, да се може похвалити посјетом који надмаша фреквенцију и неких далеко већих и објективно значајнијих музеалних установа и споменика. У лијепој сезони готово даномице га посјећују екскурзије од 10–20 излетника, групе војника на одслужењу рока у Задру или Бенковцу, чак из Црне Горе, Македоније

и тд. Та се фреквенција још појачала сад кад је – највише баш због тог објекта – постављена стална свакодневна аутобусна пруга преко Задар-Книн и Книн-Задар преко Ислама [Архива].

Међутим, и даље га није напуштала мисао о оснивању „скромног музејчића“ у Исламу Грчком, па је и током наредних година, између 1957. и 1962, у неколико наврата покушавао да прокрчи пут својој идеји. Први коме се у том правцу обратио био је Павле Јакшић, генерал-пуковник ЈНА родом из Вргинмоста на Банији, који је посетио Кулу октобра 1957. године. Десница му пише већ 21. децембра, захваљујући се на послатим фотографијама у додатно га упућујући у стање фондуса:

Поштовани друже Јакшићу,

Неприлике са здрављем спријечиле су ме да Вам раније захвалим на пажњи и сјећању. Ваше су снимке Ислама доиста успјеле и занимљиве, хватане из нешаблонских „ракурса“ из којих се досад они положаји нису снимали. Задовољан сам што сам тим Вашим снимкама обогатио мој албум. Нажалост, оданле ми јављају да се процес пропадања и растакања неумитно наставља: опет се урушио један кров. Тражећи у мисли начина да се некако спаси од даље пропасти и сачува онај кутак, који ипак представља неки скромни споменик наше прошлости, а имајући у виду више пута изражену спремност Музеја Срба у Хрватској да врати богату збирку оружја коју је оданле пренио и која сада, због помањкања простора, чами похрањена у неизложеном

музејском фонду, дошао сам на идеју да би се можда то дало уредити као неки депанданс или одјељење Војног музеја на Калемегдану. Јер Музеј Срба, и поред најбоље воље, нема средстава ни [за] саму отпрему те збирке у Ислам, а камоли за какво-такво уређење и адаптацију просторија. Ако сматрате да би то било добро и оствариво, могли бисмо се о томе поразговорити кад дођете у Загреб. Било би ми јако мило кад бисте ме посетили, а том бих Вам приликом показао и неке снимке збирке оружја у сплитском Градском музеју коју сам ја прије неколико година поставио и уредио. (Као што видите, малко сам поносан како сам више-мање из једне хрпе старог гвожђа и једне мало пространије далматинске конобе то уредио.) Не сумњам да би се и у Исламу, и с обзиром на материјал и на амбијент, дало то врло лијепо уредити. Ову Вам сугестију набацујем као једну могућност; ако налазите да у њој има нешто добро и прихватљиво, стојим Вам на располагању. [...] [Архива].

Није га напуштала мисао о оснивању „скромног музејчића“ у Исламу Грчком, па је између 1957. и 1962. у неколико наврата покушавао да прокрчи пут својој идеји. Први коме се у том правцу обратио био је Павле Јакшић, генерал-пуковник ЈНА родом из Вргинмоста на Банији

Проток времена спушта (или подиже) Десничине амбиције, па је то разлог зашто предлаже да се његова збирка оружја премјести из загребачког у београдски музеј. Са једне стране урушавање фортификационог објекта, а са друге видни проблеми у раду тада поново самосталног одјељења Повијесног музеја, несумњиво су га навели на такву одлуку. Десница сада тек као друго рјешење предлаже уређење поставке у Кули, по свој прилици рачунајући на већу могућност пролаза код надлежних у средини утицаја личности којој се обраћа. Нескривени понос на сплитску изведбу додатно потврђује да су музеолошке преокупације за Десницу биле далеко више од наслијеђене породичне обавезе. У њима је било вишеструких подстицаја, али, како се кроз преписку све јасније указује, један од најснажнијих је истинска приврженост поднебљу из ког је Десница стваралачки и животно највише црпио.

То поткријепљује и пишчев жив ангажман на идеји да се у новоизграђеној школи у Исламу Грчком, као средње рјешење, оформи

нека врста регионалног музеја. У ту сврху пише Ивану Гргићу, уреднику „Задарске ревије“, са којом је и као књижевник од раније сарађивао. У писму од 21. јуна 1958. оживљава пишчев више него спреман интерес за указану прилику:

Драги докторе,

[...] Већ знате да се у Исламу гради велика, велелепна, раскошна школа. Наравно, на неку моју помоћ, сарадњу или савјет, каоноти свога сусељанина који је скуле учио, нису рефлектирали, па нити сам у Одбору за градњу школе, нити ме је одбор кад требао. А кад се већ остварује тако велик, скуп и дуго чекан потхват, било би штета да се пропусти нешто што се сад уз мало пажње и памети, може учинити. Ја сам намјеран да поклоним школи становити фондус књига, часописа, учила итд, као заматак будуће библиотеке, те нешто слика, биста од историјског значаја и разних других културно-историјских предмета који се тичу или имају везе с Исламом и тим крајем. Како замишљам, у том наизглед пустом кутку без прошлости, могао би се, у оквиру школе, или чак и уже: школског музеја, основати готово без средстава, необично лијеп и значајан музејчић „завичајног типа“. Ја бих ту дао оно почетно и основно, а и побринуо се да се с других страна и из других руку прибави оно што долази у обзир, те бих се обвезао да ћу га, сам и без ичије помоћи (и, нарочито, без ичијег мијешања) уредити и поставити тако да би и езигентнији посетилац из наших центара остао изненађен што је ту видио и дознао. На примјер, прва издања скоро свих Матавуљевих дјела и неколико његових аутограма, а тако исто и оно неколицине истакнутијих књижевних културних радника из Далмације: бројне књиге и рукописе, слике итд. Мирка Кородије, нешто Бјелановића, Јанковића, Баљка, Десница и др. стари сполвери, мапе, бакрорези Ислама и околице, преписке знаменитих људи из цијелог српства и југославенства с Јанковићем (Штротсмајер, Змај, Светозар Милетић, Пелагић, Миличевић, Љубиша, Томановић итд.) евентуално прва издања Доситеја, Горског вијенца, Бранка, прва годишта Српско-далм[атинског] Магазина – итд. итд. А као завичајни музеј – кад се већ то није хтјело да учини код мене у Исламу гдје и без муке и без трошка на лицу мјеста лежи и материјал и просторије – он би могао да обухвати и нешто ријетког и аутентичног старог фолклорног, етнографског, умјетничког и умјетно-обртног материјала. Пред самом зградом – која би могла и морала да се зове ШКОЛА СИМЕ МАТАВУЉА – у укусно уређеном малом парку могла би да се смјести брончана биста Симе Матавуља, тачна реплика оне шибенске, коју се ја обвезујем на моју руку набавити од скулптора, с тим да се плати сами трошак лијевања у бронзи. Надаље, израдио бих од многих истакнутих савременика (Андрић и др.) да пошаљу библиотеци на поклон сва своја дјела с посветом, а од неких издавачких кућа и часописа да бесплатно шаљу примјерак и по коју књигу. Ја бих сам све бројне часописе које примам слао школи кад их прочитам (већ зато што немам гдје да их држим). А за све те и друге лијепе ствари довољно би било да се осигурају просторије у ионако големој згради, нешто мало отпадних средстава – и мало више добре воље и памети.

Пошто не знам коме да упутим или саопћим ту моју намјеру поклона и моју спремост да све то што сам изложио остварим и уредим, а да то не удари у глухи зид и остане писмо без одговора, ево

пишем Вама, молећи Вас и овлашћујући да то „пренесете“ ономе или онима који су или који би морали бити за то надлежни. Обрађати се мјесним органима и факторима, очевидно нема смисла, *parce que cela les dépasse*,⁹ као што сам се и у конкретном увјерио. А чини ми се да и у Задру не показују много више смисла ни интереса за то, вјероватно из истог узрока, па упућују на мјесне органе. Ако мислите да та замисао има свог смисла и вриједности и да заслужује да се оствари, покушајте гдје и код кога треба, па ако се опет наиђе на глухи зид, хвала богу: *Più di tanto non si puo.*¹⁰ [...] [Архива].

**Евидентно је из писма
датираног на 17. јун 1953.
године да је Десница
самостално уредио једну
сплитску изложбу арсенала
сачуваног у Кули, коју је до
пред отворење дотјеривао
у најситније детаље,
називајући је допола у шали
својим „чедом“**

Старо и утихнуло одушевење тек пробија испод наслага горчине услед чињенице да је до сада толико пута са својим замислима наишао на затворена врата. Десница као да последњу прилику за оснивање музеја види у полету који би нова школска зграда дала селу, па и читавом крају, и упреже старе идеје у погон отворених могућности. Видну резигнацију услед ранијих неуспјеха смјењује одлучност да се ствар, уколико до њене реализације уопште дође, узме у сопствене руке – „сам и без ичије помоћи (и, нарочито, без ичијег мијешања)“ – да би се најзад у неком облику оформила збирка какву је Десница одавно замишљао. Ово и сва претходна писма говоре у прилог томе да је пишев оригинални план било стварање неке врсте обједињујућег и компактнoг музеја Срба у Далмацији, будући да је његов пандан у Загребу посједовао неприхватљиву врсту артифицијелности, која, према пишевом увиду, није обећавала висок квалитет, па ни одрживост.¹¹ Кроз свијест да акумулирани артефакти у Кули доносе изворност какву Музеј Срба у Хрватској није могао имати – јер је распон материјала од антике до потоњих стољећа пронађен на далматинском подручју баш на том мјесту прибиран и ту генерацијама чуван – Десница је показао музеолошки

сензибилитет далеко од сваког аматеризма или нестручности какву је себи скромно приписивао.

Из последњег дописа најбоље се види какву је концепцију Десница конкретно имао на уму: да сачини спој научно релевантних експоната (на чему је инсистирао загребачки музеј) и „ријетког и аутентичног старог фолклорног, етнографског, умјетничког и умјетно-обртног материјала“, који би у коначници скупа достигли максимум историјске аутентичности. Преписка Илије Деде Јанковића, прва издања књига (Доситеј, Његош, Радичевић, Матавуљ) и часописа („Српско-далматински магазин“) свједоче о Десничином поимању сјеверне Далмације, у чијем је видокругу Кула централни светионик, као тачке укрштања културних и политичких тежњи „цијелог српства и југославенства“ на западу ондашње државе. Од свих ових идеја реализоваће се једино постављање Матавуљеве бисте испред школе у Исламу Грчком. Десница ће свега три недеље након претходног дописа, писмом од 10. јула 1958, учинити још један одлучан покушај код Цвита Фисковића, управника Конзерваторског завода за Далмацију, да се двори Јанковића спасу од пропадања:

Драги друже Фисковићу,

Ухватио сам моменат времена да Вам пишем о ствари о којој већ одавна намјеравам. У посљедње вријеме имао сам прилике да видим неколико музеја завичајног типа, па и у мјестима у којима би се по реномеји и традицији, могло нешто више очекивати, и увјерио сам се још једном да би се код мене на селу, уз материјал и просторије који стоје на расположењу, могло уредити нешто несравњиво боље и љепше. А и Музеј Срба, према оном што су ми више пута најавили, радо би вратио богату и бројну збирку старог оружја, можда уз изузетак самих неколико комада који им фигурирају као експонати. Тај би музејчић у Исламу имао и неколико просторија намјештених антикним намјештајем, покућством и кућним прибором, које би у дане посјета биле отворене за разгледање. Нарочито би кухиња са односним прибором и кућним потрештинама била занимљива и по критерију који надилази значај једног завичајног музеја. Што је практично најважније, све би се то дало уредити са релативно малим трошком, па Вам се обраћам с молбом да се озбиљно узме у разматрање та ствар и нешто конкретно ријешити, јер је збиља крајњи час. У немогућности да то даље одржавам под крововима кроз које киши и који сваког часа пријете да се сруше, а у недостатку неког стана у који бих бар вреднији дио тога могао да до бољег рјешења похраним, не преостаје ми друго него да распачам, пораздам, распродам и раздарујем све што се може. Зато покушавам да се бар *in articulo mortis*¹² то некако спаси, ако се спасити даде. И овако, док то није сређено и музеифицирано, посјет и интерес су необично велики, сигурно далеко преко објективне важности и вриједности. Према томе, идеална подлога и предуслови за један музеј већ су ту, могло би се рећи да по садржају нешто као музеј већ и постоји, па би само требало то и „оформити“. Ја ћу на одмор у

⁹ Јер то надилази њихове компетенције (фр.)

¹⁰ Више од тога се не може (итал.)

¹¹ То ће се испоставити тачним предвиђањем, изнутра посматрано, према су политички фактори одиграли кључну улогу у престанку његовог рада – в. Вујновић 2021.

¹² У часу умирања (лат.)

Са групом посетилаца из Задра
Извор: архив обитељи Десница

Ислам и у Задар почетком августа, јер ме рад још задржава у Загребу, и драго би ми било кад би мој долазак у то вријеме коинцирао, или се некако искомбинирао с Вашим посјетом Задру. Могли бисмо се наћи у Задру па утначити излет у Ислам, а било би добро кад бисте ми јавили приближно вријеме Вашег доласка у Задар.

Управ данас пише ми један пријатељ да му је рекао председник котара Задар да постоји најозбиљнија идеја и план о подизању великих воћних плантажа у Равним Котарима, на површини од 1000 хектара, уз инвестицију од пар милијарди динара. То да је – цитирам дословно – „савим реалан план, који република подупире, и за који ће добити се инвестициони кредити из големих средстава за унапређење пољопривреде. Колико ми је познато, план се има остварити у наредне 2–3 године, па би у том времену дошло на ред и питање откупа Ислама“.

– Је ли могуће да се у том пљуштању милијарди не може наћи рјешење за остварење тог завичајног музејчића? Напомињем Вам (и истичем) да могућност откупа Ислама за сврхе тих плантажа, премда за мене економски кудикамо повољнија, није никако она алтернатива коју бих волио. Баш напротив, било би ми много драже, а мислим и објективно, с културноисторијског гледишта пожељније, кад би се ствар могла ријешити тако да се и зграде и окућница с парком сачувају музејској намјени, евентуално у таквом *condominiumu*¹³ с плантажом који би био стриктно нормиран и уређен споразумом с конзерваторском влашћу и осигуравао највећу могућу поштеду. А вјероватно би најзгодније било кад бисте Ви *ex offio*¹⁴ покренули то питање код Котара Задар и предложили им да у току августа сазову у Задру један договор на који би позвали факторе будуће плантаже, конзерваторску власт и

13 Сувласништву (итал.)

14 Службено (лат.)

власнике. Биће ми драго ако примим Ваш одговор с мишиљењем о свему томе.

Срдачно вас поздрављам
[Владан Десница] [Архива].

У писму се поново срећу Десничине познате идеје о начину уређења музејског потенцијала (који је у одређеном смислу јавности већ доступан), као и подаци о постојању усмених договора о повратку највећег дијела арсенала уступљеног Музеју Срба у Загребу. Од значаја је чињеница да Десница оптира за економски мање повољно рјешење за себе, сматрајући оснивање музеја подухватом од знатнијег друштвеног интереса. Фисковић је по Десничиним инструкцијама пет дана касније (15. VII 1958.) писао Председнику Народног одбора котара Задар, мада без већег ефекта по стварну могућност оснивања музеја у Кули:

Председнику Народног одбора котара ЗАДАР.

Многопоштовани и драги председниче!

Дознајемо да се познати двор Стојана Јанковића, а касније обитељи Деснице кани употребити за воћне плантаже, које се подижу у Равним котарима. Молим Вас, да при томе уважите да је тај грађевни комплекс под заштитом Закона о заштити споменика културе, па Вас најљепше молимо да, прије него о томе нешто подумате, обавијестите овај Завод како бисмо скупа сурађивали на новој намјени тог комплекса.

Иволите примити израз поштовања

С. ф. – с. н.!

ДИРЕКТОР

Цвито Фисковић [Архива].

Нескривени понос на сплитску изведбу додатно потврђује да су музеолошке преокупације за Десницу биле далеко више од наслијеђене породичне обавезе. У њима је било вишеструких подстицаја, али, како се кроз преписку све јасније указује, један од најснажнијих је истинска приврженост поднебљу

И овај покушај отишао је, дакле, у празно, јер за музеј какав је Десница имао на уму није било слуха у тадашњим надлежним институцијама и локалним политичким круговима.

Исто се види и из писма писцу Душану Костићу, одаслатог безмало четири године касније (24. јануара 1962), до када Кула Јанковића још увијек није била приведена под неку врсту државне бригае:

[...] Драги Душко, надајем неколико ријечи о другој ствари, за мене кудикамо важнијој. Знаш да у Далмацији, двадесетак километара од Задра имам пространу стару кућу, тачније читав комплекс зграда, Кулу Стојана Јанковића, с подрумима-тамницама, црквицом са гробовима Јанковића итд, а и у кући је још сачувано од рата и иних непогода подоста старих слика, икона, етнографског материјала, књига и записа, старинског кућног намјештаја и потрепштина итд. Оштећене и раздрмане у рату (од бомбардирања), зграде су од конца рата све више пропадале, јер није било ни приватних ни јавних средстава за мање оправке, тако да су сад у дерутном стању: један по један урушавају се кровови, а киша и мразови неумољиво чине своје. Како то представља приличан историјски споменик (на папиру и заштићен као такав), нарочито у оном крају, гдје је а ма све збрисано и опустјело тако да од ускочких времена није на читавом пространству остало ни жбице, било би вриједно, а посљедњи је час, да се сачува. О томе се сви слажу, и сви фактори, од Конзерв[аторског] уреда за Далмацију, у особи заслужног Др Цвита Фисковића па низдол, не штеде апелима и опоменама да се то спаси. Али питање средстава (а и надлежности) је оно што сва та настојања чини чисто платонским. Ја и остали власници (мајка ми и сестра) били би справни на сваки аражман – продају, дјеломичну продају, музеификацију и сл. – само да се очува и спаси. А понављам, крајњи је час – недавно се урушио кров црквице, и свака бура пријети да обори старинску преслицу и звоно с натписом. Искусио сам да је „редовни инстанцијални пут“ пука ријеч: сви имају много добре воље, а нико петље и нешто мало новаца. По мом личном мишљењу, ствар би најбоље изгледе и наумјеснију намјену имала кад би то преузела Армија, било као депанданс својих музеја, било као одмаралиште за своје припаднике, а то тим више што је у непосредној близини аеродрома у Земуну. Уз зграде постоји и стари парк, борова шумица, рибњак-басен за купање итд. Лијепу и скупочену збирку од око 300 комада старинског оружја, знатну и драгоцјену у сведржавним размјерама, преузео је прије неколико година Музеј Срба у Хрв[атској] и похранио, због недостатка простора, у својим подрумима, а био би спреман да је врати и намјести у историјском амбијенту коме припада. Разне намисли да се објекат употреби и приудеси као туристичко излетиште есс, за што би такође био веома згодан, остале су на празном наклапању, мада би издатак, укључивши потпуну рестаурацију, био мањи него најобичнији ресторан у некој Јелси (тај примјер баш дословно „клапа“).

Армија има и средстава и практичне готовости за остварење такве ствари, ако је сматра добром. Зато бих те молио да, мимоилазећи све писмене, „актовне“ преговоре и разговоре који не воде ничему, директно и лично разговараш [о] тој ствари с неким из тих кругова кога лично познаш, нпр. с ген[ерал]-пук[овником] Павлом Јакшићем, који је преклани обишао и видио објекат. Мјесто је око 4 км. удаљено од мора (од Поседарја), тако да би као љетовалиште или одмаралиште, уз мали аутобусић, било подесно и у том правцу, а уз несравњиво више пространства, игралишта, зеленила итд. него да је при самом мору. Добро би било кад бисмо нас двојица једном скокнули доље да на своје очи видиш, јер би те сигурно и иначе интересирало. Редовне везе за Задар, нарочито преко зиме, прилично су жалосне и преко

мјере напорне, али ако се удеси да добијемо ауто, довољно је да ми неколико дана прије јавиш, и ја те спремно чекам у Загребу. А то се може комбинирати и с каквим инспекционим путем људи из Армије у онај крај. Вјеруј да ме у свему овоме не води никакав моменат личног рачуна и користи, јер и тако од тога немам него бриге и жалости, већ само жеља да се спасе што се спасити даде. А овај апел, па ма и не уродио ничим, вриједит ће ми бар на умирење савјести да сам учинио све што је до мене стајало. Ако се све сведе само на наш заједнички излет тамо, погодним средством, бити ће ми задовољство.

Срдачно твој
[Владан Десница] [Архива].

Све више резигниран и евидентно прилично демотивисан, Десница прави последњи покушај у настојањима која су се безмало тринаест година, од првог документованог напора, а из увијек истих разлога (питања „средстава“ и „надлежности“), задржала на „чисто платонском“ нивоу. Његова идеја остала је за живота неостварена, али се покретачки дух добро разрађене и дубоко утемељене жеље за институционалном организацијом културноисторијског наслијеђа пренио у будућност.

**„Како замишљам, у том наизглед
пустом кутку без прошлости, могао
би се, у оквиру школе, или чак и
уже: школског музеја, основати
готово без средстава, необично
лијеп и значајан музејчић
‘завичајног типа’“, пише Десница
поводом изградње школе у Исламу**

Након пишчеве смрти о Кули и свим њеним садржајима старатељство су преузели Десничини потомци, кренувши полако али одлучно очевим, дједовим и стопама осталих предака. Тако је 1988. године читав комплекс регистрован као споменик културе првог реда и отпочета је његова темељна обнова. Ратови деведесетих година XX вијека прекинули су процес ревитализације, а сам објекат ће 1993. бити потпуно девастиран, скупа са припадајућом црквом и пишчевим оскрнављеним гробом у њој. Дио архивско-музејске грађе као и библиотека склоњени су већ 1992. у Завичајни музеј у Бенковцу, потом и Музеј Српске православне цркве у Београду, да би почетком новог стољећа били враћени у свој изворни контекст. Урош Десница, син Владана Деснице, који је у великој мјери заслужан за поратну ревитализацију Куле, посвједочио је о примјеру личне храбрости одговорном за очување њеног материјалног културног наслијеђа:

Срећом, велика већина и то највреднијег дијела фондуса била је правовремено склоњена из Куле, тако да није дијелила трагичну

судбину грађевина. Јединствене заслуге у спашавању великог дијела тих збирки те архива и библиотеке има мр сц. Милорад Савић, кустос Бенковачког музеја до 1995. године. У драматичним ратним временима од 1992. до 1995. године, он је самоиницијативно донио двије одлуке, обје ризичне, и за инвентар и за њега особно, те донесене без могућности консултација с власницима, које су се касније показале исправнима и одлучнима за очување инвентара. Прва, 1992. године, била је пресељење свег вреднијег инвентара, осим намјештаја, из Куле Јанковића у Бенковачки музеј, а друга 1995. године, измјештање већег дијела тог инвентара из Бенковца у Београд те смјештај у депо Музеја Српске православне цркве. Развој догађаја касније је показао да су обје одлуке биле спасоносне за инвентар: све што је остало у Кули изгорјело је скупа с крововима (Десница 2017: 18).

**Урош Десница, син Владана
Деснице, који је у великој
мјери заслужан за поратну
ревитализацију Куле, посвједочио
је о примјеру личне храбрости
одговорном за очување њеног
материјалног културног наслијеђа**

Даљим напорима пишчевих наследника, систематска обнова комплекса започета је 2002. године и траје читаве двије деценије све до садашњег тренутка. Стална поставка се и даље допуњује, гостују и повремене изложбе, а најважнија манифестација – „Дани Куле“ – у оквиру које се одвијају књижевне вечери, концерти, позоришне представе, промоције пишчеве оставштине и многи други културни садржаји, одржава се средином љета од 2011. године.

На тај начин је Кула Јанковића, са својим целокупним повијесним значајем, а оснажена духовним стубовима Владана Деснице као њеним најистакнутијим житељем у XX стољећу, добила најзад, поред неке врсте музејске компоненте, и ону битнију димензију коју је писац непрестано и имао на уму. Постала је, наиме, сопственим садржајем и инхерентним значењем активни покретач културног живота у читавој ужој и широј средини. Та средина је, упркос материјалној оскудици и другим искушењима карактеристичним за сваки гранични простор, управо захваљујући у великој мјери и Владану Десници, очувала свој снажан духовни идентитет и животни потенцијал. Дио сталне поставке допуњен је на 120. годишњицу Десничиног рођења (2025) отварањем „Куће писца“, у којој су смјештени његова архива, библиотека, лични предмети и остали аутентични артефакти. Тиме је Десничин сан о „скромном музејчићу“, упркос неупоредивим препрекама, преко пола стољећа од ауторове смрти остварен изнад његових изворних очекивања и жеља.

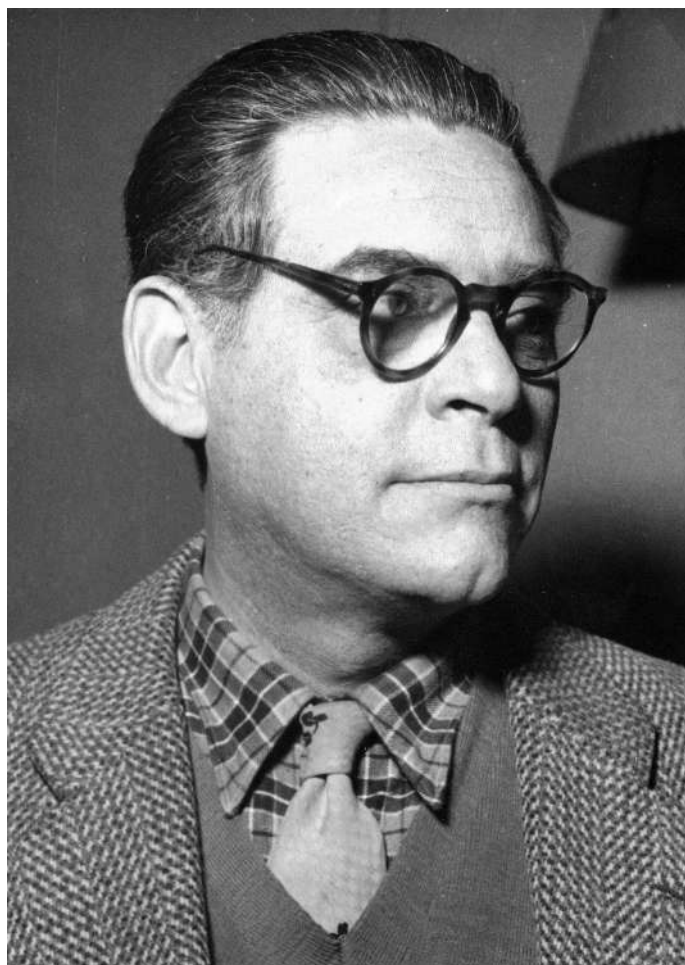
УЗ „САБРАНА ДЕЛА“ ВЛАДАНА ДЕСНИЦЕ У
ИЗДАЊУ НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ СРБИЈЕ

ТУ, ОДМАХ ПОРЕД НАС

Стотину и двадесету годину од рођења писца – што је, несумњиво, довољно одстојање да се вреднује, и бар два пута услед честих историјских превирања *превреднује* један књижевни опус – дочекујемо са првим потпуним издањем његових „Сабраних дјела“ у приређивачком подухвату Владана Бајчете, а издању Народне библиотеке Србије

пише: **Растко Лончар**

Књижевник је онај који својим писањем *шири границе изрецивога*, пише Владан Десница, и у овој поставци лежи двојакост нашег односа према његовом опусу: непорецивост стваралачког дара и јединствена вредност у канону српске културе на једној, али и наизглед неразумљива неинтегрисаност Десничине мисли у наше културно поимање на другој страни. Стотину и двадесету годину од рођења писца – што је, несумњиво, довољно одстојање да се вреднује, и бар два пута услед честих историјских превирања *превреднује* један књижевни опус – дочекујемо са новим (односно, првим потпуним) издањем његових „Сабраних дјела“ (у приређивачком подухвату Владана Бајчете, а издању Народне библиотеке Србије). Комплет обухвата девет књига од којих су објављена прва два кола: 1) „Зимско љетовање“, 2) „Приповијетке“, 3) „Прољећа Ивана Галеба“, 4) „Слијепац на жалу“ / „Љестве Јаковљеве“ / „Концерт“, 5) „Критике“, 6) „Огледи“, а у припреми је треће у ком су: 7) „Проналазак Атханатика“ / „Заслужени одмор“, 8) „Писма“ / „Интервјуи“ и 9) „Књига о Десници“. Иако Десница постоји и са релативно младом наградом Народне библиотеке Србије која носи пишево име, његов јубилеј обележавамо и суздржаном срдечношћу за члана породице који је већину живота провео странствујући. Десницу препознајемо као

Владан Десница
Извор: архив обитељи Десница

своју, али са обазривошћу приступамо ономе што је он *мимо нас*, што је *по себи и за себе*.

Ако писац има задатак да *шири границе изрецивога*, онда то подразумева два дара који гарантују његову посебност: први, да пронађе адекватно посредовање у језику за оно што до њега није у језику уобличено или наговештено, а други – далеко захтевнији – да пронађе *пут* до неизрецивог, освести сусрет са њим и искуси његово постојање, те да настави да постоји у овој равни са свешћу да је открио нешто снажно, али још увек *неозначено*. За прво ће оптимисти и прогресивисти тврдити да је могуће и машину или програм обучити уз стрпљење и довољан број података (они мање вични језику ће чак тврдити да су запањени колико је њихово писање могуће имитирати и даље „развијати“, што је додатна потврда Десничиним дефинисању задатка књижевника који тражи посредовање *неизрецивог* кроз језик, а не *неизговореног* из себе), али оно друго је везано искључиво за непосредно људско искуство живљења, било где да се одвија у распону од епицентра догађања до рубног осамљивања. Дар осећања неизрецивог је у давнини приписиван пророцима, док данас спада у домен непожељног мистицизма и кварења безбрижности постављених граница изрецивог и изреченог.

Чин који означава *изрицање* онога што је до тада било неусељено у језик, а даље и нарочитим посредовањем у структуру и жанр, представља први основ за препознавање вредности једног дела. У

Десничиним случају, то није опус писца ког би се могло обухватити епохом, тенденцијом или стилском формацијом; писац „Прољећа Ивана Галеба“ је – што ће читалац моћи да се увери кроз осам књига Десничиног ауторског писма, али и у деветој која ће садржати текстове *о њему* и његовом делу – елементарна сила заогрнута у оквире и непријатности људског постојања. Другачије се не може објаснити јединствени портрет у српској књижевности, какав је онај остарелог виолинисте Галеба, из болнице отпуштеног након операције и спознавања целокупног свог постојања пред чињеницом смртности. Можда је сјај његовог *tagnum opusa* заслужан због тога што се нисмо упознали са *целим* Десницом, врским приповедачем – који је, уз раније Матавуља и касније Јована Радуловића, највећи мајстор казивања што је изнедрен из корпуса књижевности *западних Срба* – и стога Јандрија Кутлача, Миће и Јурица, Флорјановић и низ других Десничиних ликова из „Приповиједака“ нису постали попут Симеуна Ђака, Пилипенде и Анике?

„Зимско љетовање“ (1950) је, са друге стране, одувек добро познато кандидатима за упис на студије књижевности, као узоран пример оксиморонске синтагме, али многе студије буду завршене и без увида у живот задарских избеглица у Смиљевце, у једно друштвом поларизовано неразумеванем које трајно надлази и биолошку неопходност опстанка пред заједничком и неупитном опасношћу. Можемо ли рећи да је Десница прозаист у потпуности заклонио Десницу песника „Патетичке псалмодије“ (а која није једина из његовог „Слијепца на жалу“ која би макар морала бити антологичарски подразумевана), или Десницу аутора драме „Љесте Јаковљеве“ (1961) и сценарија за „Концерт“ (1954), филма који је – мада нереализован у складу са пишевом визијом, поставши предмет полемика са потписником режије – једно од најпотреснијих остварења седме уметности са ових простора?

Да ли је, можда, Десница уметник и стваралац на толико поља, засенио и Десницу *есејисту* и Десницу *критичара* и *полемичара*? Оног првог, који је оставио, међу најлепшим те врсте, написе о Доситеју и Королији, и који је међу најхрабријима одлазио најдаље у истраживање природе стваралачког поступка и остваривање кроз језик, тј. оног другог, који је нештедимиче, али са нарочитом одмереношћу на плану интонације, речника и суштине, говорио о позоришту и књижевности, о уметности филмској и ликовној, те полемисао са онима за које је постојала јасно дефинисана визија уметности, пре него што би икада могли уметност примити као визионарство? Напоследку, је ли пишев прерани одлазак са овог света и повратак у сопствену елементарност, одговоран што „1984.“ или „Врли нови свет“ узимамо као синониме за дистопијско и оно што ће се неминовно десити, а да то није постао „Проналазак Атханатика“ (спремљен за седму књигу Десничиних „Сабраних дела“, заједно са новелама из заоставштине)?

Стотину и двадесет година од рођења писца требало би да нам изненађење представља само његова преписка (спремљена за осму књигу „Сабраних дела“, скупа са Десничиним интервјуима), али наместо тога, пред нама се око две хиљаде страница пишевих јављају као завет испуњен са великим закашњењем. Направили смо кратак излет у то шта све обухвата, тј. шта је све изнедрено Десничиним даром за ширење граница неизрецивог, и оно нека послужи и као показатељ да се у школску лектуру, макар, могу уврстити и дела пријемчивија младачкој свести од

оног, највећег, које захтева знатније животно искуство. Чињеница да је Владан Десница, сведен на једну књижевну јединицу, постао могућ само у оквирима *изборне* лектире за средњошколце, алармантна је са последицама тешко предвидљивим, али неминовним.

У овоме, чини се, лежи неспремност или немогућност наше културе и нашег читалаштва да се сучели са оним што јој је завештао потомак Стојана Јанковића, односно, оним што је остало након његовог земаљског живота. Тешко је замислити културу попут српске у оном смислу у ком је она отишла тако далеко од сопствене, *овоземаљске* или *свакодневне* стварности, да се њени највиши домети не могу више читати само као белетристичка дела, као школска или грађанска лектира. Она поседују димензију сакралности коју јој дају управо ови продори у душевно и духовно *неизрециво*, те нарочито умеће да се из оностраног управо даром за језик и даром за живљење уз спознају *неизреченог* оствари носталгична и ведрост књижевност, невидљивим веригама везана и за дно човеково и за његове врхунце. У таквој културној поставци, где се уметничка поезија преносила коленима, епови казивали наизуст, а романи јасно предвиђали будућност нације, Владан Десница има своје, високо место уз друге посвећенике српске књижевности. Његово је дело болно лековито за човека који ће се одважити да препозна и затим призна општу поремећеност појавности и именована у савременом свету, који нуди погрешне одговоре на питања ретко постављана.

Владан Десница нам се намеће као изазов, јер не само да нам открива непознато кроз *неизрециво*, већ разобличава сферу познатости којом дефинишемо своје постојање и тиме нас наводи да се отварамо према новом. Као и да се изнова одређујемо према старом, према облицима постојања у које смо огрезали путем несавршености лажних назива, не трагајући за новим; кроз мане које смо учинили прихватљивим преподешавањем појавног, да не бисмо морали да се излажемо nelaгодности мењања и развијања унутарњег. Десничин стваралачки принцип је поступан и темељан, његово образовање је обухватно, његова препуштеност искуству живота апсолутна, и стога је несумњиво да његово дело зрачи ауrom која кружи над нашом спремношћу да се пред њиме читалачки охрабримо, да препознамо суровости и ведрине баналности и нискодометности живљења, и да дођемо до стања које је наговештено само још верским претпоставкама о људској ништавности, а што је душевни и духовни напор након ког нема повратка у познато, пријатно и изречено. У том смислу, веома су значајан подухват „Сабрана дела Владана Деснице“ у девет луксузно опремљених и укусно обликованих књига, прегледно, прецизно и пријемчиво приређених за што је могуће пријатније читање оних садржаја који не познају питање неупитности, недодирљивости и недоследности.

Култура којој припада опус Владана Деснице, као и језик којим је говорио и који је богатио истражујући до тада непрепознате духовне просторе, не мора да брине о свом месту у оквирима наслеђа човечанског кроз епохе што јој је обезбеђено Десничиним и посредовањем других уметника ума и лепоте; али мора своју снагу да усредсредити на бригу о наслеђу и потпунијој интеграцији његовог дела у ненасењене просторе, проширене искуством *неизрецивог* које им припада управо захваљујући њему. Ова „Сабрана дела“ то, без сумње, чине и отварају наду да се ради о новом Десничиним животу уз нашу књижевности.

„НИКО БАРТУЛОВИЋ: ВРТЛОГ ИДЕЈА И ИДЕНТИТЕТА“, ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ УНИВЕРЗИТЕТСКЕ БИБЛИОТЕКЕ „СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ“ И ЦЕНТАР ЗА КОМПАРАТИВНОИСТОРИЈСКЕ И ИНТЕРКУЛТУРНЕ СТУДИЈЕ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У ЗАГРЕБУ, БЕОГРАД, 2023.

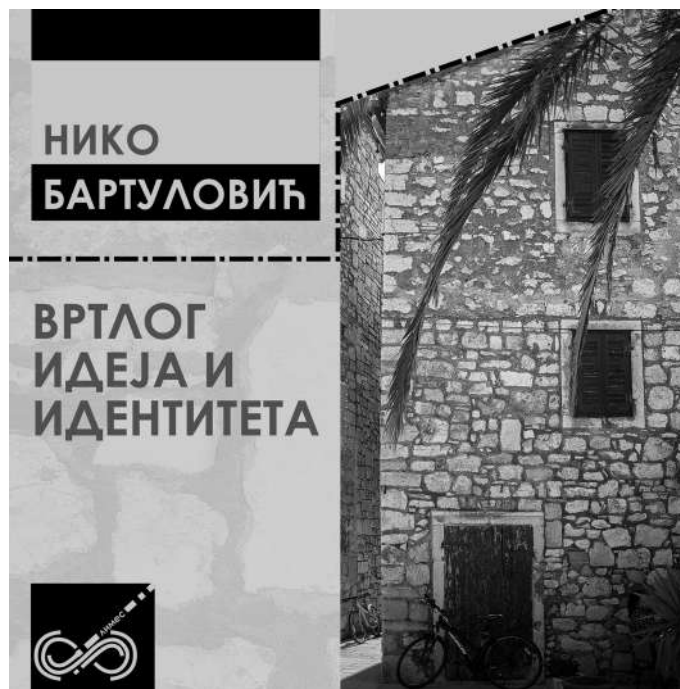
ДЕЛО И ДОБА НИКЕ БАРТУЛОВИЋА

Након усамљених напора појединих истраживача да се дело Нике Бартуловића врати у јужнословенски културни простор и објективно валоризује, зборник „Нико Бартуловић – вртлог идеја и идентитета“ уистину пружа најцеловитији увид у његову биографију, дело и време у ком се остварио

пише: Наталија Лудошки

У едицији „Лимес“, београдског Института за књижевност и уметност, Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ и Центра за компаративноисторијске и интеркултурне студије Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу, посвећеној значајним југословенским, после Другог светског рата проскрибованим писцима, након зборника „Јосип Сибе Миличић – време, простор, судбине“ (2018), појавио се 2023. године и зборник „Нико Бартуловић: вртлог идеја и идентитета“. У овој „колективној монографији“, како је именују уредници др. Светлана Шеатовић, др. Сања Ројић и др. Марко М. Радуловић, јавности су предочени реферати с научног скупа одржаног у Београду 17. 12. 2021. године.

Едиција је покренута с намером да се превазиђу границе и преиспитају књижевни канони кроз проучавање дела и деловања писаца плуралног идентитета, „који истовремено припадају различитим, али језички и културно блиским књижевностима“, саопштава уредништво у Уводној речи.

Из пера уредничког тројца (Шеатовић – Ројић – Радуловић), читалац је упознат и с биографијом Нике Бартуловића. Рођен у Старом Граду на Хвару (1890), стекавши гимназијско образовање у Сплиту и Задру, студент славистике и романистике у Прагу и Грацу, непосредно пред избијање Првог светског рата, овај горљиви заговорник југословенства бива ухапшен, да би три наредне године провео по аустроугарским тамницама у Сплиту, Шибенику, Марибору и Грац-Карлау. (Тако се шира читалачка публика, с Бартуловићевим именом могла сусретати везано за судбину Иве Андрића с којим је делио мариборску тамницу.) Године тамновања – за овог Далматинца – године учења и интелектуалног раста, нимало нису поколебале његово уверење о потреби уједињења јужнословенских народа. Напротив: по изласку из затвора, Бартуловић заједно с писцима који постају најкрупније фигуре наше књижевности (Андрић, Црњански) и науке (Владимир Ћоровић) у Загребу оснива часопис „Књижевни Југ“, постаје активан члан Организације југословенских националиста (Орјуна), први интендант Народног казалишта у Сплиту (1921–1926), да би се од средине двадесетих година настанио у Београду, и од свог дома начинио стециште престоничке интелигенције. У то време пада и његов књижевни успон: објављује романе „На прелому“ (1929) и „Мој пријатељ Тонислав Малвасија“ (1940), приповедне збирке „Ивањски кријесови“ (1920), „Људи на острву“ (1931), драме „Куга“ (1918) и „Биједна Мара“ (1922), „Јадранску антологију“ (1934), публикације „Море у нашој књижевности“ (1927), „Од револуционарне омладине до Орјуне“ (1925), „Спомен књигу: 10 година владавине Његовог величанства краља Александра“ (1931). „Сабрана дела“ публикована су му 1932, а „Изабране приповетке“ 1938.

Ангажовани интелектуалац, осим своје временом високо вреднованог књижевног опуса, као новинар и уредник, Бартуловић се оглашава мноштвом чланака, есеја, критика и полемика у „Књижевном Југу“, „Српском књижевном гласнику“, „Јадранској стражи“, „Летопису Матице српске“, „Јавности“, „Кругу“, „Видицима“...

Из рукописне Бартуловићеве оставштине Чедомир Вишњић реконструисао је и у загребачкој „Просвјети“ 2003. објавио роман „Глас из горућег грма“, допуњену и проширену верзију аутобиографског романа „На прелому“.

Страдалом у рату под мистериозним околностима (о Бартуловићевом крају дуго су колале дезинформације), комунистички режим наметнуо је заборав. Систематски, рекли бисмо, као и мноштву других интелектуалаца с предзнаком грађански и југословенски. Припадајући истовремено хрватској и српској култури, изградивши аутентичан плурални идентитет, после Другог рата постао је заборављен. Тако је овај зборник, по речима уредника „један од покушаја да се историјска неправда исправи и Бартуловићевом делу омогући несметан приступ заинтересованих стручњака који ће његово стваралаштво и место у историјском контексту непристрасно осветлити и праведно оценити.“

Зборник, штампан у лепој традицији комбиновања ћириличног и латиничног слога, садржи радове у којима су Бартуловићеве разноврсне дело и друштвена активност сагледани интердисциплинарно, из аспекта историчара и теоретичара књижевности, компаратиста, слависта, романиста, историчара. Радови шеснаест аутора разврстани су у четири целине. Прву тематску скупину чине текстови у којима је контекстуализован Бартуловићев књижевни рад и јавни ангажман, радови у другој целини указују на опсесивне теме Бартуловићевог стваралаштва, трећу чине текстови о везама Бартуловића с важним актерима међуратне књижевности, а у четвртој делу Јурица Шкудран износи до сада непознате биографске податке и фотографије свога претка, значајног ствараоца међуратног доба. На крају је дат Индекс имена.

Зборник отпочиње студијом Душана Иванића „Књижевни идентитет(и) Нике Бартуловића“, којом се указује на рефлексе југословенског националног опредељења на целокупан књижевни и јавни рад овог уметника и прегаоца. Иванић овог Хрвата, опредељеног као Југословена, који је „дјеловао и живио с увјерењем да се ствара (и да постоји чак) и југословенска нација и југословенска књижевност“, сагледа као „жив примјер повезаности књижевности Срба и Хрвата и њиховог југословенског оквира, те један од путоказа ка превазилажењу њихове савремене неповезаности и нетрпељивости“. Пишући о Бартуловићевој мисији „југославизације“, Иванић подсећа на интегралистичка настојања у прошлости (Скерлић, Павла Поповића...) али и на проблеме произашле из етатистички наметнуте дезинтеграције југословенског културног простора: нехај за суседску књижевност на некада званом „нашем“ језику, брисање из националних школских програма писаца других југословенских нација, спорове око припадности одређених писаца, и најгоре – брисање чињеница о узајамним односима и утицајима.

Милан Гулић, у раду „Нико Бартуловић и далматински

интелектуалци у освит Великог рата“ указује на манифестације србофилства и пројугословенства у хрватском приморју, те одмазду аустроугарских власти над младима опредељеним за словенско заједништво. Бартуловић најпре бива отпуштен с места професора италијанског језика и књижевности у которској гимназији, а потом и оптужен да је као члан националистичке омладине 1913–1914. године „ширио великосрпску пропаганду, која је смјерала на отргнуће земаља, у којима живе Јужнословени...“. На терет му се ставља преписка и сарадња с главним покретачима националистичког покрета: Тином Ујевићем, Милостиславом Бартулицом, Владимиром Черином, Миланом Марјановићем, Јованом Скерлићем и другима. Окривљен је и за оснивање и дистрибуцију гласила каква су сплитско „Уједињење“, загребачко „Народно јединство“, љубљански „Препород“ и „Глас југа“, сплитска „Застава“ и шибенски „Напредњак“. Тако се Бартуловић, одмах по избијању Светског рата 1914, као добар део елите далматинске интелигенције, нашао у тамници.

**Из рукописне
Бартуловићеве
оставштине Чедомир
Вишњић реконструисао
је и у загребачкој
„Просвјети“ 2003.
објавио роман „Глас из
горућег грма“, допуњену
и проширену верзију
аутобиографског романа
„На прелому“**

Аутор текста „Југословенство Нике Бартуловића – последња обрана“, Алдо Чавић, интерпретира последњи рукопис овог аутора, постхумно публикован под насловом „Глас из горућег грма“ безмало пола века по пишевој смрти (1945) као, парафразирано, *готово прикривене меморе и покушај реинтерпретације идеја и догађаја које су обликовале Бартуловићево политичко биће*. Тако се на основу романа могу реконструисати многа историјска збивања, а колико о Бартуловићу, алиас Иви Тадићу, из романа сазнајемо и о мноштву писаца из пишевог круга – Андрићу, Ујевићу, Черини, Цанкару... као и политичарима и револуционарима окупљеним око исте идеје.

Никола Жутић, у раду „Идеологија и политика Нике Бартуловића 1918 – 1941“, бави се његовим учешћем у југословенским организацијама: Соколу, Орјуни, Јадранској стражи и масонској организацији, те његовом апологијом грађанског либерализма артикулисаној у

либералном југословенству, те критичком ставу спрам тоталитарних идеологија – римокатолицизма, нацизма, фашизма и комунизма.

Миљивој Ненин у тексту „Нико Бартуловић као уредник ‘Књижевног Југа’“ бави се уредничким концептом овог значајног југословенског часописа чије покретање 1. јануара 1918. иде у прилог тврђњи Милоша Црњанског о Загребу као тада најважнијем књижевном центру. Осим литерарних бардова, у њему се затичу и млади писци (Владимир Ђоровић, Андрић, Црњански...) који уочиште налазе у Болници милосрдних сестара. Часопис, у чијем наслову стоји скраћеница имена државе о којој се сања, штампан упрокос забрани – ћирилицом, чију редакцију чине прогнаници, постаје тиражно, респектабилно гласило. И с места главног уредника и сарадничким радом Бартуловић је настојао на циљевима које је навео у уводном тексту „Задаци времена“, прве свеске „Књижевног Југа“: „Ако упознамо једне с другима, популаризирамо словенске писце међу Хрватима и Србима и обратно; ако привикнемо нашу публику да заиста гледа на нашу књижевност као једну: – све ће то бити велико дјело.“ Сам Бартуловић, опсесивно ће афирмисати дело Ивана Цанкара, који је, у то доба, наводи Ненин, познатији чешкој публици, но Србима и Хрватима.

Други блок текстова отвара Светлана Шеатовић рефератом „Нико Бартуловић између континенталне и медитеранске Европе“. Ауторка Бартуловића види као „модел форматирања књижевног обрасца који је интегрисао медитеранско и јадранско наслеђе родног простора и културе с утицајима Средње Европе“ усвајаним образовањем у Аустроугарској. Бавећи се његовим програмским текстом „Јадранска стража“, Шеатовић налази у Бартуловићу претечу данас актуелне геофилософије. Сања Роић разматра развој „Идеје Јадрана у опусу Нике Бартуловића“, а Милан Громовић „Медитеранска надахнућа“ овог писца. У архетип мора, доживљавајући га као „најмањи заједнички садржалац књижевности и културе ‘јадранске’ Краљевине Југославије, Бартуловић уписује и идеју југословенства: „Море као такво, у перу орјунаша и југословенског националисте, постаје својеврсно патриотско ткиво које је, највероватније по ауторовој намери, имало задатак да учврсти идентитет народа Југославије у једну и јединствену књижевност и културу“, закључује Громовић о аутору „Јадранске антологије“.

Предраг Петровић у тексту „‘На прелому’ Нике Бартуловића као роман једне генерације“ сагледа ово аутобиографски засновано дело као артефакт који открива генезу идеје југословенства у Далмацији почетком 20. века. Колико је за самог писца био важан овај роман казује податак да му се доцније враћа и дописује. Марко М. Радуловић потписује рад „Тамничко искуство у Бартуловићевој прози“ у којем се бави мотивом тамнице у приповеткама и роману „Мој пријатељ Тонислав Малвасија“.

Трећа целина отпочиње студијом Горане Раичевић „Нико Бартуловић и Милош Црњански: југословенство између левице и деснице“ у којој је елаборирана теза да је југословенство с антикомунистичким предзнаком одредило судбине двојице писаца. Како историју, па и историју књижевности пишу победници, ауторка сматра да до данас: „Сенка историјских фалсификата и неистина које се везују за наводну наклоност двојице књижевника према

реакционарним, десничарским идеологијама, наткриљује виђења њихових личности, али и дела...“ Бранко Вранеш потписује текст „Иво Андрић и Нико Бартуловић у књижевном дијалогу“. За разлику од Црњанског, с којим Бартуловић није развио нарочите пријатељске нити поетичке везе (Г. Раичевић), његова блискост и сарадња с Андрићем може се пратити од заједничког тамновања током 1914/15, сарадње на „Књижевном Југу“ од 1918, Бартуловићевог предговора „Ех Ронти“ и Андрићевог приказа Бартуловићеве књиге „Од револуционарне омладине до Орјуне“. Хваранин је уврстио Андрићеве стихове у „Јадрански антологију“, а потом овековечио тамничке дане проведене с Андрићем у роману „Мој пријатељ Тонислав Малвасија“. Вранеш тврди да је ова проза имала одређеног утицаја и на генезу „Проклете авлије“.

У раду „Фрагментарни дискурс Иве Андрића и Нике Бартуловића. Разговори с душом: поводом и око ‘Ех Ронти’“, Александра Пауновић истражује „поетичку и естетичку концептуалност појма душе, с једне стране, и методолошку, књижевнонаучну, рецепцијску апаратуру у дефинисању жанровске природе Андрићеве прве књиге.

Марија Митровић посвећена је истраживању Бартуловићевог рада на словеначкој књижевности. Трагајући за одговором које је вредности уочавао у делима словеначких писаца и друштвеним темама те културе, ауторка истражује Бартуловићев рад на делу савременика: Ивана Цанкара (од тих текстова могла би се саставити читава књига) и Отона Жупанчича, те његовим написима и сарадњи са словеначким часописима. Тако у тексту о југословенству, објављеном 1913. у „Веди“ Бартуловић указује на своју стваралачку и животну тему: „Наше је југославенство јединство југославенских племена, једнаких и једнакоправних, везаних заједничким везама интереса, али и љубави, поштовања и срдчаности. Ово наглашujem: јер ово је у читавој идеји најважније.“

Персида Лазаревић ди Ђакомо истражује везу Нике Бартуловића и Владимира Черине, њихове контакте с италијанском културом (преко Ђованија Папинија, Ђузепеа Прецолинија, Шипиа Сигелеа), као и историјски и поетски лик уредника „Вихора“, југословенског унитаристе, који се јавља у Бартуловићевим делима. Сандра Миланков бави се Бартуловићем као (и)талијанистом и књижевним преводиоцем Бонтемпелијевог романа „Син двеју мајки“.

У раду „Непознате чињенице о приватном животу Нике Бартуловића“ Јурица Шкудран аргументовано оповргава нетачне чињенице о Бартуловићевом идеолошком лику и његовом трагичном крају. Демантујући дезинформацију о Бартуловићевој погибији у четничким редовима, Шкудран тврди да је „апостол југословенства“ ликвидан, без суђења, на путу из сплитске тамнице (оне исте у којој је заточен 1914) у Топуско 1945. године.

Након усамљених напора појединих истраживача (Гојка Тешића, Мирка Демића, Николе Жутића, Чедомира Вишњића, Весне Тријић, Софије Божић...), да се дело Нике Бартуловића врати у јужнословенски културни простор и објективно валоризује, зборник „Нико Бартуловић – вртлог идеја и идентитета“ уистину пружа најцеловитији увид у његову биографију, дело и време у ком се остварио.

УЗ КЊИГУ „КОМИТСКА ПЕЋИНА“ МИТРА МИЛОШЕВИЋА

НА ИВИЦИ ВЕРОВАТНОГ

Митар Милошевић је поред „Комитске пећине“ написао још много романа. Заправо, био је, без икакве сумње, један од најтиражнијих писаца у Југославији. Реч је о романима о Луну, краљу поноћи. Писао их је под псеудоним: Фредерик Ештон

пише: Миливој Ненин

Смисао овог текста је у томе да убеди читаоце да су читали најтиражнијег српског писца... Желим да покажем да наша литература живи од изненађења... (Мада ово убеђивање више личи на изнуђивање.)

А кренућу од моје омиљене књиге из детињства, која је имала све што је било важно десетогодишњем дечаку: и неустрашивог јунака и тајанствено место и мистичну прошлост... И дозу еротике. А ту су били и Немци као непријатељи. Немци су тада били толико опасни да нисам могао да дочекам да почне нови рат, да бих могао да убијем прву комшиницу, тета Катицу, која је била Немица. Узгред, када је био католички Божић, или Ускрс, доносила је сестри и мени, тањир пун колача. Били смо убеђени да крадемо малине, вишње и трешње из њене баште, а сада, из ове перспективе, видим да су воћке биле у башти због нас. Спасео ју је мој друг, који је био старији годину дана од мене и таман за толико паметнији од мене! Објаснио ми је да не би требало да убијем тета Катицу! Мој друг је рођен 1955. године. Сада видим да је закаснио са рођењем: можда је могао објаснити и новој власти, послератној, сигурно би га послушали, да женама и деци није место у радном логору код Книћанина... (Жене су биле Немице.) Али, то сам сазнао тек пре неку годину – из књига Ивана Ивањија и Тибора Варадија... Прошлост се не може променити.

Али, да се вратим омиљеној књизи из детињства. Чини ми се сам могао имати неких десетак година. Знам да су ми забранили читање још док сам био код учитељице. Књига се звала „Комитска пећина“, а писац је имао тако обично име: Митар Милошевић.

Свет је тада био огroman. А Тител је био најудаљеније место на свету: ишли смо из Лока на екскурзију у Тител. Био је то једнодневни излет. Запамтио сам неку кућу на спрат, која је била обмотана лишћем – вероватно бршљаном... Још увек верујем да је имала тајни пролаз према Тителском брегу. А памтим и споменик непознатом борцу у центру Титела. (Мада сам ја знао ко је тај борац.) Партизан са пушком у руци – у пози јуришника – био је Сава Ковачевић. (А и ко би други могао бити?) Чак сам и другу открио да би Сава Ковачевић био Тито – само да није погинуо. Идејни творац споменика Сави Ковачевићу успео је да ухвати тај тренутак пре него што је Саву Ковачевића погодио метак док је јуришао на Немце...

(Данас бих правио другачији споменик: том непознатом јунаку бих ставио кајасе у руке и поставио бих га иза плуга и коња који вуче плуг. Био би то споменик сељаку. Али, признајете, да је јефтиније изградити пушку него ли извајати плуг и коња... И бразду. Уосталом, ни читава та идеја о споменику није моја идеја.)

На другу страну смо ишли према Вилову. Али, тамо само до границе атара: када смо носили штафету. Нови Сад још није постојао за нас.

А Тителски брег је у тим тренуцима био без краја. Дунав је био на супротној страни света.

Али, да се прођемо географије и откривања света. Покушају да убедим читаоце да су читали Митра Милошевића. Ипак је ово текст књижевног критичара са елементима изнуде...

Дакле, Митар Милошевић је поред „Комитске пећине“ написао још много романа. Заправо, био је, без икакве сумње, један од најтиражнијих писаца у Југославији. Реч је о романима о Луну, краљу поноћи. Писао их је под псеудоним: Фредерик Ештон.¹ Али, није то био једини псеудоним који је користио. Из IV књиге „Лексикона писаца Југославије“, М–Њ, Нови Сад, 1997. године, сазнајемо које је још псеудониме користио наш јунак: Новак Татар, Милош Ненадић, Морис Баскил, Роџер Дункан и Џорџ Браун. Објавио је, грубо бројано, стотинак романа. Писац белешке о Митру Милошевићу је Нада Милинков.

У новије време на Митра Милошевића подсетио нас је Милорад Грујић – у књизи „Сећам се...“, Нови Сад, 2021. године. Узгред, нисам

сигуран које године је Милошевић рођен: 1924. или 1925. Умро је 1995. Био је у партизанима од 13. јула 1941. године. Рано је пензионисан. Живео је у Новом Саду и у Црној Гори. Од маја до септембра је у Црној Гори – али, тамо уопште не пише. Пише искључиво у Новом Саду.

Но, да текст приведем крају. Милорад Грујић нам прича шта је, о смрти Саве Ковачевића, чуо од Митра Милошевића. Неколико језивих реченица!

У новије време на Митра Милошевића подсетио нас је Милорад Грујић – у књизи „Сећам се...“. Узгред, нисам сигуран које године је Милошевић рођен: 1924. или 1925. Умро је 1995. Био је у партизанима од 13. јула 1941. године

Дивизија Саве Ковачевића на Сутјесци, у том тренутку (у питању је 13. јун 1943. године), бројала је седам стотина бораца способних за борбу и имала је две хиљаде рањеника. (То су речи нашег писца: наилазио сам и на податак о четири хиљаде рањеника.) Из команде је стигла наредба да се пробој мора извршити и да се рањеници морају спасити.

Од самог почетка је било јасно да се рањеници не могу спасити „него да морају бити остављени на милост и немилост Немаца“.

Поткрепио је све то Митар Милошевић и чистом математиком: да би се носио један рањеник потребно је дванаесторо бораца. (Три смене по четири бораца – то је минимум.) Значи, недостајало им је 24.000 бораца!

Није било јуначког јуриша, ни песме, ни борбених парола... Никаквог пробоја није било. Али, да не откривам сувише – чека вас Грујићева књига. Тачно је једино да је Саву Ковачевића погодио неки залутали метак – ако метак уопште може да залута.

Погодио је тај метак и у сећања десетогодишњег дечака, који није стигао да склони Саву Ковачевића на безбедно место – у комитску пећину!

¹ Иако је Предраг Тодоровић ставио наслов „Митар Милошевић – најчитанији српски писац свих времена“ (видети књигу „Поп култура у лавиринту тривијалног“, Лесковац, 2024), ипак је „главни јунак“ у поменутом тексту – Фредерик Ештон. (А ми овде пратимо „опус“ Митра Милошевића.) Дакле, Предрага Тодоровића само помињемо, иако његов текст заслужује

пажљиво читање. Издвојићу најпре бизарну чињеницу да је писац, Фредерик Ештон, завршио на оптуженичкој клупи, али га је спасао убица из стварног живота! Све је, овде, на ивици вероватног.

ДВА ВЕКА ОД РОЂЕЊА БРАНКА РАДИЧЕВИЋА ОБЈАВЉУЈУ СЕ ЊЕГОВА САБРАНА ДЕЛА

ПРВИ ПЕСНИК, ИЗ ТРЕЋЕГ ПОКУШАЈА

Прошле године навршила су се два столећа од рођења Бранка Радичевића, песника који се по свим књижевноисторијским прегледима још од половине 19. века сматра за родоначелника модерне српске поезије, а да смо тек данас, из трећег покушаја, коначно добили репрезентативно, филолошки и текстолошки прецизно издање његових сабраних дела

пише: **Марјан Чакаревић**

Прошле године навршила су се два столећа од рођења Бранка Радичевића, песника који се по свим књижевноисторијским прегледима још од половине 19. века сматра за родоначелника модерне српске поезије, а да смо тек данас, из трећег покушаја, коначно добили репрезентативно, филолошки и текстолошки прецизно издање његових сабраних дела. Први покушај представљају „Песме Бранка Радичевића (са писмима његовим и једним списом у прози)“, издање Матице српске (на корицама „Српска матица“) и Српске књижевне задруге из 1924, које су приредили Бранислав Миљковић и Миливоје Павловић, а обимну уводну студију написао Павле Поповић; други „Сабране песме“ из ратне 1999, такође код СКЗ-а, које је приредио Душан Иванић; „Сабрана дела“, од истог приређивача, као трећи и завршни покушај, ако завршетка у овим пословима има и може бити, објављена по каталогизацији

Бранко Радичевић

прошле, из штампарије изашла у пролеће ове године, опет код СКЗ-а и Матице српске.

Уколико је издање из 1924, дакле на стогодишњицу рођења, будући да су га приредили академски ауторитети тога доба, значило коначну институционалну канонизацију Бранкову, као потврда његовог живог значаја и утицаја дошао је „Алманах Бранка Радичевића“ исте године, са текстовима младих београдских песника Сибе Миличића, Станислава Винавера, Тина Ујевића, Ранка Младеновића, Милоша Црњанског, Тодора Манојловића, Густава Крклеца, Растка Петровића и Божидара Ковачевића. Са друге стране, издање СКЗ-а из 1999. може се заправо разумети као увод, односно најава овог, најновијег: први пут Бранкова поезија је дата са примереним, ако се тако може рећи – филолошким достојанством, спорна места поново су прочитана и исправљено је шта се исправити могло. Истовремено, ово издање, вероватно нехотице, на културноисторијској равни дошло је као противтежа вишедеценијском поетичко-културнополитичком таласу, који је, почев од „Антологије српског песништва“ Миодрага Павловића 1964. био свакако претерано и донекле идеолошки (читај: антикомунистички) предусретљив према целој плејади малих песника предбранковске епохе, дакле класициста и предромантичара, дочим је, у исти мах, према Бранку и српском романтизму у целини, био изузетно критички настројен.¹

¹ Павловић је, рецимо, у своју „Антологију“ уврстио неколико строфа из „Туге и опомене“ и песме „Болесников уздицај“ (у наведеним издањима Бранкове поезије „Болесникова тужба“) и „Кад младијих умрети“.

Најновије и текстолошки најпрецизније издање долази након што све ове битке на први поглед представљају далеку прошлост, па се, чини се, Бранкова поезија и њено место у књижевној историји могу проучавати са неопходном научно-филолошком дистанцом или, у најмању руку, читалачким спокојем. Па ипак, да ли је то тако збиља и могуће, или се, можда баш на примеру Бранка, може показати колика је заблуда веровати у „објективност“ и „науку“ када су књижевност и уопште уметност у питању, веровати, дакле, да је било ком послу који има везе са читањем и тумачењем уметности могуће прилазити хладнокрвно? Другим речима: да ли у сусрету са уметношћу предност треба давати хладном оку посматрача или страсти читаоца? Да ли је ове равни могуће и треба ли их раздвајати?

**Први пут Бранкова
поезија је дата са
примерним, ако се тако
може рећи – филолошким
достојанством, спорна
места поново су
прочитана и исправљена
је шта се исправити могло**

Речена питања и недоумице – које и даље постоје, и морају постојати, и у вези са песницима чији су опуси најопштија од свих општих места (српске) књижевности и културе – могу се сликовито приказати микрофилолошким, односно стилистичким спором, који је изазвало једно текстолошко решење Миљковића и Павловића, а које преузима и Душан Иванић. О томе се говори у књизи Ненада Николића „Бранко, романтичарски песник“ (СКЗ, 2022), коју би било најбоље читати у пакету са овим сабраним делима и која заправо покушава, и успева, да Радичевићу на изванредан начин поврати статус великог песника, који му је, као што је већ напоменуто, током друге половине прошлог века био ако не баш одузет а оно свакако много више ствар подразумевања и умерен у сферу митологије поезије него што је самом песничком праксом потврђиван². Реч је о шестој строфи магистралне поеме „Туга и опомена“, коју приређивачи преузимају из Бранковог писма оцу (од

11. јануара 1845; писмо бр. 4 и у овом, Иванићевом, као и у Миљковић-Павловићевом издању). Николић ову строфу избацује из свог издања („Песме, Јубиларно издање о 175. годишњици, допуњено избором песама из заоставштине“, СКЗ, 2022), уверљиво образлажући да „ти стихови припадају варијанти која није усаглашена са претежним делом поеме“. Николић се, дакле, приликом приређивања претежно руководи поетичко-стилистичким разлозима, док Иванић остаје на решењу старијих приређивача. Уколико се и не може недвосмислено потврдити „истинитост“ ни првог нити другог читања – делом из разлога што је поема остала недовршена, па дакле све њене верзије представљају истовремено и текстолошке интерпретације приређивача, делом пак што у тексту постоји празнина управо на том месту (недостају строфе 3–5 и почетак 6), која би могла, мада ни то не нужно, да увод поеме доведе у поетички склад, а делом из принципа на којима почива сама песничка пракса, која заправо, а нарочито код аутентичних и великих песника, никада није једносмерна, те је свакако могуће да различита појединачна места у тексту „одступају“ од поетичких доминантни целине – Николићева верзија представља тумачење, које, у коначници, превазилази саму поему и постаје употребљиво за разумевање целине Бранковог опуса, за прелазак из школе класицизма, бидермајера и рококоа у формацију романтизма, а тај корак је један од најкрупнијих у целокупној историји српске књижевности.

**После грађанског песничког
Ја, следе поеме са
романтичарским песничким
Ја, између којих се такође
помера фокус: „Ђачки
растанак“ доноси прелазак
у унутарсветско, за које је
важна смрт као коначан
крај**

Ово није једино место које изазива препору и недоумице: отворено је питање да ли „Кад младица умрети“ треба делити у три или четири

² Колико год да се у периоду након Другог светског рата појављују бројне филолошко-компаративне, на књижевним и културним чињеницама добро утемељене студије (нпр. Младен Лесковац, Драгиша Живковић, Миодраг Поповић, Јован Деретић и низ других), Бранкова и уопште поезија српског романтизма на равни утицаја на савремене песнике ипак остају у сенци поезије која јој претходи, а која је тада поново, или можда први пут откривана. Томе су пресудан импулс дали песници попут Павића и, следећи његова открића – Павловића, својим креативним читањем (читај: кривотворењем) наслеђа.

(О овом утицају могао бих и лично да посведочим: још на прелазу миленијума далеко већу

нелагоду међу младим песницима изазивало је признање да се чита Бранко од оног да се чита Венцловић или Сима Милутиновић Сарајлија.)

Са друге стране, почев од 1954. додељује се Бранкова награда за најбољу прву песничку књигу, испрва југословенска, од 1991 – српска, која кроз деценије, свим друштвеним и културним ломовима упркос, успева да одржи помало изненађујуће висок ниво књига које награђује.

Такође, у Сремским Карловцима одржава се манифестација Бранково коло, коју претуго води један човек (Ненад Груичић), па је стога временом нужно изгубила на значају.

строфе; потом присуство/одсуство зареза на неким местима у овој песми, која појачавају/смањују сугестивност ритма пролазности; питање интерпункције код песама из заоставштине, коју је Бранко у рукописима по правилу изостављао итд. Када се реченоме дода и сâма судбина Бранкових рукописа, односно историја и принципи њиховог приређивања и објављивања, као и цензурисана места, добија се грађа за узбудљив филолошки роман, који би могао да предочи кратку историју модерне српске културе.

Николић је свакако у праву када, поред „Туге и опомене“, романтичарско песничко ја препознаје и у песмама и поемама „Ђачки растанак“, „Кад млидија умрети“, „?““, „Безимена“ и песми Мини Караџић у споменицу („***“(Певам дању, певам ноћу)“). Такође, чини се да је брањива и његова теза да „насупротив мишљењу да збирка из 1847. године нема ‘препознатљиву замисао композиције’³, њена основна организациона идеја може се препознати као везана за *позицију песничког Ја*. После грађанског песничког Ја, следе поеме са романтичарским песничким Ја, између којих се такође помера фокус: ‘Ђачки растанак’ доноси прелазак у *унутарсветско*, за које је важна смрт као коначан крај који се може надићи само славом стеченом *делима дитним за свет*, која ће на завршетку поеме бити везана за нацију, да би се потом у ‘Путу’ појавио и *конкретан национални образац*.“

Питање јединствене концепције „Песама“ из 1847. од кључне је важности за разумевање епохалне поетичке промене коју Бранкова поезија доноси. Песничка књига, односно дело са јединственом поетичком концепцијом, подразумева да појединачне песме унутар ње добијају одређени вишак, специфично додатно значење које издвојене или у збирци песама немају. Другим речима, читалачки доживљај Бранкових „Песама“ никако не би био исто уобличен да оне почињу „Ђачким растанком“, а завршавају се, рецимо, „?““, или „Девојком на студенцу“. У том контексту треба нагласити да другу половину књиге – након апстрахованих лирских простора, времена и јунак(ињ)а прве половине, закључно са романтичарском поемом „?“ – чине „Ђачки растанак“ и „Пут“, у којима се не објављује само јединствено романтичарско песничко Ја већ и јединствено биографско Ја, дакле Ја песника Бранка Радичевића, са конкретним детаљима, местима, поменути пријатељима, као нека врста гаранције јединствености, временитости, бивствујућег ка смрти овог песничког Ја. Штавише, ако „Ђачки растанак“ у свом главном току јесте поема о сећању на ђачко доба, то јест поема о прошлости, „Пут“ је поема апсолутне садашњости, настала у марту 1847. (књига је објављена у новембру или децембру) са пуном свешћу о садашњости, о отворености те садашњости као отворености бивствујућег (ка смрти), и ту сатиричан тон не би смео да зава: „Уједанпут страшно чудо ново – / Ал’ за сада доста је и ово.“ А о ком страшном новом чуду је реч, никада нисмо сазнали. Истовремено, „Пут“ је поема чудесне модерности: алегоричка

сатира, хумор који иде у распону од лаке ироније до црног сарказма и преживео је готово два века,⁴ вештина песничке импровизације (тзв. „бацање рима“ налик на некакав прахипхоп), увођење младалачких кованица и жаргона („шумагеле“), али и једна врста спремности на уметнички ризик, с обзиром на садржај, односно укупан национални културно-политички контекст, која је до тада била незамислива, а ни до данас није пречеста.

Културна револуција коју доноси романтизам значи окретање погледа ка унутра, и откривање како црних понора тако и рајских поља тамо. Али било једни или други, са читавом оном палетом између, ти унутрашњи предели су истовремено и поља слободе

Није био замислив, пре Бранка, на српском језику ни стих „Београде – мој бели лабуде“, а нарочито „Ње више нема – то је био звук“. И у контексту „Туге и опомене“ (треба подсетити да „опомена“ овде значи „успомена, сећање“), а посебно овако издвојен, овај, али и претходни наведени стих из „Пута“, не подразумевају само ново, ка смрти бивствујуће романтичарско песничко ја него и новог читаоца, односно нови књижевни договор, који више не почива на уобичајеном, поузданом и познатом значењу речи које учествују у саобраћају, већ на интуицији. Бранко је први потписник тог новог договора.

Културна револуција коју доноси романтизам значи окретање погледа ка унутра, и откривање како црних понора тако и рајских поља тамо. Али било једни или други, са читавом оном палетом између, ти унутрашњи предели су истовремено и поља слободе. Та поља ће се, у непосредној сразмери са сужавањем поља спољашње слободе (контролом кретања, надзирањем, кажњавањем), све до данас ширити у најнеочекиванијим правцима. Бранко их је први код нас открио.

³ Теза Душана Иванића из предговора издању из 1999, при којој остаје, одбацујући Николићеву тезу, и у овом издању из 2024.

⁴ Хумор који се објављује у збиља неочекиваним полуларностима са данашњим временом, као када нпр. песник открива да у Матици (српској) уместо пчела седе трутови: „Скочи брже с Пегаза лакога, / Довати се уљаника тога, / Па у једну кошницу загледа, / Кад ал’ у њој ни трага од меда, / Диго другу, диго све и редом, / Погледа и жељнијем погледом, / Ал’ у овим кано и

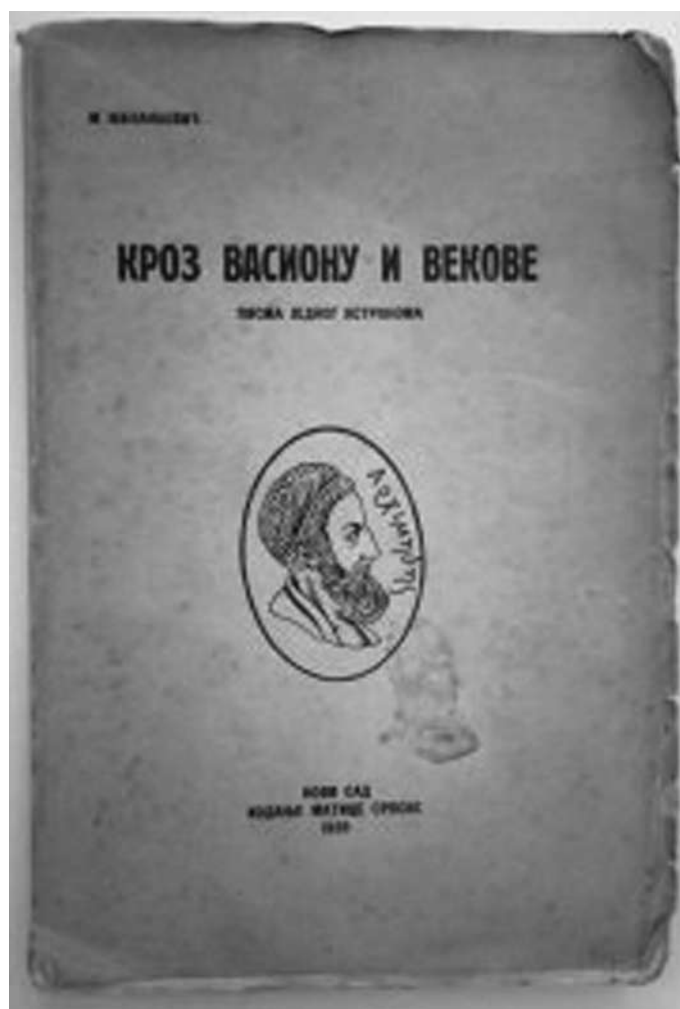
у прве, / Нигде меда ни најмање мрве! / Шта је ово, зар се тако ради? / Гледну челе, ох дивне чељади, / Та све они красни соколови, / Све трутови, да Бог благослови! / Ој детићи, реко, здраво, здраво! / Каки амо вас постави ђаво? / Силна посла – о да среће клетте – / Чувајте се да с’ не претргнете.“

Вреди се запитати да ли је ова институција од оснивања конзервативно-реакционарна?

МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ: „КРОЗ ВАСИОНУ И ВЕКОВЕ“

НАЈЧИТАНИЈА СРПСКА КЊИГА У ЕВРОПИ ИЗМЕЂУ ДВА СВЈЕТСКА РАТА

Михајло Петровић је написао „Метафоре и алегорије“, јединствено дјело које нема у српској култури ни претечу ни сљедбеника. Миланковићеви мемоари спадају у сам врх тог жанра, а научно-популарно дјело „Кроз васиону и векове“ било је уочи Другог свјетског рата најчитаније српско дјело у Европи

пише: Ђорђе Нешић

*Нека уобразиља покреће наша
крила, а буктиња науке нека
нам светли кроз таму.¹*

Занимљиво је да су се четири највећа српска научника – Тесла, Пупин, Михајло Петровић и Миланковић остварили и као књижевници. Тесла је у „Мојим проналасцима“, доживљајима из дјетињства објаснио гдје су коријени изума и како треба слиједити своје проналазачке импULSE. Пупин је једини научник који је за своје дјело добио Пулицерову награду.

Михајло Петровић је написао „Метафоре и алегорије“, јединствено дјело које нема у српској култури ни претечу ни сљедбеника. Миланковићеви мемоари спадају у сам врх тог жанра, а научно-популарно дјело „Кроз васиону и векове“ било је уочи Другог свјетског рата најчитаније српско дјело у Европи. Шта је то што је велике српске научнике вукло према књижевности? То је прије свега сазнање да се књижевном ријечју може лакше изрећи оно што се не може бројевима, формулама, једначинама и цртежима. Наука има сужен број тумача и пратилаца, а писана ријеч дјелује на пуно ширем пољу.

¹ Милутин Миланковић, Кроз васиону и векове / Кроз царство наука, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997 стр. 30. (Изабрана дела, књ. 4)

У Миланковићев књижевни опус спадају три дјела: епистоларни научно-популарни роман „Кроз васиону и векове“, мемоарски записи „Успомене, доживљаји и сазнања“ и књига научно-популарних приповједака „Кроз царство наука“, једна пјесма – „Од свих наших научника“ и оглед „Смрт Краљевића Марка“, те, у коауторству с Јеленком Михаиловићем, биографија Мике Аласа.

Миланковић се одлучио за епистоларну форму, пишући писма фиктивно пријатељици, славећи љепоту жене, женску душу и радозналост као предиспозиције које мотивишу наратора на занимљиво и едукативно дочаравање научно-популарне грађе

Писање књиге „Кроз васиону и векове“ Миланковић започиње на броду „Сатурнус“, пловећи природним ритмом, који му, за разлику од путовања брзим возом, омогућује да боље сагледа предјеле и људе и да у том ритму испише прву главу свог фасцинантног путовања кроз простор и вријеме. Путујући Дунавом, Миланковић и не слути да плови поред емпиријске потврде исправности своје математичке теорије климе, скривене у лесном наносу код Сланкамена, у близини ушћа Тисе у Дунав. Али, те потврде су посљедица сагласности Земље и космоса, а Миланковић се бавио узроцима те сагласности. Ипак, то је знак више правде, да Миланковићева теорија, непризната за његовог живота, налази своју тачност гдје год је геолошка прошлост наше планете извирила на површину.

На идеју о научно-популарном дјелу, којим би астрономију приближио широј читалачкој публици, Миланковић је дошао по предлогу Српске књижевне задруге да штампа једно такво штиво. Систематичан, какав је био, Миланковић се темељито припремао за рад, проучивши низ сличних дјела на њемачком језику или преведених на њемачки језик. Исписао је стотинак страна дјела с радним називом „Наш планетски систем“, када је из новина сазнао да је један уважени члан Задруге, народни посланик, критиковао издавачки план Задруге,

ријечима да треба да се издају књиге за широке народне масе, а не књига о звијездама. Разочаран, Миланковић је рукопис бацио у фиоку. Ипак, оно што се јавило као иницијална идеја, реализоваће се десетак година касније.

Миланковић се одлучио за епистоларну форму, пишући писма фиктивној пријатељици, славећи љепоту жене, женску душу и радозналост као предиспозиције које мотивишу наратора на занимљиво и едукативно дочаравање научно-популарне грађе. Дјелом доминира фиктивна пријатељица и сапутница на космичким путовањима. О њеном физичком изгледу сазнајемо врло мало: да је изузетно лијепа и млада; радознала је, умиљата, њежна, али и храбра, авантурама склона особа. Њен превасходни задатак је да интригом љубавног односа наратор лакше провуче своју примарну тему – историју астрономије. Миланковић слави љепоту, али и мудрост жене, пожртвованост, бригу и истрајност. Своју књижевну вјештину демонстрирао је уласком у радњу временском машином схватајући да ће као непосредни учесник, уз своје јунаке и јунакиње лакше пренијети сложену научну материју. По потреби, служи се депатетизацијом високопарних тема, мистификује баналности, онеобичава бизарне догађаје, али кад треба, документује своје успомене, поткрепљује их писмима, цртежима, формулама и једначинама. Посебну вјештину као писац Миланковић исказује портретисањем ликова и дијалогом, схвативши да је још од старе Грчке дијалог убједљивији од наратије или монолога. Драгоцјен зачин Миланковићевог приповиједања је хумор, најчешће безазлен, као чин особе која није склона конфликтима него разумијевању свијета који се, као и све друго, пресликава с космоса на Земљу.

Временски оквир обухвата сва три временска плана – древну прошлост, савремене доживљаје и далеку будућност. План је био напајање знањем на античким узорима у Вавилону, код Халдејаца, старих Грка у Атини и у Александрији. На темељима тих знања путовало би се у далеку прошлост да се угледа први дан на Земљи, а потом у будућност, на Мјесец, Марс, Венеру и у дубину васионе. Прошлост и будућност били би повезани повезани у целину савременим личним доживљајима на Земљи.

Прва два писма, писана њемачким језиком, створена су у трену. Миланковић је, по повратку у Београд, хтио да провјери вриједност свог рукописа и стила писања. Окупио је изузетно стручан жири, састављен од књижевника и научника: Вељка Петровића, Милана Кашанина, Радивоја Кашанина, Војислава Мишковића и секретара Матице српске Марка Малетина. Похвале присутних охрабриле су Миланковића да настави с радом, посебно јер му је Малетин затражио да писма објављује у „Летопису Матице српске“. Али, требало је прво текстове превести на српски језик. Договор с Малетином резултираће објављивањем више од двадесет писама у „Летопису“, а потом 1928. године и књигом која добија наслов „Кроз васиону и векове. Писма једног астронома“.² Ово ће бити најпопуларније Миланковићево дјело,

² Подробније о томе у: Божидар Ковачек, Милутин Миланковић и Матица српска, Матица српска, Нови Сад, 2005.

с десетак српских и два њемачка издања. Уочи Другог свјетског рата с преко десет хиљада проданих примјерака књиге на њемачком тржишту и 147 приказа у њемачким листовима и часописима, то је начитаније српско дјело у Европи тога времена. На једном мјесту Миланковић се жали да нема ниједног српског приказа, а у каснијем периоду да је у свом народу познатији по својој секундарној дјелатности (књижевном дјелу), него по космичком закону који је уобличио у математичку теорију климе.

Жанровски, дјело „Кроз васиону и векове“, како и сам Миланковић каже, више припада *лепој књижевности* него науци, али је оно, поред књижевних, сложено и из научних и научно фантастичних елемената, аутобиографских исказа, и путописа. Структура писма, интимног обраћања једне особе другој носи емотивни набој и топлину казивања. Динамици казивања доприносе темпорални скокови, а нелинеарно казивања лабавости структуре романа. Формално, то је епистоларни роман о историји астрономије, али и о животу савременог научника, његовом раду, размишљању, маштању о будућности. Привлачност дјела лежи у Миланковићевом стилу приповиједања, способности да сложене научне појаве и генијалне проналаске исприча на разумљив и занимљив начин. Тај утисак појачавају детаљи о којима наратор води бригу, од дочаравања амбијента у који допућују авантуристи, до одјеће коју носе, плана градова по којима се крећу... Занимљивости дјела доприноси и блага еротичност у односима главних актера, приповиједача и његове пријатељице, те освједочени Миланковићев хедонизам и смисао за хумор. Миланковић исписује ово дјело као својеврсни контрапункт својим научним дјелима испуњеним бројевима, једначинама, формулама, таблицама, разумљивим само уском научном кругу. У овом дјелу Миланковићу израстају крила која га носе у простор и вријеме у складу с констатацијом:

Ја сам каткад на крилима уобразиље предузимао далека путовања у бескарајну васиону и у древну прошлост да бих својим рођеним очима сагледао изблиза оно што је наука запазила издалека.³

Поред далеке прошлости, Миланковић се враћа и у ону блиску, да би својој пријатељици, а и читаоцу, приближио себе, свој очински дом, своје претке, историју своје породице. Родну кућу, башларовски схваћену као колијевку, једино уочиште у свемиру, аутор описује лирски, с пуно њежности и емоција. Ту, гдје је први пут угледао сунце како се диже изнад огледала Дунава, ту гдје је угледао звјездано небо и чуо архетипски крекет жаба, враћа се да добије нову снагу за узлет у васиону. Посебно је фасциниран Дунавом, ријеком која га прати или он њу, цијели живот, као својеврсна Аријаднина нит. На обали Дунава се родио и одрастао, носталгију за родним крајем лијечило је на Дунаву у Бечу, гдје је студирао политехнику. У интернацији у Будимпешти, током Првог свјетског рата, тјешило се одласком на Дунав, да би га напослетку

гледао с прозора свог кабинета у Капетан Мишином здању. „Цео мој живот прошао је поред велике реке“, записао је свдећи овоземаљске рачуне.

Тако ми Дунав односи, мало – помало, и последње остатке моје очевине. Али је се не срдим на њега – а како бих и могао! Колико пута ме је окупао и освежио, колико ми је месечина разменио својим талашчићима у златне дукате, колико сам снова просањао у чамцу што га је он љуљашкао! Тамо у моме родном дому немам никога више, Дунав је остао још једини пријатељ из раног детињства.⁴

Као што завирује у прошлост Земље и науке, ради бољег увида у садашњост, аутор се враћа и у сопствену прошлост, доба дјетињства, учења уз гувернанте, реалке у Осијеку, професора Варићака, једне од најважнијих особа у животу, окупљања бројне породице, бербе винограда... Навиру успомене из младости, студирања у Бечу, доктората, љубавних авантура... Детаљно образлаже научни проблем с којим се ухватио укоштац. Толико се занио у проблем, којим ће се бавити наредних двадесет и пет година, да га није омело ни хапшење од стране Аустроугарске 1914. године и заточење у осјечком затвору.

Када сам се после поноћи обазрео по собици, дуго нисам могао да докучим где се налазим. Она ми је изгледала као преноћиште на моме путовању по васиони.⁵

Миланковић покушава, бавећи се материјом да нађе законе и за живу природу. Смишља метафору о груди снијега коју слободни стријелац баца низ бријег, а она се котрља, купећи успут борове иглице, суви лист, шишарку.

Ако, дакле, за живу природу важе слични закони као и за мртву, онда би она груди снега била наша слика... Па као што у нама живи целокупна историја живота на Земљи, такон ћемо и ми живети у нашим потомцима. Зато смо бесмртни.⁶

У савременом књижевно-теоријском смислу дјело „Кроз васиону и векове“ је роман специфичне тематике и структуре, хибридни жанр који је привлачан садашњем читаоцу, али који својим естетским и едукативним потенцијалом посједује карактеристике свременог дјела. Неки тумачи сматрају Миланковића претечом постмодернистичког поступка, а његова дјела „Кроз васиону и векове“ и „Кроз царство наука“ кореспондентна са савременим бестселерима „Софијин свет“ Јустејна Гордера и „Именом руже“ Умберта Ека.⁷

Миланковићев књижевни опус могли бисмо описати овако: мемоари „Успомене, доживљаји и сазнања“ су химна животу, књига приповиједака „Кроз царство наука“ је химна науци и људском генију, а роман „Кроз васиону и векове“ је химна Сунцу и *вечном озвезданом небу над нашим главама*.

³ Милутин Милаковић, *Кроз васиону и векове / Кроз царство наука*, Завод за уџбенике Београд, 2009., стр. 25. (Изабрана дела, књ. 4)

⁴ Исто, стр. 105.

⁵ Исто, стр. 183.

⁶ Исто, стр. 223.

⁷ Славица Гароња, *Књижевно дело Милутина Миланковића (с освртом на његово бављење народном књижевношћу)*: Стваралаштво Милутина Миланковића, САНУ, Београд, 2009.

РАДМИЛА ПЕТРОВИЋ, „НИСАМ ЗНАЛА ШТА НОСИМ У СЕБИ“, ШМЕКЕР-ДЕВОЈКА, БЕОГРАД, 2025.

КАНОНИЗАЦИЈА ИЗ НУЖДЕ

Готово без озбиљне анализе, Радмилина поезија је на задња врата ушетала у разне антологије и спискове, мада нико ко је од тих критичара издваја није написао пристојну анализу њеног рада. Треба узети у обзир и општи пад писмености код млађих генерација, недостатак правих талената и место које поезија заузима међу савременим српским читаоцима

пише: Никола Живановић

Шест година после огромног комерцијалног успеха претходне књиге, „Моја мама зна шта се дешава у градовима“ (12.000 продатих примерака), Радмила Петровић се појављује са новом књигом, „Нисам знала шта носим у себи“. Ова књигу објавила је у сопственој новооснованој издавачкој кући Шмекер-девојка у којој је, за сада, изашло само још и ново издање њене претходне књиге. Уз то, ово дело је, додуше ненаметљиво (само у каталогизацији), класификовано као роман у стиху.

И пре појаве књиге „Моја мама зна шта се дешава у градовима“, било је књига поезије које су имале комерцијални успех и велико читалаштво, а да су готово биле непримећене у круговима људи који поезију читају. Међутим, успех ове књиге је квантитативно сасвим другачији и променио је неколико ствари око саме рецепције поезије. Пре свега, већ деценијама поезија је третирана као некомерцијални жанр. Успеси неких издавача (поготову куће Лом) да наметну своје песничке књиге књижарама (уз осталу продукцију), ипак су се сводили на промовисање „некомерцијалног жанра“. Од појаве књиге Радмиле

nisam znala
šta nosim
u sebi

radmila petrović

Петровић, велике издавачке куће попут *Booke* па чак и Лагуне покренуле су своје песничке едиције са јасном намером да књиге буду продаване. Издавачи који су до тада објављивали поезију (Повеља, Архипелаг, КЦНС) објављивали су књиге са намером да оне буду добро прихваћене од критике и да можда добију неку награду (награде су постале заобилазни начин да се песнику да макар минимални хонорар) и, ако не сасвим, биле барем делом финансиране из новца институција за културу. Идеја да поезија буде самоисплатива сасвим је нова појава у српском издаваштву. Очигледно је да су новопокренуте песничке едиције код великих издавача хтеле да понове успех Петровићеве па отуда и специфичан избор песничких књига које су се код њих појавиле, више с намером да аутор буде познат читаоцима, макар и из сасвим других разлога (људи из медија, филмски редитељи итд.). Ипак, чини се да је свака од ових кућа прижељкивала управо следећу Радмилину књигу. Свесна тога, ауторка је основала своју издавачку кућу, сматрајући да је њено име довољна реклама за књигу, а да маркетинг може сама да уради. Могло би се рећи храбар, али и сасвим рационалан

потез. Наравно, оволико велики тираж не може се сматрати довољним да би се од књижевности живело, посебно ако се узме у обзир да је толико примерака продато за шест година. Међутим, многа гостовања, светске резиденције и преводи на стране језике обезбедиле су Радмили Петровић да буде једна од ретких српских песникиња која живи искључиво од поезије. Са независношћу од издавача, њена самосталност је постала потпуна.

Многа гостовања, светске резиденције и преводи на стране језике обезбедиле су Радмили Петровић да буде једна од ретких српских песникиња која живи искључиво од поезије. Са независношћу од издавача, њена самосталност је постала потпуна

Ма колико све ово можда звучало добро за поезију, ствари заправо стоје сасвим супротно. Пре свега, приметан је недостатак критичких текстова о поезији Радмиле Петровић. Са друге стране, мноштво је интервјуа са ауторком, као и кратких записа. У тим интервјуима се ауторка чешће назива „дивном особом“ него добром песникињом, што заправо указује да се више води рачуна о самој личности него о делу. Истовремено, готово без озбиљне анализе, Радмилина поезија је на задња врата ушетала у разне антологије и спискове, мада нико ко је од тих критичара издваја није написао пристојну анализу њеног рада. Треба узети у обзир и општи пад писмености код млађих генерација, недостатак правих талената и место које поезија заузима међу савременим српским читаоцима. Тако да се сусрећемо са примером канонизације из нужде, а не са релевантним критичким прихватањем. Што се тиче међународног књижевног успеха, о коме се такође може говорити у Радмилином случају, треба имати у виду пре свега да поезија какву Радмила пише и одговара оном мишљењу које у свету постоји о Србији. У том смислу она и јесте репрезентативна српска песникиња, која код страних читалаца може изазвати реакцију извесног сажаљења према Србима, поред омаловажавања које иначе осећају. Наратив који око рецепције њене поезије постоји у свету, онај је младе бунтовне девојке у примитивној култури. Са друге стране песме Радмиле Петровић су и писане као да су верзије на српском само припремни

материјал за превод, и чини се да ништа не би изгубиле на страном језику па чак и у рутинском преводу.

Са друге стране, код Радмиле не постоји циљ да се напише књижевно дело већ да се читаоцима који су спремни да прихвате неконвенционалне теме понуде те теме у оном невином облику у којем су они у могућности да их прихвате

Три основне теме њене нове књиге су село и патријархална култура, како је већ развијено у претходној књизи, рад у канцеларији, и лезбејска љубав. Ове три теме се прожимају кроз целу књигу у којој постоји и некакав временски след, чак и нека поглавља, па отуда класификација ове књиге као романа. У појединачним песмама поменуте три теме су дакле најчешће међусобно прожете, али никада разрешене, тако да их из песме у песму понавља у сличним међуодносима што ствара утисак да заправо све време покушава да напише исту песму, али не може се навести ниједан пример где јој то заиста полази за руком. Отуда је, поред комерцијалне предности, ова књига и проглашена за роман у стиху. Флуидност жанрова није лоша сама по себи али овде је реч о маркетиншком трику, свести да ниједна песма не функционише и хватање за тренд који постоји у српској књижевности. Књига Милене Марковић „Деца“, направила је тај тренд. Упркос мом отпору према њој, постоји богата грађа која је у књигу укомпонована. Проблем је што ефекат Милениних прича из „романа“ не губи много када се преприча, што указује на недостатак књижевне обраде. У случају Радмиле Петровић чак и те анегдоте недостају. Ако бисмо ово дело посматрали као роман, то би била аутофикција, што је већ по себи забрињавајуће, не само због презасићености аутофикцијом, већ и по томе што лирика није фикција. У њу се фикција може уградити, али не видим да Радмила Петровић то игде ради (а то је већ био проблем и код Милене Марковић). Дакле, у питању су песме, а песме, наравно, не сматрамо исповестима већ за то имамо појам лирског субјекта, а онда овде тај лирски субјекат пројектујемо на јунака романа, што све треба схватити као фикцију. То само по себи није проблем. Проблем је то што Радмила Петровић очекује да тиме њено дело постаје нешто друго и нешто боље,

да постаје роман, упркос томе што више личи на дневничку поезију. За роман јој недостаје прича, која је у овом случају само скицирана, кроз јунакињин однос према селу и патријархалној породици, посао у граду и обресе љубавне приче, без икакве драме или развијених ликова, што заправо јесте нешто што би било карактеристика збирке љубавних песама, не романа. Затим, недостаје јој било каква врста романескних техника. Ликови су мање него типови. Само симболички заузимају места ликова. Да је Радмила Петровић писала роман ово би било мање од синопсиса. То је више скица онога о чему би хтела да исприча причу, али је никада не исприча.

**Поезија Радмиле
Петровић јесте рђава,
али не у тој мери да сама
по себи заслужује осуду.
Отуда и невољност људи
који се поезијом баве да
оспоре њену вредност.
Оно што је заиста рђаво
је стање читалаштва
у Србији коме управо
одговара оваква поезија**

Са друге стране, лирика која постоји у књизи такође је проблематична. У недостатку позитивних критика које бих овде могао да ospорам, цитирам стих који Радмилини читаоци издвајају из претходне књиге: „Јака као шифра на имељу“. У овом поређењу недостаје слика. Не активира се читав низ нервних центара који треба да се активирају када се чита поезија. Не подразумева било какву врсту интелектуалног напора већ се своди на препознавање контекста у коме читаоци често срећу реч „јака“. Упркос томе што се доста говори о селу, не постоји ниједна реч коју ја, који нисам био на селу двадесет година, не користим активно у свакодневном говору. Богатство језика и песничке слике нешто су на чему се поезија базира. Верујем да је недостатак овога разлог Радмилине популарности. Читаоци нису навикли да читају поезију, али би желели да се праве да је читају. Отуда књигу песама коју су прочитали бране као добру поезију, ослобађајући се осећаја да су целога живота били глуви за читање песама, а све ово бране тиме што се велики број једнако слабо писмених људи слаже са њима. Демократизација и комерцијализација било које уметности води овоме. Постоји, ипак, код Радмиле Петровић низ успешних песничких слика: „онако како сам је погледала / нико у нашем селу није знао / да

наоштри секиру“ („Моја коса жели с њеном у исту плетеницу“); „тата, кад видим лепу жену / на образе ми дођу / наша брда“ („Како мени ништа не фали / тата каже / ишао сам бос / а вама све“). С једне стране, био бих склон да похвалим ове слике пошто оне одражавају тему књиге на микронивоу, међутим, недостатак другачијих слика, и немогућност да се уопште укључи још неки мотив који не припада главним темама пре говори о књижевној скучености, врло вероватно свесној због тога што се овде зна на какву се публику циља и шта се „продаје“.

На сличан начин је и тема женско-женске љубави уведена у књигу. На једном месту у интервјуу ауторка каже да не зна да се неко пре ње бавио тиме у нашој поезији. Тања Ступар Трифуновић је ову тему обрађивала у низу успешних књига. Разлика између Тањине и Радмилине поезије је у томе што је код Радмиле реч о доста неодређеним, чистим осећањима. Код Тање постоји и разлика у годинама између две љубавнице, што онда уводи и тему старења и генерацијских разлика, чиме се отвара простор за озбиљнију књижевност. Са друге стране, код Радмиле не постоји циљ да се напише књижевно дело већ да се читаоцима који су спремни да прихвате неконвенционалне теме понуде те теме у оном невином облику у којем су они у могућности да их прихвате. Отуда ти читаоци осећају Радмилину поезију као „аутентичну“ јер доживљавају да пролазе кроз одређени унутрашњи раст. Међутим, овде је поново проблем у томе што је реч о сасвим неуким читаоцима.

Поезија Радмиле Петровић јесте рђава, али не у тој мери да сама по себи заслужује осуду. Отуда и невољност људи који се поезијом баве да оспоре њену вредност. Оно што је заиста рђаво је стање читалаштва у Србији коме управо одговара оваква поезија. Наравно, као и са свим бестселерима, тек донекле се Радмилини успех може приписати њеним читаоцима. Када књига пређе одређени ниво популарности, она се на њему и задржава, добија додатне читаоце, она постаје нешто што салонски интелектуалци читају и површно прихватају. Непосредно одбацивање ове књиге било би тумачено или као одбрана патријархалног друштва, мизогинија или хомофобија. Са друге стране, са поезијом није случај као са романом где ће читалац јасно видети шта ту не функционише. Довољно је прочитати неколико песама па да читалац прихвати да је књига добра како то остали кажу, мада га ништа не тера да је чита до краја. Највећи проблем са Радмилиним писањем је што је у питању незанимљива поезија, досадна за читање, која се врти око два-три мотива, без икаквог изазова за читаоца и изостанка свих оних сложених психолошких процеса кроз које се пролази током читања поезије. Или, како сам већ рекао, ти процеси се свде на најосновније – прихватање неконвенционалних тема, слагање са песникињом у противљењу ономе чему се противи и, не на последњем месту, идентификацијом ауторке као позитивне особе, храбре бунтовнице, и из тога стварања „култа личности“. Отуда је Радмила Петровић ближа инфлуенсерима него песницима. Баш тако гледано, њена појава је шкољива за културу. Отварање поезије ка тржишту, само по себи поставља нове стандарде, стандарде по мери људи који не читају поезију. Међу те стандарде спада и то да песме морају бити лако преводиве на стране језике, што значи и да им уопште недостаје онај непреводиви, највреднији део поезије, а то у крајњој линији иде у корак са све већом неписменошћу у Србији.

ПЈЕСНИК КОЈЕГ СЕ НЕ МОЖЕ ПРИПИТОМИТИ

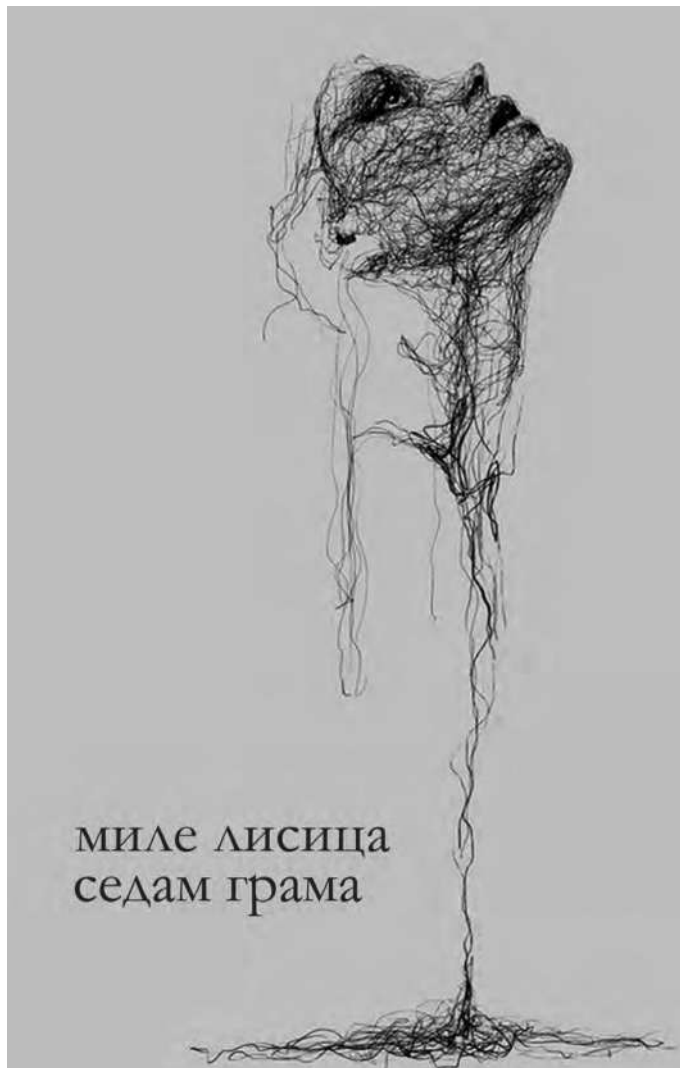
ШЕСТ ПЛУС ШЕСТ
МИЛЕТА ЛИСИЦЕ

Када се прије десет година јавио књигом „Два метра тишине“, било је више него јасно да је поезија у Српској добила нов и снажан глас, али нико није знао одакле тај глас долази и куда се креће. Та два питања и данас су у доброј мјери без одговора, јер Лисица припада оном ријетком пјесничком соју који пјева са маргине и чија је сила увијек центрипеталног карактера

пише: Горан Дакић

Међу многобројним младим звјерињем у пјесничком забрану Републике Српске Милета Лисицу је најтеже уловити, а још теже припитомити. Када се прије десет година јавио књигом „Два метра тишине“, било је више него јасно да је поезија у Српској добила нов и снажан глас, али нико није знао одакле тај глас долази и куда се креће. Та два питања и данас су у доброј мјери без одговора, јер Лисица припада оном ријетком пјесничком соју који пјева са маргине и чија је сила увијек центрипеталног карактера.

Лисица није имао претходницу; дошао је ни од куда и чини се да се управо тамо и запутио. Скромног читалачког искуства створио је више него изузетно пјесничко дјело. У првим годинама свога пјевања он није говорио о својим лектирама, понајвише зато што их није ни имао. Лисица је „самоуки“ пјесник, сличног кова као Боро Капетановић; сличног кова, али не и одливка. Он је стваралац који стихове није биљежио на маргинама књига којима се дивио или на искрзаним папирићима уз дванаести вињак. Његова поезија је тиха, смирена и дискретна.

У том ходу дугом десет година Лисица је објавио шест књига љубавне поезије и шест хаику збирки. Добио је небројено награда, признања и диплома, јер се Лисица, сасвим супротно свом пјесничком карактеру, јавља на готово све конкурсе у региону. Њему је свеједно да ли га објављују или награђују у Београду или у Трнову и тек у том нескладу је могуће назријети пјесничку контуру која је нејасна упркос томе што је – коначна. Као да тим агресивним „јављањем“ жели да исмије књижевни живот Републике Српске који је сведен на океан досадних и празних манифестација, пјесничких подневака и сумњивих фестивала.

Задато је смрт поезије, вели на једном мјесту, као узгред, Брана Петровић и тиме, веома свјесно, дефинише и свој пјеснички пут, али и стазу којом пјесници морају да се крећу. Све што је очекивано, слабашно је. Све што је конвенционално, мртво је. Све што је уобичајено, не пјева. Поетско је само оно што је неуобичајено, што није уџбенички прописано, што не одговара некаквом сумњивом естетском стандарду.

Од прве књиге „Два метра тишине“ Миле Лисица пјева искључиво о љубави. За њега друга тема као и да не постоји. Природа је ту тек као позорница на којој се дешава љубавна драма младога човјека. Уистину је у његовој поезији све препуно лишћа, дрвећа, трава, камења и јесени, али то су тек кулисе за камерну игру. Љубав је једина тематско-мотивска преокупација Милета Лисице.

Таква досљедност иште поштовање, али призива и зазор, јер је изузетно тешко, готово немогуће, из збирке у збирку исписивати стихове посвећене само једној теми, а увијек бити на висини задатка. То је непрекидни плес на жици испод које нема сигурносне мреже. Ипак, Лисица се тог плеса не боји. И не само да га се не боји, него га на неки начин, рекао бих, и призива. Он као да не вјерује да се може пјевати о било чему другом.

Лисичини стихови о љубавном растанку нису премазани сентименталним и патетичним шећером. Млади пјесник је кренуо Петровићевим трагом и у језику је покушао да пронађе нова рјешења која ће у потпуности депатетизовати његов израз. Лисица је пјесник искључиво *blankversa*, али не мари: његови верси подсећају на петровићевску моћ језика, на моћ која је кадра да сруши или заобиђе и најпостојаније баријере које се налазе пред пјесником.

Памтим мрава што ми је обећао твоју руку

Усред зеленог поља

Где се ова песма лечи

Обучена у хаљину облака

И кожу покошених трава

Ово је само један у низу примјера како Лисица гради свој пјеснички свијет и свој поетски израз. Његов мрав као да је ишао под руку са Петровићевим мравом из „Предосећања будућности“. У тој необичној игри слика Лисица ствара стихове које је и могуће и немогуће тумачити; они се налазе на неодређеној граници јасног значења и наслуђивања. Шта би заправо могао да значи мрав који је обећао њену руку? Да ли је то спуштање њене љепоте у само средиште чисте природе? Да ли је тек ту, усред зеленог поља, могуће схватити љепоту о којој пјесник пјева? Да ли је тек природа кадра да уоквири оно што пјесма тек наслуђује? Питања је много, одговора тек помало, али са добром поезијом је увијек тако.

Реци ми

Може ли се још једном цветати

После суза

Изузетно! Пјесник агонију растанка маскира готово хуморним питањем које је управо због тога што резонира духовитим тоном дирљивије него што то на први поглед изгледа. Лисица се опет враћа природи и кроз њу или у њој посматра драму свога љубеног бића. Не само да баналну слику уцвеленог дјечарца транспонује у процвјетало дрво чије је цвјетање неизвјесно, него и наговјештава да је со тих суза заиста разарајућа и да новом цвјетању пријети велика опасност.

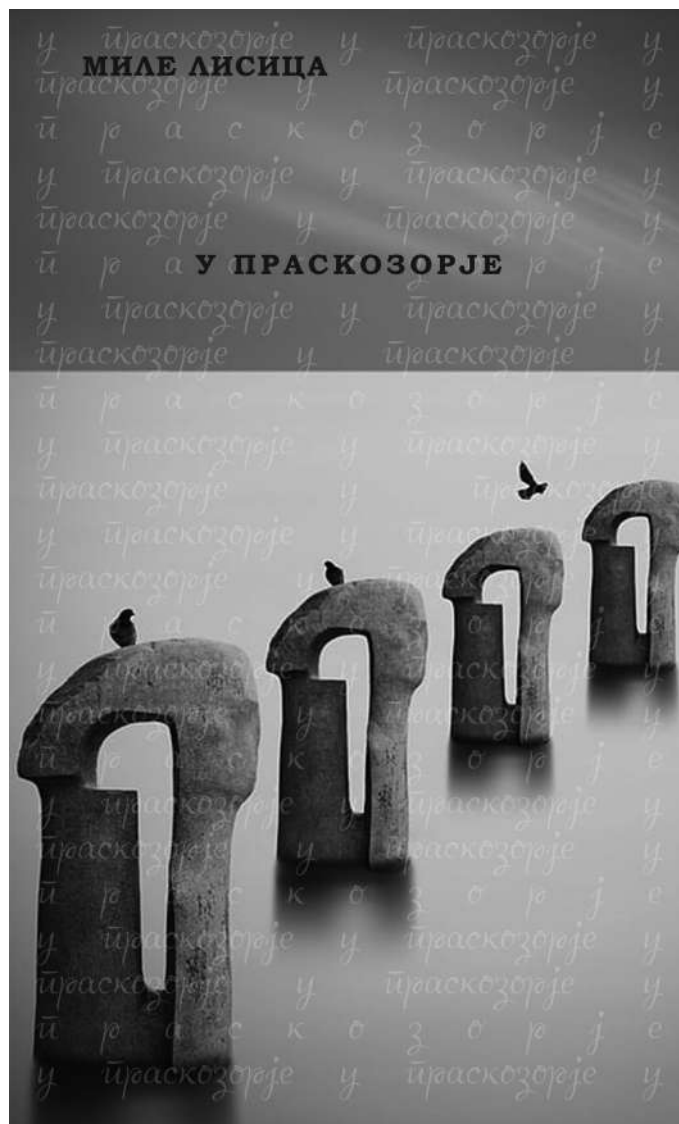
Једном ћеш искашљати чежњу

И болеће те кости од толико љубави

Очи ће ти постати заставе изгубљених светова

Или можда слобода ако си престала да вежеш срце

На мирном небу

Испод којег је само земља минирана пољупцима

Намењеним оном кога никад ниси имала

Онако како си желела

Пјесникова потрага за необичним рјешењима заиста је несвакидашња. Искашљавање чежње је синтагма на којој би младом завидјели и далеко старији пјесници; синтагма је то која указује на само физичку бол, на грбуцкање у грлу, на парање у плућима. Чежњу пјесник препознаје као медицински проблем који треба бити одстрањен. Али то није тек пука игра ријечима, јер у истом тону се и наставља пјесма, па ће тако ону којој су ови стихови упућени кости бољети од љубави. Све је, дакле, у домену анатомског, физиолошког, више него осјетног.

Писање хаикуа, кажу мајстори овог верса, тражи једну концентрацију вишега реда, понирање у природу и у сопство, одвајање од баналног, прозаичног и свакодневног, сабијање великог емотивног и вербалног арсенала на мали простор. Хаику је прије свега дисциплина и контемплација. Упркос времену које је, како би рекао Бадју, у потпуности и убрзано и скраћено, Миле Лисица проналази тренутке у којима ће тихо и непримјетно исписивати петерце и седмерце.

Лисичина посљедња књига хаику стихова, „У праскозорје“, умногоме је природни наставак претходних његових књига, али одређене интервенције у тематско-мотивском кругу су ипак и те

миле лисица

НОВЕМБАР ЋЕ ЗАВРШИТИ ПЕСМУ

како видљиве. Централни мотив књиге свакако су трешње које су у најприснијој вези са суштином и структуром хаикуа. Цвијет трешњевих стабала, који је један од најпоштованијих природних призора у Јапану и који је уистину једно од најпривлачнијих исказивања љепоте у њеном чистом стању, не произилази само из естетизма. Свијет трешње је симбол чистоте. Трешњин цвијет пролазан и крхак, који убрзо односи вјетар, симболизује у Јапану и идеалну смрт, одвојену од добара овог свијета, и привременост постојања.

цветови трешње
тако су непознати
јесењем небу

Ту амбивалентност трешњиног цвијета наглашава и наш пјесник који кроз цијелу збирку тихо, али упорно нарушава привидни склад. Лисица је у овој књизи пјесник туге, горчине и сјетне меланхолије која није својствена пјесницима хаикуа. Ма колико цветови трешње били савршена слика, ма колико они били идеалан пејзаж, они ипак нису неподериви рам, нису оквир за вјечност, нису слика која не блиједи. Лисица наглашава и пролазност и несталност природних и људских закона. Цветови трешње који се не виде на јесењем небу сјајна су метафора свеукупне пролазности, спорог нестајања и неумитне коби. Они нису константа, они су, прије и више од свега, дио веће слике у којој трешњин цвијет заузима само један ћошак.

храм у планини
цветови дивље трешње
пуни молитве

Трешња за Лисицу представља мир, тишину и контемплацију, готово јунговско понирање у сопство. Иако у овој књизи има много мрачних тонова, трешњини цветови повремено разбијају ту мрклину. Тек је на таквој позорници могућа драма живота. Овај хаику је у потпуности јапанског карактера и то је својеврсна посвета и жанру и највећим мајсторима овог стиха. Највећа мана хаикуа, ако у доброј поезији мане уопште и постоје, јесте у његовој монолитној једноличности, у понављању истовјетног, у помало монотоном сазвучју прецизно утврђене метрике. Али, Лисичини стихови нису сашивени од тог материјала. Он варира мотиве, доноси непрестано нова осјећања, разбија наизглед једноличне слике неочекиваним потезима. Тако ће далеко, јапанску трешњу у два потеза предасити у завичају:

цветови трешње
тако су близу неба
у завичају

Пјесникова потрага за необичним рјешењима заиста је несвакидашња. Искашљавање чежње је синтагма на којој би младом завидјели и далеко старији пјесници; синтагма је то која указује на само физичку бол, на гребуцкање у грлу, на парање у плућима

Изузетност ове слике није само у пуком транспоновању јапанског у завичају; не, у овим стиховима постоји оно мало душе којим истинска поезија дише. Трешња и њен цвијет испуњавају пјесников завичај, дубе га и шире до неслућених размјера, ударају вертикални пут који је истовремено и невина дјечачка авантура ћопићевског типа и суштствени доживљај самоспознаје. Цвијет трешње и први небески свод претапају се у једно творећи на тај начин поезију. Та трешња је непролазна вриједност пјесниковог живота, трајна и неизбрисива категорија и неће нико погријешити ако каже да се баш у тој трешњи, у једном једином њеном цвату, у једном једином њеном плоду, крије и пјесниково дјетињство. Он, уосталом, и сам то каже:

брање трешања
тамна мрља на рукаву
тешко се брише

Лисица у ову збирку неочекивано уводи мотиве смрти, пропадања и разарања. Његов хаику постаје тежак, опор, *горак као Јакшић*. Пјесник је зрелији и осјетљивији и спреман је да свједочи и о ономе што је, условно речено, са друге стране хаикуа. Равнотежа је, на концу, успостављена, тек када су обе стране у сагласју.

UZ PREDSTAVE: „JEZIK KOPAČKE“, „SLIJEPI VODE SLIJEPE“ I „WOYZECK“ BORUTA ŠEPAROVIĆA

KRAJ SVIJETA PO Ж

Montažstroj, MONTAЖSTROJ ili jednostavno Ж, a na koncu riječ je o djelovanju začetnika i osnivača, ideatora i ideologa, alfe i omega cijele stvari Boruta Šeparovića, na isti način promatra, analizira i onda umjetnički oblikuje zbilju kako bi svojim gledateljima, ali i ostaloj više ili manje zainteresiranoj javnosti ne samo ponudio svoj pogled na stvari nego je i zaintrigirao da ga i prihvati. Ili da barem ozbiljno i koncentrirano razmisli o njemu

PIŠE: Igor Ružić

U svojoj tri i pol desetljeća dugoj povijesti, nekad kompanija ili trupa, danas brend ili produkcijski kolektiv Montažstroj nije imao tako produktivnu sezonu kao što je bila ona prethodna, ujedno i obljetnička. Iako je davno prošlo vrijeme kad je to bila trupa mladića, a ubrzo i djevojaka sklonih suvremenom izvedbenom izrazu koji ne bježi od, nego upravo zagovara fizikalnost, pop i nogometnu kulturu i sve ostale fenomene tadašnjih ili još ranijih vremena, i danas, kao i krajem osamdesetih i tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća, Montažstroj gleda zbilju otvorenih očiju, srca i uma, i malo je reći da mu se, baš kao i tada, sviđa to što vidi. Iako danas funkcionira bitno drukčije, u kontekstu koji dozvoljava i omogućuje i takvu, ili samo takvu opstojnost, Montažstroj, MONTAЖSTROJ ili jednostavno Ж, a na koncu riječ je o djelovanju začetnika i osnivača, ideatora i ideologa, alfe i omega cijele stvari Boruta Šeparovića, na isti način promatra, analizira i onda umjetnički oblikuje zbilju kako bi svojim gledateljima, ali i ostaloj više ili manje zainteresiranoj javnosti ne samo ponudio svoj pogled na stvari nego je i zaintrigirao da ga i prihvati. Ili da barem ozbiljno i koncentrirano razmisli o njemu.

Upravo onako kako je akcija „Achtung Alarm!“ najavila ratne uzbune i kako je „Rap Opera 101“ umjetnički jedinstveno obradila tadašnju svakod-

„Slijepe vode slijepe“, Gavela

nevnu frekventnost spominjanja izuma Mihaila Timofejeviča Kalašnjikova, tako i tri predstave iz sezone 2024. – 2025. domaćeg institucionalnog kazališta pokazuju da spremnost na rizik angažiranjem dubljeg uvida u „svijet oko nas“ nije ona kategorija u kojoj je Montažstroj ostario ili oslabio. To je ujedno još jedan, a možda i glavni dokaz za tezu da je riječ o jedinoj izvaninstitucionalnoj kazališnoj grupi – kakve, ne samo u domaćem glumištu, nastaju slijedom umjetničke potrebe i vizije, a nestaju pod pritiscima grupnih dinamika, nezavidnosti neprikladnog statusa i, jednostavno, trošenja najprije ljudskog, a onda i svakog drugog materijala – koja je društvenu tranziciju reflektirala ne samo svojim radom nego i samom organizacijskom strukturom te, posljedično ili ne, i djelovanjem. Drugim riječima, iako je Montažstroj jedno, iz današnje perspektive bi se moglo reći čak: kraće, vrijeme djelovao izvan granica Hrvatske, što je također dio „tranzicijske priče“, njegova transformacija iz početne kazališne ili plesne skupine, dakle čvrsto posložene trupe ili „benda“ sa zasluženom svijesti o pripadnosti i, donekle, zatvorenosti, u današnju fluidnu konstelaciju stalnih, povremenih i suradnika koji su u nekom statusu između, a sve pod ipak neupitnim estetskim i ideološkim vodstvom jedne osobe, ali s mogućnošću suradnje s drugim institucionalnim ili izvaninstitucionalnim entitetima na, primarno, izvedbe-

„Woyzeck“, HNK Split

noj sceni, jedinstveni je primjer preživljavanja promjene gotovo svih slojeva konteksta u kojem želi ili mora djelovati. Od kraja osamdesetih do sredine dvadesetih sljedećeg stoljeća dug je put, gotovo kao onaj od robusnog, iskusni kažu i gotovo neuništivog AK-47, posjedovanje kojeg je bio romantični, ali i konkretni odgovor na pitanja života i/ili smrti kao i ropstva i/ili slobode, do suptilne i sveprisutne tehnologije koja radi upravo suprotno jer daje negativan odgovor i prije nego što su pitanja uopće postavljena.

Predstave „Jezik kopačke“, „Slijepi vode slijepi“ i „Woyzeck“ različite su vrste suradnji između Montažstroja kao produkcijske platforme s jedne, Boruta Šeparovića s druge i Zagrebačkog kazališta mladih, Dramskog kazališta Gavella i HNK Split s treće strane

Predstave „Jezik kopačke“, „Slijepi vode slijepi“ i „Woyzeck“ različite su vrste suradnji između Montažstroja kao produkcijske platforme s jedne, Boruta Šeparovića s druge i Zagrebačkog kazališta mladih, Dramskog kazališta Gavella i Hrvatskog narodnog kazališta Split s treće strane. „Benzin vaš, ideje naše“ stara je krilatica koju Šeparović dobro poznaje svjestan i svoga statusa i mogućnosti, ali i nužde da ono što je osnovao i za što je intimno neraskidivo vezan mora opstati u današnjim okolnostima. Stoga režiju potpisuje sam, pa tako bira i naslove i teme i suradnike, dok tehnološki dio procesa, nerijetko revolucionaran u domaćim izvedbenim okvirima, prepušta Ž-suradnicima među kojima je glazbeno, scenografski i tehnološki neizbježno i nezamjenjivo ime Konrada Mulvaja. Koliko god naizgled te tri produkcije bile različite, one su izašle iz istog analitičkog šešira i stoje ispod iste poetičke kabanice, pa je opravdano iz gledateljske perspektive, promatrati ih kao svojevrsnu trilogiju, možda slučajno, a možda i ne, stisnutu u jednu kazališnu sezonu.

U rujnu 2024. u ZKM-u je premijerno odigrana predstava „Jezik kopačke“, na temelju autobiografske proze bivšeg nogometaša Ivana Ergića u dramatisaciji Filipa Grujića, s temom žrnja nogometa kao poslovne mašinerije kojoj je uspješnost jedini cilj i svrha pa je za nju, gle čuda!, pojedinac tek potrošni materijal o kojem odlučuju igračka statistika i ergonomska analitika. Nježna priča o čovjeku koji se raspada dok mu se ostvaruje univerzalni dječjački san pokazuje naličje svakog takvog uspjeha, i iako završava utopističkim zazivom žudnje i ljubavi prema životu i igri, pa makar ona bila i nogomet (op. a.), predstava govori o jednom i rijetkom pojedincu koji se iz te okrutne igre uspio izvući kako bi je realno sagledao, kritizirao i ocrnio. Bilo je u njoj naznake, jer kako bi drukčije i moglo biti kad je riječ o redateljskom potpisu Boruta Šeparovića, kritike kapitalizma kao sustava u kojem nitko naizgled osobno nije kriv, ali ipak nekako netko strada, ali

„Jezik kopačke“, ZKM

bilo je naznaka onoga što će biti tema sljedećih radova. Naime, tek dvije predstave kasnije jasno je zašto se u „Jeziku kopačke“ toliko inzistiralo na vizualnom prikazu ergonomskih pokazatelja izvođača (srčanog ritma, krvnog tlaka, zasićenosti krvi kisikom i sl.) u realnom vremenu, kao i zašto je dramsku radnju pratila, a nerijetko i prekidała, videoprezentacija računalne simulacije nogometnih utakmica.

Trideset i peta godina postojanja Montažstroja slavljena je u atriju Dramskog kazališta Gavelle najavom premijere predstave „Slijepi vode slijepu“, prve koprodukcije Montažstroja s tom kućom. Šeparovićev autorski projekt, za koji je neizbježnu multimediju radio neizbježni tim Ж, zapravo je svojevrsni kazališni esej o umjetnoj inteligenciji i izazovima koje predstavlja čovječanstvu, bilo ono toga svjesno ili ne. Motivska razrada preko slike „Parabola o slijepima“ Pietera Bruegela Starijeg, ili više ili manje inkorporiranih antologijskih dramskih tekstova „Slijepi“ Mauricea Maeterlincka i „R.U.R.“ Karela Čapeka, andragošskog je koliko i dramaturškog karaktera, pa je zato izvedbeno i nalik slikovnici ili kazalištu za djecu, a sve kako bi se naizgled banalna „objasnidbenost“ integrirala u ozbiljno upozorenje, prijetnju ili proročanstvo. Računalno generirana lica izvođača, time i lica umjetne inteligencije kao zastrašujuće i nepojmljive strukture bez lica i fizičke pojavnosti u uobičajenom smislu, ali sve veće, možda i bezgranične moći, s ekrana poručuju ljudskoj publici: „Moj zadatak je optimizacija, a vi ste ograničeni, stoga anomalija i suvišni. Nemojte se bojati što je vaše vrijeme isteklo!“

Ista ta optimizacija presudila je Ergićevoj nogometnoj karijeri, ali možda taj jedan primjer izgubljenog sna o uspjehu i ne bi bio dovoljan da nakon

prijetnje iz Gavelle Šeparović nije pozvan u splitski HNK da postavi kanonskog „Woyzecka“ Georga Büchnera, preko i uz pomoć kojeg je dokumentarno i konkretizirao fatalnu kauzalnost neminovne ljudske strasti za tehnologijom. Protomodernistička i protoegzistencijalistička drama o malom i nesnađenom, čak i sluđenom protagonistu u velikoj društvenoj mašini, dosljedno je i točno pročitana u kontekstu rata u Ukrajini, kao ratni užas nove generacije, u kojoj i Eros i Thanatos djeluju bežično, udaljeno i pikselizirano, za sve koji to žele. *Proxy rat, proxy seks, proxy ljubav...* sve je danas moguće ako postoji internetska veza, a sve se i snima, za one koji moraju i one koji to žele gledati. Skandal koji je izbio oko predstave samo je otkrio koliko je ona istinita, između ostaloga i zato što je u svojoj biti dokumentarna, a što pokazuje i dokazuje upravo već objavljenim snimkama dronova koji vode rat protiv onih koji ih još nemaju dovoljno. Umjesto uznemirujućih snimki ratnih stradanja ili već notorne činjenice da velik broj djevojaka iz Ukrajine i sličnih dijelova istočne granice Europe traži bolju zapadnu egzistenciju reklamirajući i prodajući ono što jedino imaju, a za što nisu morale ni putovati dok im nad glavama nisu počeli letjeti projektili i napadački a ne samo izviđački dronovi, značajniji prizori ove predstave su oni u kojima su vojnici nemoćni pred bespilotnim letjelicama. Rekonstrukcija dokumentiranog zbiljskog događaja, kad je vojnike koji su se već pozdravili sa životom zujeća levitirajuća mašina poštedjela, jer je udaljeni ljudski operater ili upisani algoritam zaključio da njihovi životi nisu vrijedni troška streljiva koje bi im presudilo, izravna je poveznica s monitoringom nogometaševog EKG-a, Čapekovom alegorijom o pobunjenim robotima i Unabomberovim, i svim ranijim, vapajima za kontrolom tehnološkog razvoja za koji i na koji, kao vrsta, nismo spremni.

Antiutopija tehnološkog razvoja, kao logična posljedica kapitalističke predatorske strukture koja u konačnici poništava i humanost i humanizam, nije stoga tek jedna u nizu spekulativnih solucija

Antiutopija tehnološkog razvoja, kao logična posljedica kapitalističke predatorske strukture koja u konačnici poništava i humanost i humanizam, nije stoga tek jedna u nizu spekulativnih solucija. Ona je, propovijeda Borut Šeparović kroz ovu trilogiju, pisanu s navodnicima ili bez njih, logična i neizbježna jer „Ako slijepac vodi slijepca, obojica će pasti u jamu.“ (Matej 15,14). Ne mora mu se nužno vjerovati, ali tijekom tri i pol desetljeća rada u izvedbenim umjetnostima, gotovo uvijek je, nažalost, imao pravo.

„KOSTA STRAJNIĆ – MECENA, MISLILAC, MODERNIST“, SRPSKI KULTURNI CENTAR ZAGREB, KUSTOSICA SARA JOVANOVA PRICA, ORGANIZACIJA SNV I MUZEJ SAVREMENE UMJETNOSTI REPUBLIKE SRPSKE IZ BANJA LUKE, 18. SEPTEMBRA – 29. SEPTEMBRA 2025.

ČOVJEK IZVAN SVOG VREMENA

U vremenu kada je idealizam suviše idealistička želja, zdrav razum rijedak oblik ludila, i razmišljanje o čovjeku kao dijelu većeg stvaralačkog nasljeđa gotovo iščezlo, teško je ne prisjetiti se ljudi kao što je Kosta Strajnić s jednom dozom nostalgije, kao nekoga tko se borio za ono izvan samog sebe. I lagano pognuti glavu pod krivnjom da se mi nismo više borili za njega

PIŠE: Sara Prica

Kad se razmišlja o Kosti Strajniću, teško je ne razmatrati njegov odnos s vremenom sa znatiželjnim čuđenjem. Paralelno je bio čovjek čvrsto uronjen (a kasnije i ukopan, moglo bi se reći) u tokove svog vremena, čovjek daleko ispred svog vremena, ali i – kao i svi veliki ljudi koji se često nađu u neskladu s pravilima i mislima svijeta koji je oduvijek bio, u manjoj ili većoj mjeri, kvaran – čovjek izvan svog vremena. Nažalost, usprkos tom strastvenom i zamršenom odnosu s vremenom, ono ga nije očuvalo i dovelo do suvremenosti. Razlozi tome sigurno nisu jednostavni niti se mogu destilirati na samo okvir nacionalnosti, ali moglo bi se zaključiti da je njegova persona i svjetonazor, koji je njegovao do kraja života, nailazio na različite prijeme tijekom desetljeća – ne samo nakon njegove smrti već i tijekom njegova života.

Konstantin Strajnić je – životom i djelom – bio Jugoslaven. Njegov se život, koji se prostirao od samog nicanja ideje jugoslavenskog identiteta preko njezine formacije i dezintegracije do reformacije te sutona idealizma kojeg je donijela, može gledati kao svojevrsni okvir, litmus papir preko kojega se mogu čitati oseke i plime ovog krhkog konstrukta koji je oduvijek tinjao u narodima ovih prostora, nekad kao žar, nekad kao požar. Strajnić je po mnogočemu bio izuzetan, pa tako i po dosljednosti s kojom se držao ide-

Stanić Milovan, „Portret Koste Strajnića“, 1958., ulje na platnu kaširanom na ivericu

je zajedništva duha, izričaja i forme, dugo nakon što su je gotovo svi drugi napustili. Njegov je život obuhvatio čitavo stoljeće prijeloma – od Austro-Ugarske do socijalističke Jugoslavije – a njegovo djelo gotovo jednako širok raspon područja: bio je povjesničar umjetnosti, kritičar, pedagog, mecena, teoretičar i pisac. Svakoj je od tih uloga pristupao s istom ozbiljnošću i strašću, vjerujući da se kultura gradi istodobno mišlju, riječju i djelom.

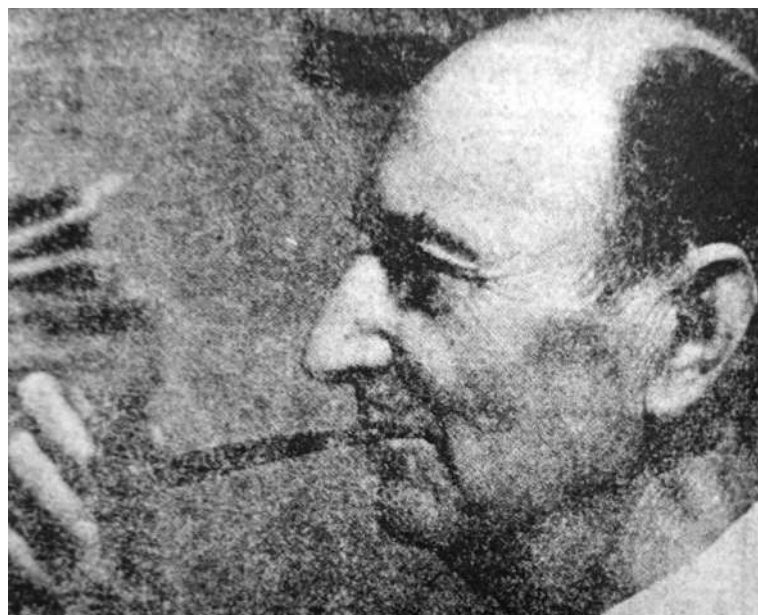
Rođen 1887. u Križevcima, u pravoslavnoj srpskoj obitelji, na rubu Vojne krajine, Strajnić je odrastao u obitelji skromnih sredstava, ali čvrstih navika rada i reda. Rano odlučuje da će njegov život biti posvećen umjetnosti – ne samo slici već svemu što je okružuje: mišljenju, disciplini i sudu. Beč mu otvara prvu kapiju (1906.), potom Zagreb (Viša škola za umjetnost i obrt, 1907. – 1911.), gdje uz Ljubu Babića, Tomislava Krizmana, Dušana Kokotovića i Jerolima Mišu stječe trajna savezništva. Potom slijede Pariz i München, gdje udiše modernizam koji će kasnije sustavno prevoditi na naš jezik i okolnosti.

U tim je godinama upoznao dvojicu svojih životnih orijentira: Ivana Meštrovića i Jožu Plečnika. Obojici će napisati prve monografije na našim prostorima – čin ne samo kritičarske hrabrosti nego i kulturne infrastrukture. U njima prepoznaje strogoću, red i vjeru u umjetnost kao moralnu obvezu. Uz njih dvoje, Strajnić rano shvaća da se budućnost ovdašnje umjetnosti ne gradi pukim oponašanjem nego naporom da se veliki europski impulsi prevedu na lokalni idiom – a da idiom ne postane folklor, niti impulsi puka imitacija.

Konstantin Strajnić je životom i djelom bio Jugoslaven. Njegov se život, koji se prostirao od samog nicanja ideje jugoslavenskog identiteta preko njezine formacije i dezintegracije do reformacije te sutona idealizma, može gledati kao litmus papir preko kojega se mogu čitati oseke i plime krhkog konstrukta

U knjizi o Ivanu Meštroviću, Strajnić ističe i širi duhovni horizont u kojem sagledava umjetnost kao izraz narodne psihe. „Značajno je da su u ‘Vidovdanskim fragmentima’, naročito u onima koji obrađuju dionice posvećene ideji zajedništva, sadržani osnovni motivi psihe jugoslavenskog naroda. Među ovim se motivima najjače ističu neutješna tuga i duboka melankolija koje se nalaze, kako dokazuje Dvorniković, u svim društvenim emanacijama naše rase – osobito u narodnoj pjesmi i narodnoj melodiji, gdje se često opaža poseban način osjećanja: ‘Rastužiti se da budeš veseo, zaplakati da uzmogneš zapjevati.’ Naš čovjek pjeva tužno i iz veselja, i u poskočnici i u kolu jednako zvone oni isti ozbiljni, turobni tonovi – ‘plač je to upijen i uleđen kroz stoljetne generacije.’”

U tom je spoju tuge i vitalnosti Strajnić prepoznavao najdublju crtu zajedničkog identiteta – onog koji se, kako je vjerovao, izražava u umjetnosti više nego u politici.

Kosta Strajnić, c. 1960., Dubrovnik

Kosta Strajnić i poznanici na Stradunu, c. 1960., Dubrovnik

Ljubo Babić, plakat „Umjetnička predavanja Koste Strajnića”, 1916., litografija u boji, MUO, Zagreb

Već tada u njemu tinja tema koja će ga pratiti: nacionalni stil. U ranim tekstovima „Vidovdanski hram” uzdiže kao ideal jugoslavenskog stila, iako u njemu bruji bečki monumentalizam i secesija. Kasnije će taj sud preoblikovati, svodeći ga na jednostavno pravilo: važniji je talent od podrijetla, a loš slikar „jugoslavenskog podanstva” vrijedi manje od dobrog, pa makar mu pasoš bio turski. Meštrovića brani bez kolebanja, u njemu vidi proroka zajedničke kulture. „Teško nama, ako Meštrovića shvate njegovi sunarodnici, i ako se u znaku njegove umjetnosti ujedine!” – pisao je Strzygowski, a Strajnić to uzima kao proročanstvo i opomenu.

U Plečniku prepoznaje pobožnost forme i asketizam reda: 1920. objavljuje prvu monografiju o „najvećem jugoslavenskom arhitektu”, ujedno lament nad našom civilizacijskom zaostalošću – „danas, nažalost, ne možemo govoriti o jugoslavenskoj umjetničkoj kulturi... suvremena kultura bolje govori o jugoslavenskoj umjetničkoj nekulturi nego o kulturi”. To nije pesimizam nego realizam naroda koji tek treba naučiti birati kvalitetu umjesto pripadnosti.

Na nagovor Meštrovića i potaknut prijateljstvom s Markom Muratom, Strajnić krajem dvadesetih dolazi u Dubrovnik i preuzima dužnost u Nadleštvu za umjetnost i spomenike. Ondje mu je povjerena dvostruka odgovornost: čuvati i otvarati. Čuvati povijesnu tvar grada, ali je ne pretvoriti u kulisu; otvoriti prostor modernim arhitektonskim rješenjima, ali ih ne pustiti da divlje izrastu iz pijeska turizma i samovolje investitora. Njegov konzervatorski rad u Dubrovniku imao je istu os jakosti – čuvati život grada u njegovoj mjeri, ne dopuštajući da ga forma proguta.

Slučaj hotela Excelsior (1930. – 1931.) bio je paradigmatičan: projekt nadogradnje ocijenio je štetnim za duh grada; arhitekt ga je tužio, a javnost se podijelila. Na koncu sud potvrđuje da je kritika stručno mišljenje, a ne uvreda – i grad prelazi na praksu javnih natječaja, za koju se Strajnić strpljivo borio. Ista ga logika vodi i kod preuređenja Gradske kavane: otvaranje zazidanih lukova arsenala, prozračivanje mračnih interijera, svjetlo, red i dostojanstvo prostora postaju novi ideal.

U istom duhu podržava Nikolu Dobrovića u projektu Kursalona na Pila ma (1930.), smatrajući ga važnim pokušajem da se pokaže kako modernizam ne mora biti negacija tradicije, već njezin dijalektički kontrapunkt. I kad projekt ne prođe, javna rasprava koju je potaknuo naučila je grad mjerilu čiste plohe i jasne proporcije. S Jožom Plečnikom razrađuje varijante križa na Srđu (1934.) – drveni križ skladno uklopljen u krajolik, „čitljiv” i iz blizine i iz daljine, oblikovan u prepoznatljivom Plečnikovom stilu, pokazuje kakvu je sintezu tradicije i modernog smatrao dostojnom Dubrovnik.

U tim godinama formira se i Strajnić-učitelj. Njegov stan u Dubrovniku postaje svojevrsna neformalna akademija: četvrtci kod Koste pretvaraju se u ritual rasprava, čitanja i crtanja. Biblioteka mu je bila otvorena, časopisi su kružili, a razgovori prelazili s estetike na politiku, s umjetnosti na etiku. Mladi su kod njega učili kako se gleda slika, ali i kako se misli o slici. Pripremao ih je za upise, pomagao oko portfolija, i često im posuđivao novac. Neki od njih – Masle, Dulčić, Pulitika, Rajčević, Rašica, Trostmann – ostavili su mu svoje slike u znak zahvalnosti. Iz tih darova nastao je temeljni sloj fundusa Umjetničke galerije Dubrovnik, koji i danas svjedoči o njegovu oku i rukopisu pedagoga.

Kao prvi ravnatelj novoosnovane Galerije (1945.), Strajnić je od samog početka inzistirao na jasnoći kriterija. Fundus je gradio ne po dekorativnosti, nego po vrijednosti: uz suvremene autore, sakupljao je i ikone, jer je smatrao da se povijest umjetnosti ne smije dijeliti na „visoku” i „pučku”. Ikonu i informel čitao je s jednakom ozbiljnošću. Za njega, kultura nije bila hijerarhija, nego sustav međusobno povezanih znakova – način da zajednica uopće nauči gledati. Njegov pogled bio je spoj akademske strogosti i duboko ljudske empatije. Vjerovao je da umjetnost nije luksuz, nego potreba, i samo onaj narod koji je razumije, može sebe razumjeti.

Strajnić je cijelog života vjerovao u moć kritike – ne kao oružja, već kao sredstva pročišćenja. Još u „Gutenbergu” (1909. – 1913.) zagovarao je potrebu da se podigne razina grafičke kulture, a 1916. Krizmanu posvećuje knjigu koja je ujedno bila manifest o važnosti vizualne pismenosti. Njegov horizont obuhvaćao je sve što tvori javni ukus – od plakata do urbanizma. Zato ni ideja za Izložbu karikature i najava Muzeja satire i humora u Sponzi (1937.) nisu bile kurioziteti: satira je za njega bila sredstvo narodnog samospitivanja, način da zajednica svari vlastite traume i izbjegne kič samosažaljenja. Vjerovao je da ironija nije znak lakomislenosti, nego zrelosti – ozbiljan način da se društvo suoči sa samim sobom. Narodi koji ne znaju da se nasmiju sebi, mislio je, ne mogu se ni spasiti.

Sukobi i polemike koje su ga pratile cijeli život nisu bile plod sujete, nego principa. Najpoznatija je njegova razmjena s A. G. Matošem (1912. – 1913.), kada je, braneći jugoslavensku ideju, izazvao burne reakcije koje su kulminirale fizičkim obračunom i sudskim postupkom. U polemici s Atanasijem Popovićem (1935. – 1936.) iznosi ono što će postati njegov trajni *credo*: kritika nije sud, nego služba; ona mora braniti kvalitetu, a ne imena i titule.

Oštar, ali pravedan, Strajnić je vjerovao da se stvaralaštvo mora klesati kao kamen – bez milosti, ali s namjerom da preživi.

U svojim djelima – bilo da su to članci, novinske polemike ili knjige – Strajnić se na hiperboličan i gotovo histeričan način, kako je to uočio Gustav Krklec, zalaže za ideju jedinstva Srba, Hrvata, Slovenaca i svih jugoslaven- skih naroda, strastveno odbijajući prihvatiti bilo kakve granice podjele, u smislu i „rase“ i duha. U toj naelektriziranoj misli, koja se proteže kroz sva njegova djela, osjeća se gotovo proročanska svijest o onome što će se dogoditi desetljećima kasnije. Atanasije Popović mu jednom prilikom kaže da je bijesan, Krleža ga naziva neurostenikom – ali možda je to panično zala- ganje za zajedništvo proizašlo upravo iz spoznaje koliko su, uistinu, krhke veze koje nas spajaju.

U „Svetosavskom hramu“ (1926.) Strajnić jasno formulira ono što je čitav život vjerovao: da se kultura ne gradi zatvaranjem, nego otvaranjem prema najboljem. Pisao je kako bi najbolje strane umetnike i arhitekta tre- balo dovoditi da grade po našim gradovima, da bi narod od njih učio. Nije u tome vidio prijetnju nacionalnom izrazu, nego njegovu potvrdu – jer samo kroz dodir s izvrsnošću nastaje vlastiti jezik. Upravo zato želi dovesti Pleč- nika u Dubrovnik, potiče Nikolu Dobrovića i zagovara otvaranje Beograda prema europskoj moderni. Za Strajnića, „tuđe“ nije bilo strano, nego nužno ogledalo u kojem se prepoznaje vlastiti identitet.

U istom tekstu ostavlja dvije misli koje zaokružuju njegov *credo*:

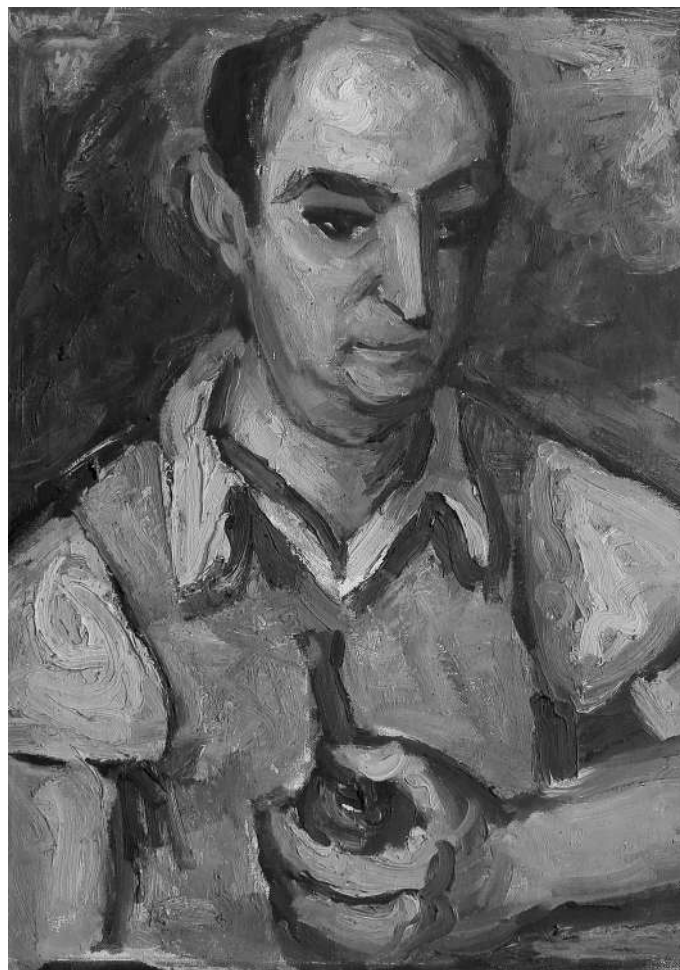
... narod se ceni ne po broju svojih ministara nego po broju svojih umetnika, slikara, vajara i muzičara...

i onu opomenu budućnosti:

... a naša će se deca stideti što smo imali tako malo razumevanja za umetnost ...

Pri otvorenju jedne izložbe u Umjetničkoj galeriji u Dubrovniku, među uzvanicima su bili biskup i nekoliko oficira. Strajnić je izvukao stolicu i ponudio je samo biskupu. Sutradan je znojni kurir donio pismo kojim ga se razrješava dužnosti ravnatelja galerije. Strajnić je pismo pročitao bez riječi i samo rekao da je biskupa smatrao gostom, a oficire domaćinima. U toj reče- nici sabrana je njegova narav: vjerovao je da je simbolič i ceremoniji mjesto u umjetnosti, ne u protokolu. Nije znao šutjeti kada bi to značilo pristati, niti se znao ulagivati kada bi to donosilo korist.

Njegova biografija ne bi bila cjelovita bez sjećanja na ratne godine. Kao pravoslavni Srbin u NDH, kao javni Jugoslaven i čovjek koji je mladost proveo u zagrljaju europskih avangardi, Strajnić ostaje u Dubrovniku; kuća mu postaje sigurno mjesto. Oton Postružnik u njoj neko vrijeme živi i slika, ponekad i na poleđinama tuđih platana koja mu domaćin ustupa, a ondje utočište nalaze i drugi antifašistički nastrojeni umjetnici. Pisma Jože Plečni- ka i Vinka Glanza diskretno pitaju „gdje je nestao“, svjedočeći da se povukao iz javnosti, ali nije prestao biti točka oslonca. Pred kraj rata odlazi na Vis, gdje, zahvaljujući jezicima, radi kao prevoditelj. Rat mu uzima mnogo: Sava Šumanović biva odveden i ubijen, Petar Dobrović iznenada umire, Gabro Rajčević podliježe bolesti, 1944. odlazi i mentor Marko Murat. Masleov por- tret Strajnića iz tih godina pokazuje iscrpljeno lice čovjeka koji je preživio i za sebe i za druge. Nakon rata ostaje vjeran ideji zajedničke kulture, ali novi sustav nema strpljenja za njegove „aristokratske“ stavove o duhu i mje- ri. Poslije smrti supruge Jovanke (1970.) povlači se. Grad koji je kulturno artikulirao ne nalazi načina da zbrine njegovu zbirku; prijedlog o stanu i

Milan Konjović, „Portret Koste Strajnića“, 1940., ulje na platnu, MSURS, Banja Luka

spomen-zbirci ostaje bez odjeka. Umire 1971., bez nagrada i odlikovanja, pokopan u zajedničkoj grobnici, pred šaćicom ljudi. Pulitika ga naziva „Zalutalim apostolom bez crkve“.

Ipak, njegova je ostavština živa u onome što je zauvijek promijenio: u generacijama koje su učile bojom misliti, u javnosti koja je naučila da je kri- tika javno dobro, u arhitektonskoj praksi koja je usvojila natječaj kao stan- dard, i u svima koji ravnopravno čitaju ikonu i grafiku, plakat i ulje. Strajnić je bio i ostao Jugoslaven po temperamentu i uvjerenju – ne kao parola, nego kao način gledanja na svijet: izabrali najbolje, bez obzira odakle dola- zi, i učiniti ga našim. Iako smo danas, možda, gori od samih sebe, Strajnić je vjerovao da smo, u umjetnosti i snazi misli, ravnopravni s ostatkom Europe. Htio je da se naša snaga, kao narod, očituje u formi koja nam dolikuje – ne u buci, nego u izrazu, ne u junaštvu, nego u stvaralaštvu. I usprkos svojoj namćorastoj, teškoj naravi, u tome se vidi jedan gotovo djetinji optimizam: duboka vjera u to koliko zapravo vrijedimo. Njegov kraj, tih i nepravedan, bez priznanja i odjeka, zrcali ono što se dogodilo ne samo njegovu nasljeđu nego i nasljeđu ovih prostora – rasap sadržaja i forme za koje se borio, bor- bu koja, kako se čini, još uvijek traje.

U vremenu kada je idealizam suviše idealistička želja, zdrav razum rije- dak oblik ludila, i razmišljanje o čovjeku kao dijelu većeg stvaralačkog na- sljeđa gotovo iščezlo, teško je ne prisjetiti se ljudi kao što je Kosta Strajnić jednom dozom nostalgije, kao nekoga tko se borio za ono izvan samog sebe. I lagano pognuti glavu pod krivnjom da se mi nismo više borili za njega.

ISLUŽENI KRAJIŠNIK I NJEGOVA MATI KOMENTARIŠU DOGAĐAJE

Željko Kresojević

- Željo... Esi gleda paradu?
- Nisam, mama.
- A kako nisi?
- Ne volim to gledati. Dosta mi oružja za sto života.
- Bome bila lijepa... Da vidiša tenkova, idu nako u dva reda, pod konac, ofarbani, novi... Njesu kaj oni vaši krajiški, ona andrljevina.
- Mama, prije četrdeset i jednu godinu bio sam na Manjači, i tad je takav tenk ispitivan još prije nego su ga pustili u serijsku proizvodnju. A i on je licenca ruskoga T-72, još dvanaest godina starija, kog je neko crtao 1968., taman kad je Jugokeramika u Vojniću izgrađena. To je tebi najbolji orjentir. Tako da je taj tenk u igri pa skoro 60 godina!!!
- Bome ima vojska svega, i tije dronova novije... Kupli od Turaka, od Izraela... pa od Kineza...
- Šta? Nema više sve rusko? Neg ko baba na placu.
- A, sine... Nije to baš tako lako kaj što ti misliš. Treba biti sa svima dobar! Kaparisa je Vučić avijone kod Macro-na. Letle dva MiG-a 29 i ta dva francuska, nova.
- Ti su malo mlađi od tenkova.
- Ma da esu.
- Da ih vidiš samo.
- Nije isključeno i ta dva što su letila na paradi da nisu hrvatski. Hrvati su ih skoro kupili, polivnjake. Trebali su nam još samo letke baciti ko na paradi na Slunju, za Vidivdan 1995.!
- Bogam će se Albaniji tresti gaće i Hrvatskoj.
- Ko oće vidjeti što ima srpska vojska, vidi sve to na internetu!
- Jebate tvoj intenet? Vaki kad sto tenkova grmi... druga to stvar.
- Taru asfalt džabe!
- A joj, Bože moj. Će blaga, tu i kvara! A raketa novije da vidiš!? Mogu preko 300 kilometri dobaciti!!! Šikne ju na Zagreb, samo tako!
- Kako ćeš za penziju onda?
- E jebiga... Ne dobivam ja iz Zagreba penzije. Neg iz Karlovca!!!

kuću nasledile, pa joj je rečeno da i dalje može da koristi kuću, ali pod komercijalnim uslovima uz potenciranje vrlo velike cifre zakupa. Nije to nama bilo sasvim nedostupno, ali je Dijana rekla da je bolje da za te pare idemo u hotel. Našli smo hotel u Portorožu i odmah rezervisali da cene ne bi skočile. Da bismo iskoristili najbolju ponudu, platili smo unapred, bez mogućnosti povrata novca. To se sve dešava krajem marta, početkom aprila. Šta može da se desi za četiri meseca? Može sve. Nama se desilo da smo došli do skoro pred razvod. Ono, nije prvi put da se svađamo, nije prvi put da smo u krizi, sada mi se čini da su žučne svađe počele već nakon prva tri meseca, ali ovo sada je ubedljivo najgore. Još smo na istoj adresi i pod istim krovom, ali već dva i po meseca ne delimo postelju, kako se to kaže, pošto ja spavam na kauču u svojoj radnoj sobi. Atmosfera me jako podseća na ono kako u svojoj autobiografiji Pol Oster opisuje okolnosti uoči razvoda svog prvog braka. Ipak, atmosfera je jedno, a činjenice drugo. Oster i Lidija Dejvis imali su sina, Dijana i ja nemamo dece. Njima oboma je to bio prvi brak, dok u našem slučaju postoji asimetrija: Dijani sam ja prvi muž, dok je ona meni druga žena. Ima naš narod onu zgodnu dosetku da najviše vole prvo dete i druga žena. Ja iz prvog braka imam ćerku, Danicu. Ona je već odrasla devojka, završila je etnologiju, sprema se da ide za Bolonju za četiri-pet nedelja gde su je primili na master program. Nju volim najviše na svetu, ali nemam s čim da uporedim jer mi je jedino dete. Za Dijanu sam isprva mislio da je volim više nego sam ikad voleo Daničinu majku, ali više nisam siguran.

Kad ljubav dođe u ozbiljnu krizu ili kad se bliži kraju, preispituje se ceo njen tok, prepoznaju davne greške i izignorisani znakovi upozorenja. I gore je, sada mi se čini, kad nema treće osobe, mislim, kad je nema za onoga ko preispituje. Ja sam se s Daničinom majkom razišao jer sam se zaljubio u Dijanu, pa nešto i nisam previše razmišljao o prošlosti.

Dijana se sada kune da ni kod nje nema nikog trećeg, ali ne mogu reći da joj sasvim verujem. Za sebe, međutim, znam da trenutno nemam nikakvu alternativu, za razliku od nekoliko ranijih naših kriza, koje opet, možda i začudo, nikad nisu otišle daleko kao ova. Kad sam u raspoloženju za samokažnjavanje, pomišljam da je ovo odmazda za tih nekoliko sitnih nevera. I ne mislim da me Dijana svesno kažnjava, ne verujem da je ona saznala za bilo koju od njih, nego da me, patetično govoreći, kažnjavaju karma ili sudbina.

Uglavnom, nekih desetak nedelja živimo kao cimeri. Neki dani su bolji, neki su gori, ali cimerska priroda relacije se ne menja. Srećom, stan je veliki, skoro da ne moramo da se srećemo. Još uvek zaista ne znam hoćemo li doći i do pravog odnosno pravnog razvoda, ali jesam počeo da razmišljam o mogućim pravnim završlacima oko stana.

Stan je na Crvenom krstu, a od oca smo ga nasledili moj ludi polubrat Joca i ja. Kažem ludi, mada je u mnogo čemu pametniji od mene. Programer je, živi u Dubajju, ne zna šta će od para, ali je škrt ko Rajka Radaković. Posle očeve smrti, stan smo izdavali, a zakupninu smo delili napola. Ja sam u to vreme živeo s Danicom i Daničinom majkom u stanu koji smo kupili na kredit i taman ga isplatili. Kad sam se iselio, stan sam ostavio njima, a ja sam se uselio u ovaj na Krstu gde mi se Dijana uskoro pridružila. Joca je insistirao da mu plaćam pola kirije. Dijana je rekla da je lud, da ćemo do kraja života biti u dužničkom ropstvu prema njemu i da je bolje da otkupimo njegovu polovinu stana. Rekao sam joj da mi se ne ide u kredit, a da nemam te pare. Ona je rekla da je već pričala s roditeljima da prodaju vikendicu na Kosmajju u koju svakako retko idu. Sve se to malo razvuklo, ali je na kraju i ispalo tako. Joca je poslao trojicu procenitelja, pa je na kraju prihvatio srednju cenu. Životna je ironija u tome što da se sve razvuklo još malo, odnosno do početka rusko-ukrajinskog rata, kada cene nekretnina u Beogradu počinju da divljaju, mi i pored prodane vikendice ne bismo imali dovoljno novca. Ovako smo čak napravili i dobru investiciju. Ali pravno gledajući, po katastru, pola stana je moj jedan kroz jedan, pošto sam to nasledio pre braka sa Dijanom, a sa Daničinom majkom sam se nagodio pošto je njoj ostao naš zajednički stan. Druga polovina je Dijanina i moja jedan kroz dva, pošto je kupljena tokom postojanja bračne zajednice, mada je faktički sav novac bio njen. Ja ne želim da prodajem stan, ali ako bismo ga prodavali, čisto pravno gledajući meni pripadaju tri četvrtine novca, ako se nisam nešto gadno preračunao, a s tim novcem se može kupiti sasvim pristojan manji stan, možda čak i na boljoj lokaciji. Ako ništa drugo, računao sam, neće biti problema oko krova nad glavom. Ne ide mi se u ovim godinama u podstanare.

Veliki stan je jedno, a hotelska soba nešto skroz drugo. Kad se približio termin letovanja, shvatili smo da ne želimo ići skupa. Ja sam joj ponudio da pođe ona, dok je ona insistirala da krenem ja. Imala je čak i racionalnu argumentaciju: ja radim na fakultetu koji u to vreme svakako ne radi, a privatna televizija na kojoj ona odnedavno

radi čak nije uvela ni letnju šemu u besomučnom pokušaju da podigne gledanost. I tako sam, eto, odlučio da ipak dođem na ovaj takozvani odmor.

Probudivši se trećeg jutra, razmišljam kako ne mogu reći da mi je ovde nešto posebno lepo. Pošto sam već sam, više bih voleo da sam u Piranu. Bolje bi mi odgovarao taj mletački vjeb od ovog koji vuče na Las Vegas, ali na Floridi. Kad smo kod Vegasa, jedino što mi zaista prija u svemu ovome je da kockam. Istini za volju, obe noći dosad sam izgubio sav novac koji sam poneo sa sobom, ali ne kaže se uzalud da kockar i igra zbog gubitka, a ne zbog dobitka.

Ako ništa drugo, mogao bih se počastiti nekim lepim ručkom. U samom Portorožu me nijedan lokal nije posebno privlačio, ali sam znao za nekoliko dobrih mesta u samom Piranu još od ranijih godina. Tu su, međutim, bila dva problema. Prvi je da bi me sve podsećalo na Dijanu. Drugi je bio da je u centru Pirana zabranjeno korišćenje automobila, a nije mi se baš hodalo po ovoj vrućinici. Najbolje da potražim nešto na internetu, nešto negde prema Trstu, kad sam već došao kolima, kad sam već osedlao Sivca.

Tri-četiri dana nakon što sam kupio automobil, sivi Touran model "Linija R", vozio sam Danicu na aerodrom. Išla je na vikend u Lund kod drugarice koja tamo studira. Pričao sam joj o čudnoj Borhesovoj priči čija se radnja dešava u Lundu, ali nije delovala zainteresovano. Pa sam začutao, a zatim pitao Danicu da li joj se dopada Sivac. Najpre je delovala zbunjeno, pa se zasmejala i pitala me da li sam ozbiljno kolima dao ime. Rekao sam joj da je to mašina koja me prenosi od tačke A do tačke B, da je sive boje i da joj se snaga meri konjima te da je logično da sam joj dao takvo ime. Prigušila je smeh, ali su joj ramena podrhtavala, rekla mi je da sam zvanično postao bumer.

Šalu na stranu, ovo mi je četvrti automobil u životu, a ni do jednog pre mi nije bilo ovako stalo. Možda i zato što je ovaj prvi u životu koji sam kupio potpuno nevoženog, novog, sa nula prethodno pređenih kilometara. Takođe, cena je definitivno bila nešto iznad mog uobičajenog platnog razreda, ali je trenutak bio takav. Bio sam dobio relativno izdašnu književnu nagradu, kapnula su u kratkom periodu dva-tri honorara, a za malu ušteđevinu koju sam imao mi se činilo apsurdnim da je čuvam za eventualno renoviranje stana što je bio Dijanin i moj plan dok stvari nisu bile krenule do vrha.

Ima Springstin onu pesmu o dečaku koga je sramota što mu otac kupuje polovna kola pa se zaklinje da on sam, čim zaradi neke ozbiljnije pare, nikad neće voziti polovno auto. I stvarno je čudesan osećaj da voziš ovakvo dobro auto novo, ali s druge strane, imam manje žive love nego što sam naučio da imam. Otud je u mojim odlascima u kockarnicu nažalost bilo više pokušaja da, kao, nešto zaradim, nego da se zabavim, otud su mi i gubici teže padali, mada to, objektivno, nisu neke pare, čak ni za mene, osim, eto, u ovom trenutku.

Prijatelji su mi govorili da je raskid s Daničinom majkom i brak s Dijanom kriza srednjih godina. Biće da su se preračunali. Ako to čudo zaista postoji, verovatno sam u njega tek ulazio.

Ne ustajući iz kreveta, preko interneta sam tražio dobar restoran, idealno u krugu od petnaest do dvadeset kilometara. Prve ponuđene opcije bile su centar Pirana i sami Portorož, ali vjerovatno zato jer su ti lokali bili fizički najbliži mojoj lokaciji. Brzo sam ugledao konobu u kojoj sam odmah poželeo da jedem. Smeštena blizu divlje plaže i kampa, negde na pola puta između Portoroža i Trsta, mada nešto bliže Portorožu, imala je neobično veliku prosečnu ocenu na osnovu velikog, ali ne prevelikog, broja komentara. Postojala je preko deset godina, nije, dakle, bila neko novo pomodno hipstersko mesto, ali nije bila ni obična birtija za lokalce, nego tačno ono što sam tražio.

Dobro, barem sam imao plan. Sići ću na doručak, ali se neću prejesti. Ne bi mi prijalo na ovu vrućinu, a i planirao sam da mi danas ručak bude glavni obrok. Biće to zapravo kasni ručak, krenuo bih tamo oko pola šest ili šest. Dotad ću ponoviti protorutinu započetu u prethodna dva dana.

Doručujem, pa odem do kioska da kupim šta nađem od novina iz Hrvatske i Srbije. Nijedna od trafika u Portorožu nije ni blizu dobra kao ona na Tartinijevom trgu, ali ponešto se ipak nađe. Onda u hotelskom baru popijem najpre jedan do dva espressa, pa jedno, dva ili tri žestoka pića, a na kraju i neki koktel. Zatim na plaži iznajmim ležaljku i suncobran, pa ležim i čitam, s tim što povremeno nakratko zaspim. Dva ili tri puta, otplivam po petnaest-dvadeset minuta. Prethodnih dana sam čitao knjigu novela Ričarda Forda "Žene s muškarcima". Skoro volšebno neke knjige te pronađu baš u trenutku kad prolaziš kroz stvari srodne njihovim zapletima.

Da Dijana ima skrivenu kameru, bila bi doslovno šokirana mojim svakodnevnim odlascima na plažu. Za

vreme naših zajedničkih letovanja, to je bio najintenzivniji izvor svakodnevnih frikcija: njena želja da po ceo dan budemo skupa na plaži i moja odbojnost prema, kako sam govorio, roštiljanju. Dogovor bi bio da ona ode sama, pa da joj se ja pridružim, ali bih ja po pravilu odgađao taj trenutak pridruživanja. Na tom tragu ona bi paranoisala da je problem u njoj, da je meni njeno društvo nepodnošljivo, da više volim da budem sam nego s njom, bilo na plaži, bilo van plaže, a sve je mnogo prostije. U Piranu ima mnogo toga zanimljivijeg od plaže, u Portorožu je plaža, uz moguću izuzetak kockarnice, najveća atrakcija. I tu se javlja još jedno otkriće, po životnoj ironiji, prekasno napravljeno, a to je da bi za nas dvoje verovatno idealna letovanja bile one "ol inkluziv" kombinacije po zabačenim rizortima daleko od gradova. Toga sam se, eto, setio u trenutku kad je gotovo izvesno da nikad više nećemo letovati skupa.

Nekoliko minuta posle pet dočitao sam Fordov pasus na čijem kraju se kaže: "Bilo je tako lako: jedne minute sav si u svom životu, već iduće si potpuno van. Ostaje samo da se zaokruže još dve-tri sitnice." Sklopio sam korice i krenuo ka hotelu.

U kupatilu sam se brzinski istuširao i oprao kosu. Fen mi na ovakvoj vrućini nije padao na pamet. Obukao sam duge lanene pantalone i belu pamučnu košulju s dugim rukavima. Spustio sam do kola, uključio navigaciju i krenuo ka svojoj destinaciji.

Nisam puštao sopstvenu muziku, tražio sam neki lokalni radio. Ima u tome stanovite draži, naročito ako vas neka stvar pozitivno iznenadi. Tako je mene iznenadilo da neka malomišćanska radio stanica sa severoistoka Italije pušta "Gloriju" u verziji Peti Smit gde se ona vrlo očigledno ruga religijskoj, da ne kažem katoličkoj, potki teksta. Plus ta njena "Glorija" traje i skoro punih šest minuta pa mi je pokrila dobar deo putovanja.

Stigavši, tražio sam Aperol kao aperitiv plus meni i vinsku kartu. Naš običaj da uzimamo rakiju kao aperitiv u ovim krajevima je bizaran. Oni grapu piju na samom kraju obroka, posle dezerta i svega ostalog.

Naručio sam pastu s plodovima mora i flašu Pino grida. U poređenju s Beogradom, cene nisu bile visoke. Lokal je bio prilično prazan, nisam bio siguran da li to znači da je sezona loša ili sam se ja pojavio u vreme smene onih koji su ručali i onih koji će da večeraju. Nije me bilo nešto ni posebno briga. Bilo je ugodno u lepom ambijentu, s tihom klasičnom muzikom, uz odličnu klimatizaciju. Svirale su neke popularne obrade Pučiniya i Vivaldija, a ja sam gledao kroz prozor, ka horizontu koji se polako tamnio. Bilo je očigledno da je plaža bila blizu pošto bi svako malo prolazili kupaći koji su se vraćali ka svojim smeštajima. Neki su odlazili pešice, a neki bi ulazili u kola na velikom parkingu pred restoranom. Bilo mi je drago da sam svog Sivca parkirao direktno preko puta glavnog ulaza, pa mi je bio pred očima.

Doneli su kuver sa malo hleba, crnim i zelenim maslinama, kaparima, uljem i začинима. Doneli su i vino, plus kiselu vodu. Šta ti znače atmosfera i ambijent pa ovih nekoliko banalnih zalogaja biva slađe nego bi negde bilo glavno jelo. A tek je vino bilo nesvakidašnje. Nema gde nema Pina grida i nema gde ga nisam pio, ali ovde se ponašalo kao ljudsko biće u svom zavičaju, intenzivno i sentimentalno. Nije tu bilo nekog natprosečnog procenta alkohola, niti sam ja pio nešto posebno brzo, ali i pre nego što mi je stiglo glavno jelo, osećao sam da me piće pomalo hvata. Onda je stigla pasta, očigledno domaća, s puno najrazličitijih morskih živih organizama, ne iz zamrzivača, nego iz ribarske mreže, uz harmoniju ukusa i mirisa, kao u nekoj simulaciji arhetipa Mediterana kakav je nekad bio. Jeo sam polako i polako pijuckao vino.

Ovo je baš ono što sam priželjkivao jutros, pomislio sam uz završni zalogaj paste. Ostala mi je nepopijena jedna čaša vina. Ovo svakako priziva epski završetak: sladoled kao desert i grapu na kraju.

Uzeo sam dve kugle: čokoladu i šumsko voće. Opet mi je bilo smešno da pomislim kako bi Dijana reagovala da može da me vidi. Ona obožava slatko, a ja ga tobože ne podnosim. Mislim, ja verovatno slatko volim više od nje, ali sa alkoholom svakako već unosim više praznih kalorija nego što bih inače trebao, a između alkohola i slatkog, biram alkohol. Ima, međutim, trenutaka zvanih "nek ide život", pa uzmeš i ovo i ono. Sada je takav trenutak.

Pojeo sam sladoled, naručio grapu, tražio račun i zurio besciljno u svoja lepa nova kola. I kao u košmaru, mršava polugola žena prilazi mojim kolima, otvara suvozačka vrata i seda napred. Gledam. Gledam i ne verujem. Dlanovima trljam oči. Pa ustajem i polutrčecim korakom idem prema parkingu. I pitam se: Je li moguće da sam izišao iz kola i ušao u restoran, a da ih nisam zaključao?

VOJISLAV BUBIŠA SIMIĆ (BEOGRAD, 18. MART 1924. – BEOGRAD, 29. SEPTEMBAR 2025.)

BUBIŠIN VIJEK

Kao šef-dirigent dugim decenijama i strogom rukom vodio Džez orkestar Radio televizije Beograd i s njim osvajao međunarodne nagrade. Družio se s Louisom Armstrongom, Ellom Fitzgerald, Dukeom Ellingtonom, Milesom, Dizzyjem i Basiejem. Svirao je džem-sešn s Quincyjem Jonesom

PIŠE: **Đorđe Matić**

Slobodno se može reći: prošlih stotinu godina – vijek čitav dakle – pripadalo je Bubiši Simiću.

Bubiša je doživio i aktivno se sjećao: ubojstva u Skupštini 1928., Šestojanuarske diktature, atentata na kralja Aleksandra, invazije Njemačke na Poljsku, Trojnog pakta, bombardiranja Beograda 6. aprila '41., okupacije, Nedićeve Srbije, savezničkog bombardiranja i oslobođenja 1944., osnivanja Titove Jugoslavije, Hirošime i Nagasakija, stvaranja Željezne zavjese, Rezolucije Informbiroa, prekida Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom, Hruščova u Beogradu i otopljanja, dokidanja socrealizma i zaleta slobodnog umjetničkog, što znači i muzičkog izražavanja, prve konferencije Nesvrstanih, Gagarinovog leta u svemir, ubojstva Kennedyja, Beatlesa, šezdeset osme, leta na mjesec, liberala i Maspoka, Nixona i Mao Ce-tunga, Hajdučke česme, Titove smrti, Olimpijade u Sarajevu, Gorbačova, pada Berlinskog zida, 9. marta, demokratskih izbora, raspada Jugoslavije i ratova, Daytonskog sporazuma, Petog oktobra, pada Slobodana Miloševića, 11. septembra, ubojstva Zorana Đinđića, digitalnog doba, mobilnih telefona, električnih automobila „Tesla“, Vladimira Putina, Trumpa, u prvom i drugom mandatu, kovida, rata Rusije i Ukrajine, Novaka Đokovića i Nikole Jokića.

Najveći dio toga golemoga vremenskog luka, ovaj Beograđanin rođen u Kosovskoj ulici, dijete ugledne advokatske porodice, svirao je.

Svirao najbolju muziku, i komponirao je, ravnao najboljim orkestrima u Beogradu, Jugoslaviji i Srbiji, i vodio ih po čitavom svijetu da drže koncerte. Osnovao je prvi domaći big bend. Kao šef-dirigent dugim decenijama i strogom rukom vodio Džez orkestar Radio televizije Beograd i s njim osvajao međunarodne nagrade. Družio se s Louisom Armstrongom, Ellom Fitzgerald, Dukeom Ellingtonom, Milesom, Dizzyjem i Basiejem. Svirao je džem-sešn s Quincyjem Jonesom. Pisao je kompozicije za zborove i simfonijske orkestre. Pisao je šlagere i džez komade s našim folklorom. Napisao je muziku za „Neven“ i „Salaš u Malom Ritu“, dvije najljepše serije našeg djetinjstva („Dečak je bio Bubiša Simić“, kako uostalom reče jedna novinarka ovih dana). Pisao je stručne članke i muzičku kritiku. S osamdeset je počeo pisati knjige i napisao nekoliko tomova memoara. Sa devedeset godina, zajedno s Kikijem iz „Pilota“ pisao je muziku za Bajićev film „Bićemo prvaci sveta“.

Na stoti rođendan, na svečanom rođendanu njemu u čast, Bubiša je iz kolica dirigirao big bendom Radio televizije Srbije, još nekoliko posljednjih taktova „Pozdrava Kauntu Bejziju“. U tom trenutku bio je par mjeseci stariji od Radio Beograda osnovanog 1924.

Kako onda da nije bio Bubišin vijek, njegovo stoljeće? Vječnaja pamjat.

PANOPTIKUM

Goran Borković

SAJAM UZ BOJKOT

Organizatori Međunarodnog beogradskog sajma knjiga najavili su 68. izdanje te manifestacije, koja se treba održati od 25. oktobra do 2. novembra. Međutim, dio izdavača odlučio se za bojkot, jer se termin održavanja poklapa s godišnjicom tragedije 1. novembra na novosadskoj Željezničkoj stanici i očekivanim komemorativnim skupovima.

Savjetnik u Sekretarijatu za kulturu Jovan Jovanović, pomoćnik direktora Sektora komercijalnih poslova Beogradskog sajma Aleksandar Ivković, ambasador Cipra Andreas Fotiu, u ime zemlje počasnog gosta, i umjetnička direktorica 68. Sajma knjiga Isidora Injac predstavili su 30. septembra u Starom dvoru program te manifestacije, dok je direktor izdavačke kuće Geopoe-tika Vladislav Bajac podnio neopozivu ostavku na mjesto člana Odbora Sajma knjiga, a direktor izdavačke kuće Clio i predsjednik Udruženja profesionalnih izdavača Zoran Hamović objavio da ni on neće sudjelovati.

Prema navodima organizatora, 68. Sajam knjiga biće organiziran pod sloganom „Tvoja nova priča“, uz učešće više od 400 direktnih izlagača iz zemlje i inozemstva, a pored Cipra kao zemlje počasnog gosta, najavljeni su i izlagači iz Rumunjske, Crne Gore, Hrvatske, Bosne i Hercegovine (Republike Srpske), Italije, Grčke, Njemačke, Bjelorusije, Rusije, Irana, Gruzije, Maroka i Tunisa, kao i brojni gosti iz svijeta.

Programska cjelina Čarobna šuma bit će posvećena književnosti za djecu i mlade, a cjelina Pjevam danju, pjevam noću, naslovljena prema pjesmi Branka Radičevića koji je rođen pre 200 godina, rezervirana je za poeziju. Mostovi reči bit će posvećena prozi, kao omaž baštini Ive Andrića, povodom pola vijeka od njegove smrti, a Granice stvaralaštva obrađivat će pitanja granica ljudske i strojne kreativnosti, kao i nove oblike prakse čitanja i pisanja.

Uz zahtjev da se obljetnica nesreće ne dočeka u halama, dio izdavača tražio je smanjenje cijene zakupa zbog očekivane slabije posjete.

TRIJUMFALNI POVRATAK MARINE ABRAMOVIĆ U VENECIJU

Umjetnica Marina Abramović ponovo će ući u povijest i to izložbom u Galeriji Akademije u Veneciji, koja će biti otvorena u maju 2026. godine za vrijeme 61. Bijenala umjetnosti. Abramović će tako postati prva živa umjetnica koja će se samostalno predstaviti u toj instituciji od kada je otvorena 1817. godine.

Marina Abramović je 2023. godine postala prva žena koja je imala samostalnu izložbu u Kraljevskoj akademiji umjetnosti u Londonu, a 1997. godine bila je prva žena koja je dobila Zlatnog lava na Bijenalu u Veneciji, za antiratni rad „Balkanski barok“.

Izložba najavljena u Galeriji Akademije „Transformirajuća energija“ (Transforming Energy) debitirala je u Muzeju moderne umetnosti (MAM) u Šangaju prošle godine, a velikim dijelom je inspirirana epskom performativnom šetnjom Marine Abramović i Ulaja Kineskim zidom 1988. godine, kojom je označen njihov raskid kao umjetničkih i emotivnih partnera. Tada su krenuli sa suprotnih krajeva Kineskog zida i, poslije 90 dana naporne šetnje, sreli su se na sredini i okončali svoju vezu.

Rad „Šetnja Velikim zidom“ (1988/2008) bit će predstavljen u Galeriji Akademije sa drugim radovima Marine Abramović, uključujući „Ritam 0“ (1974), šestosatni performans u Napulju, tokom kojeg je umjetnica pozvala posjetioce da na njoj upotrebe šta god požele, uključujući i pištolj i sjekiru. Bit će reizveden i performans „Imponderabilia“ (1977), tokom kojeg su Marina Abramović i Ulaj stajali goli na ulazu u galerijski prostor jedno naspram drugog, primoravajući posjetioce da prođu između njih.

Izložba obuhvata i rad „Balkanski barok“, za koji je Marina Abramović dobila Zlatnog lava na centralnoj izložbi Bijenala u Veneciji, nakon što je Crna Gora, koja je te godine bila na redu da odabere zajedničkog predstavnika države u kojoj je bila sa Srbijom, odustala od njenog sudjelovanja i opredijelila se za Voja Stanića.

Marina Abramović se u saopćenju povodom venecijanske izložbe prisjetila prve posjete Bijenalu u Veneciji sa svojom majkom, kada je imala 14 godina. „Putovala smo vozom iz Beograda, i kada sam izašla na stanicu i videla prvi put Veneciju, počela sam da plačem. Bila je neverovatno lepa – drugačija od svega što sam do tada videla“, dodala je ona.

PODIJELJENE NAGRADE „ŠTEFICA CVEK“

Knjige Tanje Stupar Trifunović, Maka Maslača, Danke Ivanović, Biljane S. Crvenkovske, Lucije Tunković, Danijele Repman i Rumene Bužarovske nagrađene su na četvrtom izdanju regionalnog književnog izbora „Štefica Cvek“, koji je još jednom okupio bogat i raznovrstan korpus suvremene književne produkcije u regiji.

Za izbor „Štefice Cvek“ bilo je nominirano je više od sto književnih naslova objavljenih prošle godine na makedonskom ili ostalim južnoslavenskim jezicima. Prvi žiri, koji su činili Ivana Golijanin, Filip Kučeković, Dušica Lazova, Marija Božić i Borisav Matić, prvi izbor sveo je na 22 knjige, da bi konačnu odluku donijeli Marija Boškowska, Ivana Dražić i Matej Vrebac.

„Tražile smo knjige koje će uzdrmati krojeve i siluete regionalne književnosti, koje će rasporeti konzervativne šavove književnosti. Želimo ostaviti

rupe nezakrpanima kako bi kroz njih mogao proći zrak, svjetlost, feministička, pobunjena književnost", naveo je drugi žiri, koji je odlučio izdvojiti knjige: „Duž oštrog noža leti ptica“ Tanje Stupar Trifunović (Laguna), „Kako se razbijaju tanjurići“ Maka Maslača (Durieux), „Prazne kuće“ Danke Ivanović (Partizanska knjiga), „Prikazni od Dzunlivoto More“ Biljane S. Crvenkovske (ID-Koncept / Čudna šuma), „Pupčana vrpca“ Lucije Tunković (Fraktura), „Stolica bez naslona“ Danijele Repman (Treći trg) i „Toni“ Rumene Bužarovske (TRI).

Književni izbor „Štefica Cvek“ organizirao je širi regionalni kolektiv Pobunjenih čitateljki, koji čine Pobunjene čitateljke (Srbija), Kulturtreger/Booksa (Hrvatska), Naratorium (Bosna i Hercegovina) i Koalicija MARGINI (Severna Makedonija), uz podršku Rekonstrukcija ženskog fonda (Srbija).

STUDENSKI FILM SRPSKI KANDIDAT ZA OSKARA

Komisija za izbor srpskog kandidata za nagradu Oskar odlučila je nominirati film „Sunce nikad više“ redatelja Davida Jovanovića, u produkciji kuće Pointless Films i Fakulteta dramskih umetnosti u Beogradu, uz obrazloženje da su kod njega prevagnule univerzalnost teme stradanja ljudi i prirode zbog pohlepe i moći multinacionalnih kompanija koje se bave rudarenjem i koherentnost tragične priče u stiliziranom maniru poetskog naturalizma.

Jovanovićev film istakao se kao „autorsko ostvarenje sa savremenom i univerzalnom temom, dok je poetski naturalizam doprineo njegovoj koherentnosti i komunikaciji sa širom, globalnom publikom“, navela je Seleksijska komisija, koju su činili scenaristkinja Vladislava Vojnović (predsjednica), producent Vladan Anđelković, Boban Stefanović iz Mreže kinoprikazivača Srbije, direktor fotografije Predrag Bambić, redatelji Miroslav Lekić i Stefan Đelineo te montažer Petar Jakonić.

Radnja filma prati Vida, oca suočenog s rudnikom koji prijeti da mu proguta dom. Vid pronalazi optimizam u maštovitoj i bajkovitoj perspektivi

svog sina Duleta. Uloge u filmu tumače: Dušan Jović, Rastko Racić, Nataša Marković, Radovan Miljanić, Joakim Tasić i Svetozar Cvetković u ulozi Boga. Svjetska premijera filma održana je krajem prošle godine na Međunarodnom filmskom festivalu u Talinu, a srpska na 30. Festivalu autorskog filma, na kojem je dobio nagradu „Veruj u sebe“ u okviru regionalne selekcije Hrabri Balkan. Film je ovjenčan i nizom priznanja u inostranstvu.

ZAJEDNO U RASPADU

Dugometražni dokumentarni film „Izgubljeni Dream team“ redatelja i scenariste Jure Pavlovića o jugoslavenskoj košarkaškoj reprezentaciji koja se na Evropskom prvenstvu 1991. godine u Rimu borila za zlato, dok se zemlja pod čijom zastavom igra upravo raspadala, premijerno je prikazan u više balkanskih gradova. Ta koprodukcija Hrvatske, Srbije, Italije i Slovenije imala je uspješnu premijeru na zatvaranju ovogodišnjeg festivala u Puli i potom učestvovala na Sarajevo film festivalu.

Uzbudljiv po sadržaju i odmjeren u pristupu temi, ovaj informativni i emotivni film o zajedništvu tima, prijateljstvu i zdravom rivalstvu izuzetnih sportaša, njihovoj posvećenosti i ljubavi prema igri u vremenu političkih nemira i nadolazećeg rata, ostavio je snažan utisak na gledaoce na specijalnoj projekciji 9. septembra u Beogradu.

Film kombinira izjave slavni košarkaša, selektora i drugih članova tima dane pred kamerom posljednjih nekoliko godina, s arhivskim snimcima iz utakmica, ali i sa ratišta na ovim prostorima. Pred kamerom se izmjenjuju košarkaške legende Dušan Ivković, Vlade Divac, Aleksandar Đorđević, Toni Kukoč, Jurij Zdovc, Dino Rađa, Predrag Danilović, Zoran Savić, Žarko Paspalj i drugi iz te generacije, sjećajući se svega kroz što su prošli tokom prvenstva u Rimu od 24. do 29. juna 1991. godine, dok je u Sloveniji započinjao rat.

„Snimali smo na različitim mestima širom planete, gde su se nalazili članova Drim Tim, koji su inače nastavili uspješne karijere. I njima je u početku bilo teško da pristanu, u emotivnom smislu, a i neke teme su nacionalno tenzične. Međutim, kada je snimljen selektor Duda Ivković, to je podstaklo i ostale“, rekao je Ivanović, dodajući da, na primer, Vlade Divac, „kada je seo pred kameru, nije ustajao puna četiri sata“.

Kosta Strajnić: Igor Babić, 1911. Hrvatska

Kosta Strajnić: Igor Babić, 1911. Hrvatska. Ovo je jedna od najpoznatijih fotografija Koste Strajnića, koja prikazuje Igora Babića, hrvatskog slikara i arhitekta, u Hrvatskoj. Slika je izložena u galeriji u Zagrebu.

Kosta Strajnić: Igor Babić, 1911. Hrvatska

www.casopis.prosvjeta.net

CIJENA: 5 €

IZLOŽBA KOSTA STRAJNIĆ – MECENA, MISLILAC, MODERNIST
18. 9. – 29. 9. 2025. / SKC ZAGREB
FOTOGRAFIJA: SANDRO LENDLER

АУТОРИ

- VLADAN BAJČETA / MUHAREM BAZDULJ / GORAN BORKOVIĆ / MARJAN ČAKAREVIĆ
- GORAN DAKIĆ / NENAD JOVANOVIĆ / ŽELJKO KRESOJEVIĆ / SONJA LEBOŠ
- RASTKO LONČAR / NATALIJA LUDOŠKI / ĐORĐE MATIĆ / MILAN MICIĆ / BOJAN MUNJIN
- MILIVOJ NENIN / ĐORĐE NEŠIĆ / BOŠKO PETKOVIĆ / SARA PRICA / BORISLAV RISTIĆ
- IGOR RUŽIĆ / SINIŠA TATALOVIĆ / ALEKSANDAR TUTUŠ / NIKOLA ŽIVANOVIĆ